

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Katedra křesťanské sociální práce

Marek Horyna

Kulturní prvky romské osady Kojatice

Diplomová práce

Vedoucí práce: ThLic. Jaroslav Pastuszak ThD.

Obor: Mezinárodní sociální a humanitární práce

OLOMOUC 2013

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a všechny použité prameny a literaturu jsem uvedl v závěrečném seznamu.

V Kopřivnici dne 16. 4. 2013

Marek Horyna

Rád bych na tomto místě poděkoval své rodině, d'oubákovi, kulat'ákovi a Vlad'ce
Závrské za podporu a panu Pastuszakovi za odborné vedení této diplomové práce.

Obsah

Úvod	5
1. Historie Romů	6
1.1 Původ Romů	6
1.2 Příchod Romů do Evropy	9
1.3 Historie Romů na Slovensku	13
1.3.1 Romové na Slovensku v rámci Uherska.....	13
1.3.2 Romové na Slovensku v letech 1918–1938.....	19
1.3.3 Romové na Slovensku v letech 1939–1945.....	23
1.3.4 Romové na Slovensku po roce 1945	27
1.3.5 Romové na Slovensku po roce 1989	32
1.4 Vymezení pojmů	35
1.4.1 Kultura.....	35
1.4.2 Romská kultura.....	35
1.4.3 Romská osada.....	37
2. Metodologie	38
2.1 Vymezení etnografie jako výzkumné strategie	38
2.2 Metody sběru a způsob zpracování dat	39
3. Kulturní prvky romské osady Kojatice	41
3.1 Historie a vznik osady	41
3.2 Poloha a charakteristika osady	44
3.3 Vybavenost a architektura	45
3.4 Demografie.....	51
3.5 Sociální struktura (příbuzenství, solidární síť, status).....	51
3.6 Ekonomika a subsistence.....	58
3.8 Religio	66
3.9 Zdraví	68
3.10 Jídlo	70
3.11 Vnější faktory jako nástroj segregace.....	71
3.11.1 Prostorové vyloučení	71
3.11.2 Ekonomické vyloučení a kultura chudoby	72
3.11.3 Sociální a symbolické vyloučení	74
Závěr	77
Přílohy	83

Úvod

Do romské osady v Kojaticích jsem se dostal poprvé před dvěma lety díky povinné praxi svého navazujícího studia Mezinárodní sociální a humanitární práce v době, kdy jsem ještě paralelně studoval a navštěvoval přednášky Kulturní a sociální antropologie na Filozofické fakultě Univerzity Palackého. Samotná praxe v romské osadě a s ní spojené zkoumání člověka v jeho kultuře a společnosti, záliba v badatelské činnosti, v terénní práci a v samotném reflektování kulturních a sociálních rozmanitostí mě natolik oslovilo, že jsem se ihned po příjezdu domů rozhodl zaměřit téma své diplomové práce na kulturní prvky této osady a během dalších dvou pobytů ve výzkumném poli jsem se snažil prostřednictvím rozhovorů, pozorování a dalších metod kvalitativního výzkumu pochopit a porozumět tomuto prostředí se svébytnou kulturou a specifickým způsobem života ve všech jeho odlišnostech.

Cílem mé diplomové práce tedy bude analýza kulturního prostředí, jednotlivých kulturních prvků a vzájemných vztahů a faktorů, které zásadním způsobem ovlivňují sociální fungování obyvatel romské osady v Kojaticích. Práce bude také reflektovat jednotlivé kulturní odlišnosti a specifické sociokulturní prostředí a může tak přispět k pochopení kultury a její jinakosti, která nemusí nutně znamenat nepřekonatelnou překážku v integraci, ale může spíše směřovat k potřebě setkání, vzájemného poznání a z toho vyplývajícího spolubytí ve společné snaze o rozvoj lidstva jako celku.

Vzhledem k charakteru a tématu práce je tato diplomová práce výsledkem terénního šetření zakotveného v etnografické metodologii, jejímž primárním zdrojem informací je stejně tak jako u sociologického či antropologického výzkumu pozorování. Práce je rozdělena do tří základních kapitol.

Úvodní kapitola se zaměřuje na stručný exkurs do dějin Romů. Přiblíží jejich původ, migraci a poté plynule přechází do samotné historie a reálií Romů na Slovensku. Tuto kapitolu pak zakončuje vymezení základních pojmů jako je kultura anebo romská osada. Druhá část diplomové práce je metodologická, zahrnuje podrobný popis výzkumného pole a metodologický přístup. Konečně třetí kapitola je pak výsledkem kvalitativní analýzy dat získaných etnografickým terénním šetřením, během kterého byla data získávána pozorováním, kvalitativním dotazováním, ale i studiem nejrůznějších dokumentů. Tato část zachycuje opakované terénní šetření, analyzuje a zkoumá kulturní, sociální a ekonomickou situaci, dotýká se problematiky soužití místních Romů s majoritou, ale především poskytuje pohled do samotného nitra romské osady a fenoménů s ní spojených.

1. Historie Romů

„Na počátku byl Bůh na světě sám. Ale samotnému se těžko žije, a tak chtěl stvořit lidi. Uhnětl z těsta člověka a dal ho péct do pece. Jenomže neměl ještě zkušenost, jak se dělají lidé, a když toho člověka vytáhl z pece, byl celý černý, spálený. A tak Pánbůh řekl: „Dobrá, nechám tě žít tam, kde jsou vedra, slunce. Tak povstali černí lidé. Udělal z těsta dalšího člověka. A znovu jej uložil do pece. Ale tentokrát se bál, aby nebyl tak černý jako minule, a tak ho z pece vytáhl předčasně. A tenhle člověk byl nepopečený, bílý jako tvaroh. „Bože, Bože, co s tímhle tvorem budu dělat?“ povídá si Bůh. „Zpátky do trouby už ho strčit nemůžu.“ A tak Pánbůh řekl: „Budeš žít v takových místech, kde je spíš zima než teplo.“ A tak vznikli bílí lidé. Ještě jednou uhnětl Pánbůh člověka, chtěl to vyzkoušet do třetice. Snad už se mu to tentokrát podaří, aby ten člověk byl tak akorát. Dal ho do trouby a dával pozor. Když ho vytáhl, nebyl ten tvor ani moc černý, ani moc bílý, ale pěkně do kávova, zkrátka akorát, jak má být. A tak mu Pánbůh povídá: „Ty můžeš žít všude, na všech místech. Můžeš žít tam, kde je teplo, i tam, kde je zima.“ A z těchhle tvorů jsme povstali my Romové...“ (Demeterová In.Horváthová a kol., 1999, s. 15)

Otázka původu Romů, kteří se hromadně objevili v Evropě, zajímala již od středověku mnohé badatele. Odborníci se stále prou, odkud vlastně předkové Romů pocházejí, odkud přišli, kdy a proč. Díky absenci vlastní psané historie a neúplnosti dochovaných pramenů nám tak jejich původ není příliš jasný.

V první kapitole diplomové práce a v jejich jednotlivých podkapitolách se tedy zaměříme na stručný historický exkurs do dějin Romů. Přiblížíme si jejich původ, migraci a poté plynule přejdeme do historie a samotných reálií Romů na Slovensku.

1.1 Původ Romů

O původu Romů dodnes kolují různé představy. Existuje totiž jen málo psaných pramenů, z nichž můžeme čerpat poznatky o jejich ranějších dějinách a vzhledem k neexistenci romského písemnictví, které by odhalilo tajemství romského původu a jejich nejstarších dějin, se tak musíme opřít o písemnosti jiných národů a o svědectví majoritní společnosti, jejíž zprávy jsou ale vždy pohledem zvenčí, často neobjektivním, ovlivněným předsudky, vžitými stereotypy a také nepochopením romského národa.

V kolektivním vědomí se dochovaly spíše legendy než události, které by byly podložené fakty, a tak se vědci při řešení otázky, odkud vlastně Romové přišli, dnes odvolávají

především na jazykovědu, etnografii, antropologii a ostatní příbuzné vědy, bez kterých by historikové napsali úvodní kapitulu romské historie jen v hrubých a mlhavých obrysech (Nečas, 2002, s. 9).

Jeden z nejznámějších a nejrozšířenějších názorů na původ Romů byl ten, že pocházejí z Egypta. Sami Romové přispívali k utvrzení verze o egyptském původu šířením pověsti, v níž se stavěli do role křesťanských kajících poutníků, kteří údajně odmítli poskytnout nocleh Panně Marii s Ježíšem a Josefem, prchajícím do Egypta před Herodem. Verze, že jejich rodnou zemí je Egypt, se po světě značně rozšířila, což dosvědčují i zápisy středověkých kronikářů. Ludolph Sudheim již před rokem 1350 tvrdí: „*Říkají jim Egyptané, neboť pocházejí z rodu Faraonů.*“ A kronikář města Bernu zas v historickém zápisu uvádí: „*Přišli z Egypta, neuhlazení, černí, chudí lidé s ženami a dětmi.*“ (Nečas, 2002, s. 13-14).

„*Z názorů o egyptském původu vycházela společnost křesťanské Evropy i při označování romských poutníků jménem Egyptané v pojmenování Aegyptius, někdo z egyptské země, czigan.*“ (Nečas, 2002, s. 15). Tohoto jména se používalo především v angličtině (Egyptians a odtud dnešní Gypsies), ale i v některých dalších jazycích, např. v řečtině (Gyptioi, Aigyptiaki), ve španělštině (Gitanos, Gitanos), v albánštině (Evgit) nebo v portugalštině (Egipcios). Ve skutečnosti jsou ale tato jména patrně odvozena od názvu oblasti Malého Egypta a Peloponésu v oblasti Malé Asie.

V jižní a východní Evropě byli Romové pojmenováni podle machinajské sekty Athiganoi – Atsinganoi, která se věnovala věštění a čarování, tedy dovednostem, s jakými se vzápětí prezentovali také noví romští příchozí. Odtud vzniklo nejrozšířenější pojmenování Romů, které proniklo jak do středověké latiny (Acinganus, Cinganusm Cingerus), tak i do jazyků jednotlivých národů, které postupně poznávaly romské migranty na jejich cestě Evropou. Jméno zakotvilo v bulharštině (Acigan, Cigan), v rumunštině (Tsigan), v němčině a v nizozemštině (Zigeuner), v italštině (Zingaro), v maďarštině (Czigányok), v polštině a v ruštině (Cygan), ale nakonec i ve slovenštině (Cigán) a v češtině (Cikán) (Nečas, 2002, s. 9-14).

Teorie o egyptském původu Romů byly ale na konci 18. století vyvráceny. Jeden z předních badatelů A. Fraser prohlásil, že „skutečné dějepisceví cikánské rasy spočívá ve studiu jejich jazyka“ (Fraser, 1998, s. 12), a tak se bádání o Romech ubíralo cestou filologickou a současně i historickou. Směrodatným svědkem jejich původu byl romský jazyk a především díky svědectví lingvistiky a shromažďování nejcennějších informací srovnávací filologie dospěli

němečtí, angličtí i jednotliví slovanští badatelé, kteří se zabývali plodným studiem dialektů romského jazyka, k závěru, že dialekty vykazují indický vliv a jazyk je indoevropským jazykům v oblasti gramatiky a fonologie velmi blízký.

Hlavní a rozhodující zjištění bylo učiněno v roce 1763, kdy se maďarský student teologie Štěpán Vályi setkal na Univerzitě v Leidenu s indickými studenty, kteří přijeli studovat křesťanství. Všiml si, že řeč studentů se nápadně podobá romštině, kterou mluvili Romové v jeho rodném městě, a proto je požádal, aby mu napsali seznam nejběžnějších slov, které pak předložil romským obyvatelům z Györu. Ti převážně většině z nich rozuměli, a tak již na sklonku 18. století mohla být udělána tečka za domněnkami a úvahami předcházejících badatelů.

Stále však chybělo důležité srovnání romštiny se sanskrtem¹, jakožto jedním z nejstarších literárních jazyků světa. Tohoto nelehkého úkolu se ujal německý kulturní historik a profesor filosofie Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, který ve svém stěžejním díle *Die Zigeuner – Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksahle dieses Volks in Europa nebst ihrem Ursprunge*, vydaném v roce 1783, zabývajícím se zkoumáním a srovnáváním romštiny s ostatními indickými jazyky, naprosto přesvědčivě dokázal, že kořeny Romů sahají do Indie (Daniel, 1994, s. 16-18).

Zkoumání romského jazyka pokračovalo i v 19. a 20. století. Některé výzkumy potvrdily, že dialekty romského jazyka nestojí na společném základě, a proto se vědci domnívají, že v minulosti Romové nepocházeli z jednoho kmenového společenství.

Jedna skupina vědců, v čele s Augustem Friedrichem Pottem a slovinským jazykovědcem Franco Mikloševičem, se domnívá, že kořeny Romů spadají do oblasti Pandžábu.² Anglický jazykovědec R. L. Turner zase vyslovil hypotézu, podle které žili romští předkové původně v Radžastánu³ a odtud se rozptylovali po ostatních centrálních a později severovýchodních a zčásti i severozápadních oblastech Indie.

Mnozí badatelé se ale přiklánějí k všeobecně akceptovatelnému názoru, že původní předkové Romů patřili k původnímu indickému obyvatelstvu, které bylo v polovině 2. tisíciletí př. n. l. pod náporom indoevropských dobyvatelů buď vytlačeno do těžko přístupných okrajových

¹ Sanskrit (sanskrit, stará indoárijská, stará indiština) je nejstarší známý indoárijský jazyk. Byl kodifikovaný v 5. století př. n. l. gramatikem Paninim.

² Území na severu Pakistánu a Indie, které bylo v roce 1947 rozděleno mezi oba tyto státy.

³ Členský stát ve střední Indii u západních hranic s Pakistánem.

oblastí, anebo podmaněno a včleňováno do velmi složitého sociálního systému (Nečas, 2002, s. 9-10). Díky těmto teoriím a studiím můžeme počátky romského etnika lokalizovat do oblastí severozápadní, severní a střední Indie, tedy do oblasti, která se nachází na území dnešního Pandžábu, Kašmíru, Haryany, Radžastánu a Biháru.

V souvislosti s příchodem Indoevropanů se na přelomu 2. a 1. tisíciletí př. n. l. začala staroindická společnost rozdělovat do čtyř stavů. Do těchto stavů patřili kněží, náboženští učitelé, dále vladaři a bojovníci, potom řemeslníci, obchodníci, rolníci a chovatelé dobytka a nakonec sluhové a pomocní pracovníci vykonávající nejrůznější podřadné práce a služby, zvaní šútrové. Mimo tradiční kastovní systém stáli Párijové – neboli nedotknutelní – kteří byli nuceni vykonávat fyzicky náročnou práci (např. čištění řek, zpopelňování mrtvých).

S rozvojem hinduismu se dále jednotlivé stavy dělily na kasty, které byly charakteristické vzájemně nepřestupnou kastovní bariérou s dědičně vykonávanou profesí. Z příslušnosti ke kastě vyplýval i společenský status jednotlivých členů, kterým hrozilo kastovní vyloučení v případě nedodržení závazných pravidel a předpisů jednání (Nečas, 2002, s. 9-10).

„Předkové Romů patrně příslušeli k nejnižším a opovrhovaným kastám, které se nazývali specifickými jmény, ale majoritní společnost je znala pod souhrnným označením Domové,“ uvádí Nečas (2002, s. 12). Členové domských kast se věnovali kovářství, kotlářství, obchodu, krádežím dobytka, uklízení, odstraňování nečistot, ale i hudební, taneční a kejklířské činnosti. *„Domové-Romové byli kovožpracující řemeslníci a jako takoví jsou v dějinách doloženi,“* dodává Nečas (2002, s.25).

Díky tomu, že v rámci kasty bylo možné vykonávat jen jednu profesi, se ale kapacity brzy naplnily a předkové Romů tak byli přinuceni k neustálému přemísťování do nových a nových oblastí. Lze proto usuzovat, že právě tato neuspokojivá hospodářská situace přiměla Romy k migraci směrem na západ do Evropy.

1.2 Příklad Romů do Evropy

Odchod Romů ze severní, střední a severozápadní Indie proběhl podle řady historiků v rozmezí od 3.–5. do 9.–10. století, kdy předkové Romů opouštěli svou pravlast v jednotlivých skupinách a v závislosti na geografických podmínkách. Téměř každý národ, se kterým se Romové setkali, zanechal stopy v romských dialektech, a tak se o pohybu Romů dozvídáme především díky studiu jazyka.

Z pramenů a nejstarších písemných zpráv se dozvídáme, že první zastávkou migrace směrem na západ byla perská říše Sásánovců⁴, kam byli Romové údajně pozváni králem, aby obveselovali hudbou jeho poddané. „*Když však Luriové, kteří bývají ztotožňováni s Romy, spotřebovali všechny darované zásoby obilí a žádali o další, král jim údajně poradil, aby naložili hudební nástroje na své osly a šli dále světem,*“ dokládá Nečas (2002, s.12). Z perské říše se tak Romové vydali do vedlejší Arménie a před vstupem na evropskou půdu se pravděpodobně rozdělili do dvou hlavních migračních proudů. První a skupinově méně početný proud směřoval z Arménie přes oblast dnešní Palestiny, Sinajský poloostrov až do Egypta a poté postupoval podél severoafrického pobřeží do Maroka skrz Gibraltarský průliv až na Pyrenejský poloostrov.

Druhý početnější migrační proud procházel Byzantskou říší, což dosvědčuje i mnoho slov podobných řečtině. První zprávu o přítomnosti Romů na území Byzance, a to přímo z její metropole Konstantinopole, máme z doby kolem roku 1068 od mnicha z kláštera v Iberonu na hoře Athos. Dále pak Romové pokračovali na cestě do Evropy Balkánským poloostrovem až do střední Evropy.

„*Do Evropy pronikly romské skupiny náhle a soustředěně v průběhu roku 1417 a bezprostředně po něm.*“ *Ze svého pobytu v Byzantské říši se Romové dokonale seznámili s křesťanskou civilizací.*“ (Nečas, 2002, s. 19). Díky poznatkům z cest zbožných křesťanů putujících do Svaté země, kterým byly poskytovány všemožné podpory a výhody, začali Romové těchto poznatků využívat a při zdůvodňování vlastního pohybu jim byla křesťanská Evropa ochotna naslouchat.

Na svých cestách se prezentovali jako poutníci a vykazovali se falešnými ochrannými listy (tzv. glejty), které jim nařizovaly putovat se svými lidmi sedm let po světě a takovým způsobem se kát za hříchy předků. Tyto dokumenty měly pro romské kočovníky nedocenitelnou hodnotu a zajišťovaly jim volný pohyb, ale i materiální podporu vycházející z dobového vnímání hříchu a přirozené křesťanské povinnosti poskytovat kajícím milodary v podobě jídla, pití, peněžité almužny či provizorních přístřeší (Nečas, 2002, s.19).

Evropské obyvatelstvo bylo k romským kočovníkům zpočátku shovívavé a Romům se dostávalo štědrého přijetí, ale i jistého obdivu a úcty. Přinášeli nové technologie zpracování železa a kovů, ale i nové zkušenosti. Francouzský antropolog a vědec Paul Bataillard, který zasvětil celý svůj život rozvoji romistického bádání spolu s Guy Mortilletem později dokonce

⁴ Území dnešního Iránu.

vybudoval na řadě přímých archeologických důkazů např. teorii o významném posláni Romů jako šířitelů bronzu a zprostředkovatelů bronzové kultury v Evropě.

Jana Horváthová (1999, s. 18) upřesňuje: „*Ještě v průběhu 15. století pronikli Romové i do severní Evropy, a to ve dvou proudech. Západní prošel z Čech do Německa, Francie, Holandska, Dánska a Norska, kam se dostali asi až v 16. století. Na Britských ostrovech jsou Romové doloženi po roce 1500. Východní proud směřoval z východní Evropy přes Uhry a dnešní Slovensko do Polska, Finska a Švédska. Mnohem později přišli Romové na Ukrajinu a do Běloruska; na území Ruska se však v této době nacházela již část Romů, kteří sem přišli z Arménie a Balkánu.*“

I přesto, že bývá 15. století, především díky štědrosti almužen a dočasné toleranci, mnohdy nazýváno zlatým věkem Romů v Evropě, tak již v této době se začínají projevovat první náznaky změny a pohled evropského obyvatelstva na kající hříšníky se postupně mění.

Romové se se svým způsobem života, svým odlišným chováním, zvyky a nakonec i pozůstatky hinduismu, který se projevuje naprostou duchovní tolerancí, dostávají do rozporu s křesťanskou morálkou. Měšťané a venkované jsou již vyčerpaní vymáháním a poskytováním materiální pomoci a tradovaná legenda o kajících hříšnících svým neustálým opakováním ztrácí na významu.

Jeden z kronikářů té doby například popisuje některé charakteristické vlastnosti Romů takto: „*Ze zkušeností jest znáti, že tento lid se zrodil ve svém toulání, nemá žádnou vlast, musí proto sem a tam zemí bloudit a živit se krádeží, žije jako pes bez náboženství, ačkoli své děti nechává mezi křesťany křtít. Žijí bez starostí, táhnou z jedné země do druhé, avšak po nějakých letech se znovu vracejí. Dělí se v mnoho houfů, jež mění své cesty do zemí. Berou také muže a ženy ve všech zemích, kteří se k nim přidávají. Je to zvláštní a bídný lid, zná mnoho řečí a je sedlákům zvlášť nebezpečný. Když ti ubozí sedláci jsou na polích, proslídí jejich domy a berou, co se jim zlíbí. Jejich staré ženy se živí hádáním z ruky, a když tazatelovi dávají odpověď, kolik dětí, mužů a žen bude mít, s podivuhodnou zručností mu proslídí a vyprázdní kapsy tak, že toho tazatel ani nezpozoruje.*“ (Daniel, 1994, podle Munster, s. 56)

I nadále sice Romové dostávali milodary, postupem času ale především ve formě úplat, které je měly přimět k odchodu. Pokud se ale takové dary z milosti mýjely účinkem, zůstávaly městské brány nejenom zavřeny, ale čím dál častěji od nich byli romští poutníci vyháněni násilím.

Romové se tak v evropském prostředí ocitli zcela ve zvláštní situaci. Jejich skupinové a neformální normy nebyly vždy v souladu s normativním hodnotovým systémem okolního většinového obyvatelstva, a tak docházelo k prvním tenzím a v důsledku nich i k obecným proti-romským opatřením.

Jedním z prvních signálů pro změnu postoje církevních i světských feudálů byla v roce 1427 exkomunikace Romů z církve pařížským arcibiskupem. Důvodem mělo být nedodržování křesťanských zásad a morálky, věštění a hádání z ruky, drobné krádeže a zahálčivý způsob života.

Jak uvádí Horváthová (1999, s. 19) : „*V roce 1492 jsou již Romové vyháněni spolu s Židy po vyhánění Arabů ze Španělska. V letech 1496–1497 se postupně usnází sněm Sváté říše římské národa německého na tom, že Romové mají být pronásledováni a vyháněni z celého území. Při tom mají pod hrozbou pokut napomáhat občané všech stavů. Nařízení s podobným, ale i stále se zostřujícím obsahem byla později vydávána průběžně; určitým vyvrcholením bylo nařízení říšského sněmu ve Frankfurtu nad Rýnem z roku 1577, podle kterého nebylo zabití Roma zločinem.*“

Původní pohostinnost se změnila na otevřené nepřátelství a začalo období krutého vyhánění a pronásledování. Překročení hranic směrem na západ se trestalo mučením, mrzačením a při opakovaném porušení nařízení i zabitím. Romové nenašli zemi, která by jim poskytla trvalé útočiště ani místo, kde by se mohli na delší dobu usadit. Žili ze dne na den a pohybovali se z místa na místo do okamžiku, do kterého je okolní společnost byla ochotna akceptovat. Takový přístup přetrvával v západní Evropě až do poloviny 18. století.

Ve střední a jihozápadní Evropě bylo postavení Romů o něco příznivější. Osmánská říše v 16. a 17. století rozšířila svoje hranice až po jižní části Slovenska a v období válek obě bojující strany, jak turecká, tak protiturecká, využívaly služeb místního obyvatelstva. Byla to především příležitost pro romské kováře, kteří zhotovovali nejrůznější části zemědělského nářadí a zbraní. Romové ale vykonávali i jiné služby. Na šlechtických dvorech se uplatňovali jako hudebníci a čas od času byli využíváni jako vojáci.

Nejstarší zprávy o usazení romských rodin kovářů na okrajích slovenských měst pochází z 16. století. V této době si bývalí romští kočovníci začínají pomalu ale jistě přivykat na nový, usedlý způsob života... (Horváthová, 1999, s. 18)

1.3 Historie Romů na Slovensku

1.3.1 Romové na Slovensku v rámci Uherska

O tom, kdy se Romové poprvé objevili na území Slovenska, se vedou stále dlouhé debaty. Některé prameny uvádějí, že již v první třetině 13. století obývala skupina Romů, která přišla s Ondřejem II., jižní části Slovenska, které již správně spadalo do celku uherského státu (Horváthová, 1964, s. 33). Další z verzí hovoří o tom, že Romové utíkali z Uherska před vpády Tatarů (skupinu Romů utíkající před Tatary vzpomíná v roce 1242 i Dalimilova kronika) a s největší pravděpodobností jejich cesta tedy vedla přes Slovensko. Zprávy o přítomnosti Romů z této doby jsou ale nepřehledné, bez konkrétní lokalizace a při tehdejší územní rozloze uherského království i značně matné a mlhavé, a tak nemůžeme s jistotou říci, jestli se Romové v této době na území Slovenska opravdu ukázali.

Zcela nepochybné písemné zprávy o pobytu Romů na území Slovenska pocházejí ze 14. století. Nejstarší z nich se vztahuje k roku 1322, kdy se spišskonovoveský rychtář Jan Kunch zmiňuje o romské skupině, která se potuluje po okolních lesích na majetku rodiny Mariássyovců (Horváthová, 1964, s. 36). „V roce 1329 byli Romové doloženi v Szabolcs-Szatmárské župě v severovýchodních Uhrách, roku 1340 daroval srbský vévoda romské rodiny jako otroky klášteru Tismana na úpatí jižních Karpat a roku 1377 a znovu roku 1381 byl pobyt Romů doložen v Zemplínské župě na dnešním maďarsko-slovenském pomezí,“ upřesňuje Nečas (2002, s. 17).

Spišskonovoveský rychtář Jan Kunch (In Horváthová, 1964, s. 96) uvádí, že byli Romové ve 14. století na Slovensku už všeobecně známí: „*Ich náčelník sa honosil titulem vojvoda alebo vajda. Eud nimi opovrhoval a nepúšťal ich do dedín.*“. Zprávy ze 14. století uvádějí, že již v této době žili na území Uher rozmanité skupiny Romů. Mnohým vyhovoval kočovný způsob života a žili jako tuláci, jiní pracovali jako poddaní a někteří dokonce patřili mezi příslušníky šlechtických stavů.

V průběhu 15. století přicházeli Romové do Evropy ve skupinách. V roce 1417 prošla jižním Slovenskem více než třisetčlenná skupina Romů v čele s králem Sindelem a knížaty Panuelem, Michalem a Ondřejem, která se vydala od Budína přes Košice až do Bratislavy, kde se pak rozdělila na několik proudů směřujících do západní Evropy. V osudech západoevropských Romů tak sehrálo Slovensko velmi významnou roli. V roce 1423 totiž na Spišském hradě vystavil další skupině Romů, vedené vévodou Ladislavem, ochranný list samotný císař Zikmund Lucemburský. Tato ochranná listina umožnila Romům nejen

získávání potřebných glejtů, které jim zajišťovaly volný pohyb a materiální podporu, ale především pronikání do dalších zemí (Nečas (2002, s. 18).

Okolí Spiše bylo také jednou z prvních oblastí, kde se začali Romové usazovat. Spiš jakožto nejbohatší a jedna z nejurodnějších oblastí nejen Slovenska, ale i celého tehdejšího Uherska, samotný hrad a jeho okolí, nabízelo spoustu možností k výdělku. Romové se tak věnovali kovářství, které zde mělo dlouhou tradici, jiní žili pravděpodobně z příležitostných přivýdělků, z věštění, z čarování, ale i z drobných krádeží. Část Romů, která se usadila v okolí spišského hradu, převzala během 15. století také práci místních lidí. Romové vodili psi, naháněli zvěř a pomáhali při lovech. Pro hrad pak připravovali dřevo, dodávali lesní ovoce, sušili hříby anebo krmili prasata.

Některé skupiny byly dokonce během 15. století zapojovány také do vojenských akcí a našly se i zprávy o potulných skupinách, které žily převážně z věštění, magického léčení, podvodů, ale také z profesionálních krádeží a loupeží v okolí Bardějova, tak jak se můžeme dočíst ve zprávě z roku 1470, popř. v *Knize počtov města Bardějova*. Z tohoto období pocházejí i první záznamy o činnosti, která proslavila uherské Romy po celém světě (Horváthová, 1964, s. 98).

Romové se svým rozeným hudebním umem a muzikantskými schopnostmi oslnily šlechtu takovým způsobem, že se žádná událost v podstatě neobešla bez jejich hudby. Romští hudebníci měli také výhodné postavení ve společnosti a uherští magnáti jim později poskytovali i ochranu během drastických opatření.

Kromě hudby bylo ale stále nejběžnějším zaměstnáním uherských Romů kovářství. Za výrobu zbraní dostávali Romové také ochranné glejty, např. v roce 1496 daroval Vladislav II. ochrannou listinu náčelníkovi Tomáši Polgárovi za to, že se svou kočující skupinou zhotovoval zbraně pro petikostolského biskupa Žigmunda (Horváthová, 1964, s. 99). Na rozdíl od západní Evropy, kde již v průběhu 16. století probíhaly proti Romům vyhlazovací akce, bylo postavení Romů v Uhersku a Sedmíhradsku o poznání lepší. Přesto se začátkem 16. století začíná situace Romů zhoršovat.

Romové začali být zneužíváni vrchností. Při bojích mezi panovníky jim bylo v roce 1534 z úst uherského krále Jana Zápoľského nařízeno zakládat požáry ve svobodných královských městech na východním Slovensku. O pár let dřív, v roce 1514, byli romští řemeslníci zneužiti také při likvidaci povstání Juraje Dóži tím, že vyrobili a zhotovili železný trůn a korunu, pomocí kterých byl sedlácký král zaživa upálen (Horváthová, 1964, s. 100).

Začátkem 17.století začínají na Slovensko přicházet početné skupiny Romů ze západní Evropy. Éra pronásledování, ale z některých udělala zloděje a příživníky, a tak se přelidněná města začínají obávat a bránit. V Uhersku se odstupuje od zákonů o usazování a vykonávání tradičních řemesel, mezi které patřilo korytářství, košíkářství a kotlářství, a přistupuje se k pronásledování, šikanování a dalším represivním opatřením. Hovoří se o bezbožném cikánském lidu, který páchá zlo na chudém lidu⁵ a dochází rovněž k vyobcování Romů ze stolic⁶. Zemí se také šíří zprávy o tom, že Romové šíří mor a do konfliktu s bezpečnostními orgány feudální správy se dostávají i díky ražení falešných mincí a kradení koní, ze kterého jsou trvale obviňováni už od 17. století.

Pronásledování Romů pokračuje i v první polovině 18. století, ale situace v této době je již značně odlišná. Díky mírovému a klidnému poválečnému stavu se počet romského obyvatelstva značně navýšil a možnost jeho vyhnání ze země (jako tomu bylo v 17. století) již nepřipadalo v úvahu. Uherská politika tak začala razit naprosto opačnou strategii s cílem připoutat a usadit Romy na jedno místo a pronásledování pak byli jen ti, kdo se nechtěli usadit. Začátkem 18. století žili Romové ještě ve větších a menších skupinách pod pravomocí vajdy⁷ a přecházeli z jedné části země do druhé. Mnozí také žili naprosto nezávislým životem, kočovali a zcela neorganizovaně se toulali po celé zemi. Nařízení ze 17. století zakazující přechod Romů z jedné stolice do druhé ale vedl k postupnému vytváření pevnějších skupin, které se pod vedením vajdy pohybovali v rámci jedné stolice, okresu nebo případně některého většího panství.

Stoliční vrchnosti i nadále vydávají proti toulání nejrůznější výstrahy, ve kterých vyhrožují nejtvrďšími tělesnými tresty, ale i smrtí. V roce 1725 tak například bratislavská stolice vydává nařízení o zákazu toulání pod výhrůžkou smrti a nechává vyhotovit rozměrné obrazy, na kterých je odstrašujícím způsobem zachycena a znázorněna poprava těch, kteří neuposlechnou. Těmito výstrahami a dalšími nařízeními, mezi které patřilo i zdanění Romů a jejich majetku, získala uherská šlechta přehled o Romech patřících do jednotlivých stolic, případně panstev. Šlechta tak mohla jednodušeji zamezit potulování, které se předtím některými diskriminačními opatřeními jen posilovalo, nebo jej dokonce vyvolávalo a na Slovensku se tak utvořily základy kontinuálního a usedlého způsobu života romského obyvatelstva (Horváthová, 1964, s. 113).

⁵ *Statut de exlirpandis cyngaris*, 15. Artikula z roku 1679.

⁶ Slovenský název správních jednotek Uherska od novověku až do zániku Uherska (1918) a pak i krátce v Československu do konce roku 1922.

⁷ Představitel určitého seskupení Romů, který se těší velké autoritě.

Významný posun v přístupu k romskému obyvatelstvu přišlo v období osvícenství, kdy se Marie Terezie a Josef II. pokusili o asimilaci Romů na území Uher. Nařízení obou panovníků se stala vzorem pro řešení přístupu k romskému obyvatelstvu i v dalších evropských zemích, a i když se mnohé představy nedaly realizovat, obsahovaly několik moderních myšlenek (důraz na školní docházku a výchovu dětí), které je třeba hodnotit kladně. Přestože reformy Marie Terezie a Josefa II. směřovaly k úplné asimilaci, je třeba vnímat hodnocení osvícenského období v celkovém kontextu tehdejších evropských přístupů, především jako opozitum přímé fyzické likvidace Romů v západní Evropě.

Práce královské místodržitelské rady v Uhersku se řídily pokyny Marie Terezie. Ta roku 1761 vydala příkazy o emancipaci Romů, jejímž konečným cílem měla být rychlá asimilace a integrace do kultury a životního stylu ostatních poddaných. Romům se zakazovalo bydlet v kolibách a domcích, potulovat se po kraji, žebrot, vykonávat obchod s koňmi, jíst zdechlíny a mít vlastní vajdy a rychtáře. Pod trestem palicování nesměli používat vlastní jazyk, vlastní oděv, nemohli mezi sebou uzavírat sňatek a byli nuceni ke křesťanským obřadům a všeobecným zvykům. Byli trestáni pro konkubinát⁸, museli si změnit svá jména, bavit se jazykem kraje, ve kterém žili a byli také nuceni se usadit ve městech a dědinách a postavit si domy jako ostatní občané. Pokud tato nařízení náhodou neprošla anebo nebyla dodržována, byla v zostřené formě zopakována o dvanáct let později. „*V roce 1773 vzniklo nařízení, podle kterého se Romové měli stát rolníky,*“ jak píše Daniel (1994, s. 125). Romové, kteří nevykázali, že dokážou uživit ženu a její děti, se nemohli ženit. Těm, kteří už děti ale náhodou měli, byly děti násilně odňaty a vytrhnuty z rodinného prostředí s tím, že se pro ně najde lepší výchova (Horváthová, 1964, s. 119).

Jak píše Fraser (1998, s. 270): „*V osvícenském přístupu pokračoval i syn Marie Terezie, císař Josef II. (1780–1790), který ve svém nařízení z roku 1782 kladl důraz na školní docházku dětí, vyučení romské mládeže, povinnou návštěvu bohoslužeb a zlepšení hygienických podmínek.*“ Romům tak bylo jednoduše nařízeno řídit se zvyklostmi okolí. Děti nesměly běhat nahé a spávat jako bratr a sestra dohromady. Příkazovalo se jim chodit usilovně každou neděli a ve sváteční dny do kostela, nejíst mrtvé maso, nechodit v pestrých šatech, plachtách a kabátech, které jen slouží k zakrytí ukradnutých věcí, a nechybělo také nařízení neztrácet čas hudbou.

Vedle asimilačních nařízení patřily mezi opatření osvícenských panovníků také soupisy obyvatelstva, díky nimž se dozvídáme, že v druhé polovině 18. století žili již Romové na

⁸ Historický a církevně-právní název pro kvazimanželské soužití muže a ženy, tedy bez řádného oddání.

celém území dnešního Slovenska. V 70. letech 18. století se počet romského obyvatelstva v Uhrách odhadoval na 68 000. Převládalo u nich usedlý způsob života, živilo se především kovářstvím, muzikantstvím anebo příležitostnou zemědělskou prací (Horváthová, 1964, s. 114).

Po smrti Marie Terezie se nařízení variovala. Odebírání a přidělování dětí do rolnických a měšťanských rodin ovšem patřilo jednoznačně mezi jedno z nejdrastičtějších opatření a momentů v celkových snahách o asimilaci. I přes mnohonásobné opakování ale nařízení nevedla k takovým cílům, jaké si dvorské úřady, místodržitelská rada a osvícenští panovníci představovali. Příčiny byly velmi rozmanité a z těch nejpodstatnějších je třeba uvést především neznalost praktického života, hospodářského a sociálního postavení romského obyvatelstva a jeho historicko-spoločenských determinací. Další příčiny neúspěchu lze také přičíst tomu, že se regulace do značné míry vykonávala byrokraticky, nátlakem nebo násilím. V krátkém čase se tak mělo dosáhnout co největších úspěchů, ale vůbec se nebrala v úvahu okolnost, že Romové žili dlouhá léta a staletí odlišným způsobem života a že za pár let nejde tak jednoduše změnit jejich celý životní styl.

Druhá polovina 19. století je také poznamenána obrovskou tragédií, známou jako tzv. Hontianský proces, která je typickým příkladem zlomyslného a nereserózního postupu vůči Romům. Dne 9. září 1872 peštianské noviny uveřejnily senzační zprávu o tom, že byla dopadena 173členná skupina Romů, která byla obviněna z toho, že usmrtila 28 lidí, které pak uvařila, vyudila a snědla. Zprávy převzal veškerý domácí i zahraniční tisk a noviny se předháněly v přinášení dalších ohromujících autentických podrobností. *Hamburgisehe Neue Zeitung* v 151. čísle z roku 1872 například uvádí, že za posledních 21 let tato skupina zabila 84 osob a nejoblíbenějším pokrmem bylo maso 16–18letých osob.

Během celého procesu byla skupina obviněna z kanibalismu a následně bylo drastickým způsobem popraveno 40 nevinných lidí. Další vyšetřování dokázalo, že přiznání Romů bylo vynuceno mučením a jiným krutým nelidským zacházením (Horváthová, 1964, s. 136).

Stejně jako jiné reformní pokusy i snahy o regulaci Romů skončily smrtí jednoho z nejdůležitějších panovnických představitelů evropského osvícenství, uherského krále Josefa II. Určité snahy se ještě sporadicky vyskytovaly i později, avšak už neobsahovaly ani zdaleka takovou účinnost jako regulační plány předcházejících desetiletí. Nebyly totiž systematické, chybělo jakékoliv organizační úsilí, a tak většina nařízení přijímaných

v Uhersku a v českých zemích v této době směřovaly stále k omezení kočování a zákazu potulování.

Počet romského obyvatelstva během první poloviny 19. století značně vzrostl. V roce 1857 žilo v Uhersku víc než 146 000 Romů a v Sedmíhradsku okolo 80 000. Opětovné snahy o regulaci života Romů se projevily ale až koncem 19. století. Vypracování návrhu opatření předcházel rozsáhlý soupis Romů, realizovaný 31. ledna 1893 na území celého Uherska. Z podrobně rozpracovaných statistických údajů, rozdělených do velkého množství tabulek, vyplývá, že na území dnešního Slovenska žilo tehdy 36 000 Romů. Z tohoto počtu bylo 2 000 přechodně usazených, 600 preferovalo neustálé kočování z jednoho místa na druhé a největší skupinu, až 90 %, tvořili Romové žijící usedlým způsobem života. Třetina se živila manuální prací (drobní řemeslníci, služby, sluhové, nádeníci) a přes 4 000 Romů se věnovalo na plný úvazek muzikantství.

Kulturní úroveň Romů byla ale velmi nízká. Gramotných a pologramotných byly jen necelé 3000. Sezdána byla ale většina manželských párů a formálně byli Romové příslušníky různých konfesí, většina se však hlásila za římské katolíky (Horváthová, 1964, 137-139). Soupis Romů z roku 1893 byl jedinou známkou pozornosti, jaké se uherským Romům jako celku v průběhu 19. století dostalo. Pro život a postavení samotných Romů neměl tento soupis pochopitelně žádný praktický význam.

Nevšimavost zodpovědných míst k otázce Romů v Uhersku byla vyburcována až roku 1907 v souvislosti se surovou vraždou spáchanou v čardě⁹ na Danošské pustě, ze které byli podezřívání kočovní Romové. Policie pochytila 37 skupin, celkem 400 Romů, a aby je donutila k přiznání, nelidsky je ponižovala a týrala. To, zavdalo podnět k ostré polemice mezi veřejností a tématu se stejně jako během Hontianského procesu chytil i tisk. Redakce novin uveřejňovaly články, ve kterých byli Romové odsuzováni jako nenapravitelní škůdci lidské společnosti s vrozenými asociálními vadami a nechyběly ani hlasy žádající jejich vyhubení (Horváthová, 1964, s. 138).

Pro tehdejší situaci v Uhersku je příznačné, že se romských problémů ujímaly především slovenské noviny. Slováci, jako jeden z nejvíce utlačovaných národů monarchie, totiž moc dobře uměli pochopit a také se vcítit do osudu rasově diskriminovaných a navíc neměli zájem jakkoli zakrývat příčiny špatného postavení Romů a z něho vyplývajících deliktů. „*Cigáňom*

⁹ Maďarsky psáno *czarda*, byla a je hospoda v Maďarsku, na venkově nebo na tzv. pustě, kde se pasou stáda. Zabezpečuje občerstvení pro příchozí a často slouží i jako středisko zábavy pro místní.

dali svobodu, širokú svobodu z bezstarostlivosti. Až keď jeden alebo druhý spácha veľký, brutálny prečin, idú ich kynožiť, vykorenovať, deti im odberať a šupom civilizovať. A predsa nikde ich toľko niet ako v Uhorsku, ono by malo byť prvým civilizátorom nomádskeho alebo triglodilského plemena. Ale od...politiky, ktorá vydáva milióny na ohlúpenie, odnárodnenie statečných, pilných narodov, od také politiky máme čakať usporiadanie kmeňa páriov a bezdomných tulákov?“ poznamenáva jeden z pisatelů Národních novin. (Horváthová, 1964, s. 140)

K poslednímu pokusu změnit způsob života kočovných Romů v Uhersku došlo během 1. světové války. Pohnutky k tomuto nařízení vydalo roku 1916 ministerstvo vnitra a zní zcela jasně. Tím, že kočovníci neodváděli daně, nechtěli nastoupit do vojenské služby a také nevytvářeli dobro, a tím nevykonávali práci prospěšnou pro celek, se tedy obvyklé putování Romům zakazuje a za potulného je považován každý, kdo nemůže dokázat řádné bydliště.

Dále je zavedena bezplatná legitimace každému nad 12 let, kterou se museli Romové nejenom kdekoliv prokázat, ale museli ji mít dokonce neustále u sebe i proto, aby dostali práci. Zaměstnaní mohli být pak jen v té části obce, kde byli podle legitimace evidováni. Na peníze v hotovosti měla nárok jen ta hrstka štěstlivců, která svou poctivostí, střízlivým životem a sklonem k usedlému životu dokázala svou spolehlivost. Ostatní dostávali místo peněz jídlo a ošacení. Do dětských domovů putovaly děti především proto, že se o ně rodiny nedokázaly postarat nebo z důvodu, že rodiče nepracovali. Mnoho nařízení z této doby bylo ale nedomyšlených a nepříznivý průběh války a s ním spojené problémy hospodářského, národnostního a především politického charakteru daly úpravu z roku 1916 upadnout na několik let do zapomnění (Horváthová, 1964, s. 146-148).

1.3.2 Romové na Slovensku v letech 1918–1938

Vznik Československé republiky¹⁰ roku 1918 přinesl sice mnohé změny, ovšem situace Romů žijících na Slovensku se příliš nezlepšovala. Přestože byli Romové, tehdy ještě Cikáni, uznáni za svébytnou národnostní menšinu¹¹ a ve sčítání lidu v roce 1921 byla romská národnost, stejně jako židovská, zvláště vymezena, byla i nadále vůči Romům uplatňována rakousko-uherská právní opatření a státní úřady jim stále věnovaly mimořádnou pozornost. Československo, které se v této době řadilo mezi vyspělé demokratické státy, bylo k přístupu

¹⁰ Slovensko se po 1. Světové válce stalo součástí Československé republiky, která byla založena 28. a 30. října 1918. Dne 30. října 1918 vznikla Martinská deklarace, na základě které se Slovensko připojilo k českým zemím.

¹¹ Postavení menšin garantovala smlouva ze Saint Germain en Laye podepsaná 10. října 1919 mezi hlavními mocnostmi a Československem. Její zásady se potom objevily i v Ústavní listině ČSR z roku 1920.

řešení romské otázky nejednotné a bezradné a hledalo spíše způsoby, jak společnost před Romy chránit, než aby napomáhalo k jejich začlenění do svého rámce.

Konec 1. světové války neznamenal okamžité zlepšení hospodářské situace. Potraviny byly vzácné, almužna skromná a ne tak častá jako v minulosti. Lidé si neustále stěžovali a prosili na ministerstvech o zvýšení pozornosti v řešení romské otázky, jejímž důvodem byla kriminalita postihující nejčastěji venkovské oblasti. Hlavní sekretariát slovenské rolnické jednoty tak například poslal 28. 2. 1921 na jedno z ministerstev opis listu, ve kterém si rolníci z Horného Almášu stěžují: „*Ponevác nič nemajú, buďto žobrujú, buďto kradnú, v obidvoch prípadoch sú na ťarchu roľníkom.*“ (Horváthová, 1964, s. 154)

Od počátku 20. let 20. století se také začínají objevovat četné petice venkovských obcí žádající o přijetí zákona, který by omezil pohyb Romů a objevují se i další opětovné snahy zákonitě donutit Romy k tomu, aby se usadili v řádných bytech a stali se užitečnými členy lidské společnosti. V oravské župě byli například usedlí Romové donuceni pracovat a po 19. hodině se nesměli zdržovat na ulicích ani na jiných veřejných místech. Orgány zabývající se řešením romské otázky bohužel neřešily žádnou smysluplnou prevenci a příčiny jednotlivých problémů, ale snažily se pouze co nejrychleji najít a řádně potrestat viníka.

Výsledkem petic a stížností ze strany venkovských obcí tak bylo nejen provedení soupisu Romů v roce 1925, ze kterého se dozvídáme, že na Slovensku toho času žilo 60 315 usedlých Romů a 1877 kočovných¹², ale především přijetí zákona č.117/27sb. o potulných Cikánech ze dne 15. července 1927. „*Vzorem pro tuto zákonnou úpravu se stal francouzský zákon o kočovnicích z roku 1912, který zavedl zvláštní antropometrické knížky, a také bavorský zákon o Cikánech¹³, tulácích a povalečích z roku 1926, z něhož bylo použito především ustanovení o postupu při vydávání kočovnických povolení a o postupu úřadů,*“ uvádí Lhotka (a kol., 1999, s. 25).

Podle §1 tohoto zákona se „*za potulných cigáňov pokládajú cigáni z miesta na miesto sa túlajúci a iní tuláci práce sa štítili, ktorí po cigáňsky žijú, a to v oboch prípadoch aj vtedy*

¹² Počet kočovných Romů byl nepřesný. Jednak se vyhýbali soupisu, jednak bylo na území velké množství Romů z Rumunska, Haliče, Jugoslávie nebo Maďarska. Podle neoficiálních zdrojů mohlo žít v této době na Slovensku až 100 000 Romů. Každopádně byl soupis přesnější než ten z roku 1921.

¹³ Slovo „cikán“ nebylo v této době vnímáno pouze etnicky; vedle etnických Romů byli mezi „cikány“ řazeni i lidé žijící podobným způsobem života, tedy obecně lidé bez stálého domova a „práce se štítící“: tuláci, zloději i podvodníci rozličného původu. Nelze proto souhlasit s tvrzením, že slovo cikán nemělo v této době negativní konotaci.

majú-li po časť roku – hlavne v zime – stále bydlisko... Pod tento zákon tedy nespádajú cigáni, ktorí žijú trvale a stále v jednej obci a živia sa prácou nádenickou, alebo ako hudobníci, kováči, murári a pod. Naproti tomu ale pod tento zákon spadajú aj tuláci, ktorí nie sú rasoví cigáni, ale žijú v zahálčivej potulke ako cigáni“ (Horváthová, 1964, s. 161). Dle nového zákona se měli kočovní Romové starší 14 let také prokazovat „cikánskými legitimacemi“ namísto občanských a děti do 18 let mohly být rodičům odebrány a umístěny do výchovných ústavů nebo do jiných rodin. Vedle osobních údajů obsahovaly legitimace i otisky prstů nositele a rozhodování o přidělení občanské nebo cikánské legitimace záviselo na libovůli obecních rad (Horváthová, 2002, s. 43).

Zákonná opatření a nařízení z období první republiky neměly za cíl zlepšit a zkulturnit způsob života a nebyly zaměřené ani na kořeny příživnického způsobu potulných skupin. Reakcí a protestem proti uvedenému zákonu bylo dílo Františka Štampacha *Dítě nad propastí* (1933), které vyšlo jako 1. svazek Společnosti pro výzkum a řešení cikánské otázky J. Stuchlíka. Štampach v této studii upozorňuje na rasistické tendence autorů některých novinových článků, dále pak podrobně analyzuje zákon z roku 1927, který nazývá nehumánním, a nezakrývá ani množství negativních prvků ve způsobu života Romů, který ale odůvodňuje vlivem prostředí a sociálními motivy (Horváthová, 2002, s. 43).

I přes tuto kritiku se ale zákony udržely v platnosti do konce první republiky a rychlý populační růst obyvatelstva romských osad a jeho setrvání při tradičním způsobu obživy přinesl další zhoršení hospodářského postavení. Díky všeobecnému nedostatku pracovních příležitostí se projevil také činitel zakonzervovanosti jednotlivých profesí, jenž podporoval tradovaný návyk, podle kterého přecházel způsob obživy z generace na generaci. Dědil se nejen druh zaměstnání, ale i zaostalá technika práce. Primitivní výrobky romských řemeslníků stále víc zaostávaly za celkovou úrovní a nabídka byla ve všech oblastech vyšší než poptávka. Za této situace si romské rodiny čím dál častěji vypomáhaly žebrotou, krádežemi, podvody, prostitucí a dalšími nelegálními způsoby a jejich přestupky se staly velmi vyhledávaným materiálem nejrůznějších redakcí novin.

Média vytvářela polopravdy a v nepřehledném množství článků se podrobně rozebíraly případy podvodné magie, krádeže bytů, bitky v romských osadách a nechyběly samozřejmě ani články o kanibalismu mezi Romy, které se podávaly čtenářům jako ověřený fakt (Horváthová, 1964, s. 163). Díky takto laděným článkům rostla i averze vůči Romům. Nepřátelskou atmosféru a antagonismus pochopitelně podporovala také jejich asociální

činnost a v některých obcích se vztah mezi Romy a ostatním obyvatelstvem natolik přiosříl, že docházelo k otevřeným konfliktům.

K největšímu pogromu a srážce došlo v roce 1928 v obci Pobedim, kde Romové za údajné krádeže na polích a fingoovaný požár, platili nejen krví, ale i vlastními životy: „*1. oktobra 1928 boli v Pobedime hody a večer v obidvoch miestnych krčmách tanečná zábava. V priebehu dňa sa Cigáni z rozličných poznámok, ale aj z Priamech upozornení dozvedeli, že sa proti nim niečo chystá. V niektorých domoch preto po polnoci bdeli, aby ich prípadný útok nezastihol nepripravených. Pred polnocou sa obidva hostince nahle vyprázdnil a v prvých hodinách ranných prepadlo cigánsku osadu asi 40 mužov, ozbrojených rozličnými drúkmi, ba i revolvermi. Rozbíjali okná, dvere, strechy a bili, koho zasiahli, neberúc ohľad ani na malé deti a tehotné ženy.*“ (Horváthová, 1964, s. 164)

Výsledkem tohoto surového přepadení bylo nakonec 6 mrtvých, 18 zraněných, z toho někteří trvale zmrzačení, a zdemolovaná romská obydlí. Z útočníků ale nebyl zraněný nikdo a při vyšetřování se konstatovalo, že způsob, jakým bylo obklíčení a samotný útok na osadu vykonán, odpovídal vojenským pravidlům. Bylo tak zřejmé, že mezi lidmi, kteří osadu napadli, byli vysloužilí vojáci a celá akce byla předem důkladně připravena a zorganizována. Při výměře trestů vyšel najevo nedemokratický charakter tehdejšího soudnictví. Delikventi byli odsouzeni k minimálním trestům a podobné měřítko se uplatňovalo v podstatě ve všech možných případech. Pobedimští Romové se v obci nadále neodvážili zůstat a po pohřbu, kterého se nikdo z místních nezúčastnil, ji opustili. Kdekoliv se ale chtěli usadit, odtud je vyháněli jako by sami byli vrahy. Postavila se proti nim i část tisku, která více méně souhlasila s událostmi v Pobedime, a ještě víc se vyostřilo napětí mezi Romy a rolníky.

Z velkého množství procesů s Romy za první republiky vyvolal největší a dokonce i světovou pozornost roku 1929 soudní monstrproces s moldavskými Romy v Košicích. Byli obviněni z loupežných vražd, přepadení a především z kanibalismu. Přesto, že soud tuto skutečnost vyvrátil, měla celá událost negativní dopad na veřejné mínění a zhoršila vztahy majoritního obyvatelstva k Romům (Horváthová, 1964, s. 166).

Obyvatelé některých obcí v té době začínali ze strachu vyhánět své dlouhodobě usazené Romy ze svého okolí. Romové také dostávali nejhůře placené práce, nedostávali povolení na stavbu rodinného domu mezi ostatními, byl jim zakázán vstup jednak do hlavního města, ale také do všech větších turistických a lázeňských měst a v některých obcích dokonce odmítali

přijmout jejich děti do školy. Na Romy jako takové bylo pohlíženo jako na nepohodlný element, který je a má zůstat zaostalý.

Na druhou stranu i v první republice nalezneme snahy o zlepšení situace a životních podmínek Romů. Jedná se především o pokusy zvýšit kulturní úroveň zřizováním romských škol, jejichž cílem bylo připravit děti takovým způsobem, aby mohly být postupně zařazovány do tříd, do kterých podle věku patřily. K vybudování první takové školy dal podnět přednosta školského referátu v Užhorodu Josef Šimek v prosinci 1926. Šimek vypracoval i vlastní vyučovací systém, který pamatoval především na ruční práce a hudbu. Ve třicátých letech pak vznikla také hudební škola pro Romy v Košicích (Horváthová, 1964, s. 168).

Otázkám spojeným se životem Romů se začíná věnovat i Liga pre kulturne povznesenie Cigánov, založená roku 1930 v Košicích, jež byla později přejmenována na Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky. Cílem společnosti bylo vydávání vědeckých prací, sociální, kulturní, sportovní, ale i osvětová činnost a i přes mnohostranné úsilí nebylo v jejích silách vyřešit nejpodstatnější otázku, a to problém trvalého zaměstnání, a tím i hospodářského zabezpečení romských rodin. Z celkového hlediska měli takové akce ale jen velmi malý význam a Romové i nadále zůstali neplnoprávnou skupinou s nejnižší životní úrovní a ubohým a nepředstavitelně zaostalým způsobem života (Horváthová, 1964, s. 168).

Na sklonku třicátých let 20. století se do popředí před československou vládou dostává stále naléhavěji potřeba řešení jiných, důležitějších otázek. V sousední Německé říši se totiž k vládě dostali fašisti, kteří chtěli rozšířit své území na úkor jiných států. Díky teorii rasismu, která se snaží legitimizovat společenské nerovnosti na základě biologických rozdílů mezi lidmi, se tak Romové ocitli na jednom z prvních míst na seznamu ras a národů, odsouzených německým fašismem k vyvraždění.

1.3.3 Romové na Slovensku v letech 1939–1945

Nejsmutnější kapitolou novodobých dějin Romů je bezesporu období druhé světové války. Po jednání Josefa Tisa a Ferdinanda Ďurčanského dne 13. března 1939 v Berlíně, které si povolal vůdce Národně socialistické německé dělnické strany, německý kancléř Adolf Hitler pod pohrůzkou, že Slovensko bude rozděleno mezi Polsko a Maďarsko, byla Slovenským sněmem vyhlášena samostatnost a o den později, 14. března 1939, vznikl samostatný Slovenský štát, který byl během války politickým a vojenským spojencem nacistického Německa.¹⁴

¹⁴ Srov. Online : [http://cs.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_\(1939-1945\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_(1939-1945))

Na rozdíl od Slovenska byly v Protektorátu Čechy a Morava i na území samotného hitlerovského Německa zřizovány pracovní a sběrné tábory, z nichž byly celé romské rodiny deportovány do koncentračních táborů v Osvětimi a Březince. Od roku 1943 tam bylo postupně dopraveno a vyvražděno na 20 000 Romů z Německa, z Čech a Moravy, z Polska, z Nizozemí, z Belgie, z Chorvatska, z Maďarska, z Norska, z Litvy a z Ruska. Romové na Slovensku podobnému osudu unikli a přežili. Slovensko jakožto satelit nacistického Německa během války zavazovalo plnit různé požadavky nacistů vyplývající z ochranné smlouvy podepsané 18. března 1939. Likvidace Romů však mezi ně prvořadě nepatřila. Na prvním místě nacisté opětovně proklamovali, explicitně i implicitně, likvidaci židů.

A tuto likvidaci, jak píše Hübschmannová „Slovenská republika v čele s prvním prezidentem Slovenské republiky, katolickým knězem dr. Josefem Tisem, provedla dokonale. Z 80 000 židů, kteří žili na Slovensku před rokem 1939, zůstalo naživu asi 5 000. Většina zahynula v koncentračních táborech anebo přišla o život během německé okupace Slovenska (od srpna 1944 do konce války). Deportace židů postihla nepřímo Romy jak ekonomicky, protože se nechali u židů zaměstnávat, tak také psychicky, jelikož měli strach o svůj vlastní osud. Je zřejmé, že nacisté ve spolupráci se slovenskými fašistickými organizacemi, jako byla Hlinkova garda, chystali koncem války i likvidaci Romů. Naštěstí válka skončila, než svůj úmysl stačili uskutečnit.“ (Hübschmannová, 2005, s. 52)

Postup fyzické likvidace Romů v průběhu druhé světové války v evropských zemích ukazuje, že nacisté měli v úmyslu vykonat celou akci v několika etapách. První byla likvidace Romů na území vlastního Německa, která se prakticky připravovala ještě v předválečných letech. Za nimi následovali Romové žijící na území, které bylo během války Německou říší přímo okupováno, a v dalších stádiích měli postupně následovat ostatní.

Na území Čech a Moravy, které se stalo německým protektorátem, se němečtí okupanti cítili jako dobyvatelé a zcela bezohledně terorizovali domácí obyvatelstvo. Inspirátoři německého rasismu si osobovali právo vládnout nejen ostatním národům, ale i rozhodovat o jejich další existenci anebo likvidaci a díky tomu, že se situace vyvinula jinak, než si původně představovali, nestihli už svoje plány realizovat v plném rozsahu. Hrůzovláda nacismu si však i tak vyžádala mnohamilionové oběti na lidských životech. Jednalo se především o příslušníky různých ras a národů a mezi jinými i životy 300 000 evropských Romů (Horváthová, 1964, s. 169-170).

I přesto, že Romové na Slovensku nebyli transportováni do koncentračních táborů, nevyhnuli se omezování a diskriminaci: „Podle jedné z prvních diskriminačních směrnic z 18. ledna 1940 se židovští a cikánští branci měli namísto do armády zařazovat do zvláštních pracovních táborů.“ (Hübschmannová, 2005, s. 52). Zatímco odvedení židovští mladíci šli automaticky do pracovních táborů, při odvodu Romů rozhodovala komise, kdo je coby „Slovák“ hoden služby ve slovenské armádě. Nepochybně bylo nejvíce romských branců přiřazeno k dělnickým pracím (v Čemerném, kde se pracovní útvary soustřeďovaly, bylo údajně až 800 Romů), avšak překvapující byl i počet těch, které komise pustily ke zbrani. Ti se pak s jednou nebo druhou slovenskou divizí dostali na východní frontu, mnozí dezertovali nebo byli zajati a pak se romští vojáci spolu se slovenskými vraceli na Slovensko jako příslušníci 1. československého armádního sboru generála Ludvíka Svobody (Hübschmannová, 2005, s. 54).

Diskriminačním opatřením, které Romy postihlo velmi citelně, bylo nařízení „O dočasnej úprave pracovnej povinnosti Židov a Cigánoch“ ze dne 29. května 1940. Podle tohoto nařízení „Židia a Cigáni sú povinní namísto brannej výchovy vykonávať práce v prospech obrany štátu, ktoré určí ministerstvo národnej obrany. Pod Cigánom má sa rozumieť...iba ten príslušník cigánskej rasy, pochádzajúci z nej po oboch rodičov, ktorý žije životom kočovným alebo usadlým sice, avšak sa vyhýba práci.“ (Horváthová, 1964, s. 170-171). Ti, kteří naplňovali obsah do této definice, byli postupně zařazeni a násilně odvedeni do pracovních táborů v Dubnici, Ilave, Kremnici, Čemernom, Petri a Hanušovicích. Roční a někdy i delší pobyt v pracovních táborech měl ničivý dopad nejen na vězněné muže, ale především na celé rodiny. Tábory sice nebyly vyhlazovací, ale těžká dřina, nedostatek jídla, kruté fyzické tresty, hmyz a nedostačující ošacení ničilo muže fyzicky i psychicky.

Dalším diskriminačním opatřením bylo vysídlování romských osad z obcí na odlehlá místa. Příkaz k vysídlení byl vydán dvakrát (20. dubna 1941 a 21. července 1943). „Židé stejně jako Romové měli zákaz cestovat veřejnými dopravními prostředky, vstupovat do veřejných prostor a parků a do některých měst a obcí mohli vstoupit jen ve vyhrazených dnech či hodinách,“ popisuje Mann (2001, s. 14).

Zákaz územního pohybu tak znemožnil Romům výdělečnou činnost, protože pro mnohé tradiční romské profese byl územní pohyb nezbytný (hudebníci chodili hrát nejen po své vesnici, ale po celém okolí, kováři a prodejci drobného zboží prodávali na venkově, zedníci a přidavači rovněž chodili nabízet své služby po celém kraji) a narušil i tradiční sociokulturní

normy. „Mezi slovenskými Romy platil přísný zákaz brát si za ženu sestřenici z prvního, někdy i druhého kolena. Protože menší osady byly komunitami s příbuzenskými vztahy, museli chlapci chodit po kraji – aby si vyhlédli nevěstu, která není příbuzná. Když je pak ghettizační nařízení mezi hranice jejich osady uzavřelo, přestalo se na zákaz příbuzenských sňatků dbát,“ uvádí Hübschmannová (2005, s. 56). Překročení některých nařízení bylo trestáno bitím, jedno- či vícedenním vězením o hladu, přičemž byl uvězněný ostříhán dohola.

Diskriminace se ještě více zostřila v roce 1944, kdy už bylo Němcům jasné, že válku prohrají. Ve snaze ukázat, že se jim situace ještě nevymkla z rukou, nejhrubšími způsoby terorizovali a zastrášovali domácí obyvatelstvo. Vraždění bezbranných obětí bylo na denním pořádku a neunikli mu ani Romové: „Z Ilije u Bánské Štiavnice odvěkli v lednu 1944 všechny obyvatele osady (dohromady 112 mužů, žen a dětí), ani jeden z nich se již nevrátil. V Kříži nad Hronom zavřeli Romy do chatrčí, které zapálili a ty, kteří se snažili utéct, zastřelili. Z některých osad nedaleko Kremničky zase vylákali muže od 18 do 60 let na placené práce, aby je mohli v nákladních autech odvést pryč a postřílet.“ (Horváthová, 1964, s. 171)

Nejhorší doba pro Romy nastala ale poté, co německá vojska obsadila Slovensko (srpen 1944), aby potlačila Slovenské národní povstání a zlikvidovala partyzánské hnutí. Po obsazení Slovenska německou okupační armádou došlo na více místech k masovým popravám romského obyvatelstva. V Podlaviciach, v Skubíne, v Ľubietovej a v dalších obcích Romové vzpomínají na příbuzné, kteří byli zavražděni v posledním roce války. Při přechodu fronty byli zase vyvražděni obyvatelé romské osady v Krupine (Horváthová, 1964, s. 171).

Mnoho Romů během války také uteklo do hor, kde se přidávali k partyzánům a dostávali se tak díky tomu do prostředí, kde neexistovaly národnostní a rasové rozdíly a kde všechny spojovala myšlenka zbavit se společného nepřítele a skoncovat s válkou. Díky účasti Romů v partyzánském hnutí a v odboji se ustavovaly vztahy ke slovenským spolubojovníkům na novém základě. Byla to občanská solidarita a vlastenectví opřené o antifašismus, často i o komunistickou ideologii. Proklamovaný komunistický ideál rovnosti, která byla Romům upírána po celou dobu jejich přítomnosti v Evropě, pak podpořili sovětští vojáci, kteří většinou „sedlákům brali a cikánům dávali“. Nejednen Rom se proto po válce stal aktivním členem komunistické strany – a nejednoho pak za nějakou dobu vyvedl z této strany rozpor mezi ideálem a skutečností (Hübschmannová, 2005, s. 56-57).

Půl roku před koncem války se začalo z iniciativy německých okupantů pracovat na „konečném řešení cikánské otázky“. V Dubnici nad Váhom byl namísto dosavadního

pracovního tábora zřízen v prosinci 1944 „cikánský tábor“. Všichni neromští zařazenci byli propuštěni a transporty sem od poloviny prosince dovážely celé romské komunity, zejména z východního Slovenska. Podmínky v táboře se příliš nelišily od situace v koncentračních táborech. Tábor zanikl na jaře 1945, kdy po vypuknutí tyfu vyvezli nacisté všechny nemocné za tábor a tam je postříleli.

Slovenský stát patřil k několika málo satelitním státům nacistického Německa, kde Romy nepostihla genocida. I když bylo Slovensko hospodářsky zneužíváno a využíváno německou říší, vystupovali Němci v prvních letech jako spojenci a nechtěli slovenské Romy vyvraždit tak, jako na vlastním území. Na Slovensku také žilo obrovské množství Romů, které nebylo možné zlikvidovat nebo odvléct, aniž by tento akt vzbuzoval větší rozruch – navíc šlo o usedlé Romy, kteří už byli určitým způsobem srostlí s životem domácího obyvatelstva. Podstatnou úlohu hrála podle odborníků i nemajetnost, jelikož jejich odsunutím nemohl nikdo nic získat (Horváthová, 1964, s. 170).

Konec války byl pro Romy koncem několik set let trvajících postavení rasově diskriminovaných a začátkem nového života v osvobozeném Československu. Perzekuce za války posílila specifický strach zakořeněný v historickém povědomí po staletí pronásledovaných Romů. Tento strach vyhnal Romy po válce ze Slovenska, a tak se slovenští Romové stěhovali z kraje, kde sice válka skončila, ale zdaleka nezemřel její duch. Paradoxní přitom je, že v Čechách a na Moravě, v místech nového azylu a nové naděje, byli krátkou dobu předtím téměř všichni Romové vyvražďeni. Integrace Romů do předválečné slovenské společnosti, která přispěla k tomu, že se jim vyhnula genocida, byla vyvrácena a znovu se opakovala modelová situace, ve které je proces integrace přerván a Romové musí pracně, bolestně a od začátku hledat své místo ve změněné společnosti.

„Někteří Romové se ovšem i přes válečné otřesy udrželi ve strukturách společnosti a skutečně se stali ‚Cikány-Slováky‘,“ píše Hübschmannová (2005, s. 59). *„Strach pronásledované a stigmatizované menšiny, vsáklý do podvědomí každého jedince, je pak nutil zakrývat vlastní etnický původ. Na druhé straně se nejdrastičtější údobí nedávné historie stalo faktorem, který mnoha Romům skýtá příležitost, aby si uvědomili svou národní identitu. A to se dělo i v průběhu čtyřiceti let tvrdé komunistické asimilační politiky.“*

1.3.4 Romové na Slovensku po roce 1945

Nacistická genocida vyhladila v koncentračních táborech téměř půl milionu evropských Romů a i přesto, že na území Slovenského státu nebyla situace tak tragická, přineslo toto

období mnoho utrpení a ztrát na životech. „*Poválečný vývoj romského etnika tak přináší zásadní změny jeho sociálního postavení a způsobu života, jež souvisí především s vysokým stupněm migrace Romů ze Slovenska do průmyslových, pohraničních a dalších oblastí českých zemí,*“ uvádí E. Davidová (1995, s. 145).

Díky nedostatku pracovních příležitostí, možností volit doplňkové způsoby obživy, hospodářské zaostalosti a nízkého společensko-sociálního postavení, odchází ihned po válce v roce 1945, ale i v následujících letech, převážně z prostředí osad na východním Slovensku do Čech a na Moravu, první migrační skupiny Romů, které představují typický příklad moderní urbanizace – masového a dobrovolného odchodu lidí převážně z venkovského prostředí a z oblastí s nedostatečnými možnostmi zaměstnání na Slovensku – do průmyslových a velkých měst českých zemí a do pohraničních oblastí s možnostmi zaměstnání a lepšího bydlení.

„*Odhaduje se, že v roce 1945 žilo v důsledku romské genocidy v Čechách a na Moravě méně než 1000 Romů, přitom již v roce 1947 jich bylo na stejném území důsledkem přesídlení zhruba 16 500. Tento motiv „cikánské migrace“ odráží snahu sžít se alespoň nějakým způsobem s ostatními obyvateli a dostat se tak ze společenské izolace, ve které byli v prostředí mnoha tradičních romských osad na Slovensku.*“ (Matlovičová, Matlovič, Mušinka, Židová, 2012, s. 79). Romové se zaměstnávali především ve družstvech, později ve státních statcích a lesních závodech. Práci nacházeli i při obnově válkou poškozeného hospodářství – při stavbách silnic a rekonstrukcích továren. Dodnes jsou však vztahy mezi romskými rodinami v obou republikách živé a příbuzní se navštěvují během svátků a nejruznějších rodinných událostí.

Od 50. let ale přistupuje komunistický režim k otevřené politice asimilace Romů. Státní orgány odmítají uznat Romy jako národnost a objevují se první snahy o „řešení“ sociálně-kulturních problémů „obyvatelstva cikánského původu (Davidová, In Horváthová a kol., 1999, s. 33). V praxi to znamenalo, že se Romové měli vzdát svého dosavadního života a co nejvíc se přizpůsobit většinovému obyvatelstvu. Romové tak nesměli zakládat romské folklórní soubory, ve školách bylo zakázáno zpívat romské písně, nesměly vycházet romské knihy ani časopisy a v televizi nebylo možné vysílat romské večerníčky. Přestalo se také používat označení Romové a Cigáni, ale zažil se termín „občania cigánského pôvodu“ (Mann, 2001, s. 39).

Socialistické řešení romské otázky a násilná asimilační politika od začátku 50. let spolu s likvidací drobného podnikání a živností, vč. odebrání hudebních licencí, znamenala de facto likvidaci celého materiálního základu romské kultury (dekulturaci) a rozklad etických hodnot. Tato politika tak uvrhla mnoho Romů do jazykového, kulturního a etického vakua a rozbitím vlastních komunikačních hodnot a sociálního systému tak znemožnila Romům přijetí a zvládnutí jiného, neromského modelu kultury a hodnot.¹⁵ Vše vyvrcholilo roku 1958, kdy byl vydaný zákon č. 74/58 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob, který se stal právním podkladem pro likvidaci kočovného života Romů a všech osob s pohyblivým bydlištěm. Romové byli násilně usazeni, byla jim odebrána kola od vozů a měli povinnost se usadit tam, kde byli právě zastíženi. Zákon jako takový velmi necitlivě zasáhl především skupinu olašských Romů, kteří měli svůj způsob života navždy změnit, přestože kočování tvořilo součást jejich tradic (Mann, 2001, s. 40).

Podobným způsobem se později řešila také otázka bydlení. Do nových panelákových domů byly stěhovány zaostalé romské rodiny, které ale nedokázaly v nových podmínkách žít. Mnohé rodiny byly také převáženy proti své vůli do českých okresů, kde se měly trvale usadit, ale protože se cítily na novém místě osamoceny a odtrhnuty od svých příbuzných, začaly se vracet zpět do svých původních osad. Stejný přístup se ale využíval i během programu, který byl zaměřen na vzdělávání romských dětí. Necitlivá opatření nutila romské rodiče posílat své děti do školy, ačkoli vzdělávací systém plně popíral jejich identitu: děti nesměly mluvit romsky, neseznamovaly se s romskou kulturou a jejich původ byl označován za sociální stigma). Tak se stalo, že někteří rodiče také považovali povinnou školní docházku za trápení svých dětí.

Vládní orgány se nesnažily poznat detailněji kulturu Romů, jejich názory a představy o životě, ale vnucovaly jim to, co sami považovaly za dobré a vynakládaly na to nemalé finanční prostředky. Úsilí státu ale nebylo přece jen bezvýsledné. Mnoha Romům se podařilo vymanit ze zaostalého způsobu života, získat odbornou kvalifikaci a vyřešit i otázku bydlení. Mnozí si také začali hledat nová místo ve společnosti. Stále však někde uvnitř platilo staré romské přísloví „*Te maňušes cirden zoraha kijo lačhipen, na patal', kaj oda lačhipen (Pokud se vnucuje člověku dobro násilím, nevěří, že je to dobro.*“ (Horváthová, 2002, s. 52).

¹⁵ Srov. Online : <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-98/jurova.html>

Dalším ze zásadních kroků státu bylo usnesení vlády z roku 1965, ve kterém byla vytyčena koncepce umožňující likvidaci nevyhovujících romských osad a rozptyl a rozmístění Romů v rámci tehdejšího Československa. V rámci realizace byly určeny kraje, které měly povinnost přijímat Romy ze Slovenska: západoslovenští Romové měli určen Středočeský a Jihočeský kraj, Romové ze středního Slovenska kraj Jihomoravský a východoslovenští Romové byli stěhováni do Severomoravského a Východočeského kraje (Mann, 2001, s. 41). „V letech 1966–1967 bylo vykoupeno od Romů za poměrně malé finanční obnosy 1 931 chatrčí, z nichž 3 178 jejich obyvatel se přestěhovalo takto řízeně do českých zemí a část i v rámci Slovenska. Přestože se později nazpět přistěhovalo opět 1 043 Romů, přírůstek v tehdejší České republice představoval v roce 1967 celkem 2 135 Romů,“ vypočítává Davidová (In Horváthová a kol., 1999, s. 35).

Plán rozptylu byl realizován do roku 1968 a důsledkem byla nejenom nekontrolovatelná migrace Romů ze Slovenska, ale i vznik izolovaných částí města, dnes podobná ghettům: Chánov u Mostu, Luník v Košicích, sídliště Černé město u Rimavské Soboty apod. Při likvidaci osad a rozptýlení obyvatelstva také docházelo k zániku rodové komunity, která byla zárukou jistého morálního řádu pro své členy. Anonymita velkých měst znemožnila vzájemný dohled nad dodržováním tradičních zvyklostí a došlo také k narušení sociálních vazeb uvnitř komunity a tradiční romské kultury. Dalším problémem byla i praktická neznalost některých vymožeností civilizace a jejich použití (splachovací záchod, plynový sporák) (Horváthová, 2002, s. 52).

Manipulativní sestěhování nejrůznějších Romů na jedno místo bylo výrazem absolutního nepochopení a neznalosti romské kultury a právě v tomto období také došlo k největší morální devastaci Romů jako svébytné etnické skupiny. Základem chybného postupu byla záměrná klasifikace Romů jako sociálně-patologické skupiny namísto skupiny etnické, jež má právo na pěstování a rozvoj svých specifik. Asimilační politika sice způsobila neodčinitelné škody, ale přinesla i některá pozitiva. Vedle kladení důrazu na odstraňování negramotnosti a zvyšování kvalifikovanosti tehdejší režim zlepšil dříve běžně nedostupnou zdravotní a sociální péči.

Krátkodobé politicko-společenské uvolnění nastalo v Československu koncem 60. let. Romové totiž dostali poprvé šanci podílet se na řešení otázek a v rámci Národní fronty romští představitelé vytvořili oficiálně první povolenou a státem uznanou organizaci Svaz Cikánů-Romů. Tato organizace od svého založení v roce 1969 usilovala všemi směry o uchování romské svébytnosti. Snažila se také dosáhnout zastoupení Romů v oblasti politické, kulturní,

ale i sociální. „Činnost svazu byla založena na principech rovnoprávného a bezkonfliktního soužití majority s romskou menšinou, která se nechce asimilovat, ale naopak deklaruje pozitivní etnická specifika a dále se rozvíjí“ (Horváthová, 2002, s. 53). Takový způsob integrace Romů do společnosti byl však pro KSČ s postupující normalizací nepřijatelný a administrativním zásahem v roce 1973, jen čtyři roky od svého založení, byl svaz zrušen a Romové zase na dlouho ztratili možnost ovlivňovat řešení vlastních problémů.

Po roce 1973 byla státem řízená asimilace nahrazena mírnější koncepcí společenské integrace. Cíl ale zůstal stejný – zařadit, asimilovat, jen forma jeho realizace již neměla být tak násilná a měla spíše následovat řešení na sociálním základě. „K vyrovnání s majoritou mělo dojít cestou materiálních a sociálních výhod „pro občany cikánského původu.“ Romům tak byly přednostně přidělovány byty, získávali také zvýšené sociální dávky, speciální účelově vázané příspěvky apod.“ (Horváthová, 2002, s. 53). Lze říci, že tento „ochranářský přístup“ pomocí sociálních výhod, který je dodnes uváděn jako příklad romské nevděčnosti, Romy nejvíce paralyzoval a otupil tak jejich odvěkou soběstačností a nezávislost.

Ve srovnání s minulými desetiletími byla ale koncepce společenské integrace Romů jistým posunem vpřed. V omezené míře mohli Romové pěstovat prvky své kultury a v rámci zájmové činnosti zakládat folklórní soubory (Mann, 2001, s. 42). Objevuje se také změna přístupu k Romům i v terminologii. Slovo Cikán je již píše s velkým písmenem, později se užívá spojení Cikán-Rom. Jako svébytná etnická skupina však Romové před rokem 1989 nebyli uznáni a nadále byli bez dalších souvislostí považováni jen za sociálně retardovanou skupinu, kterou je třeba převychovat podle vzoru majority.

Skutečné postavení Romů si tehdy uvědomovala jen hrstka inteligence. Byli to především ti, kteří s režimem odmítli spolupracovat a tím jej legitimizovat. Signatáři Charty 77 Václav Havel a Ladislav Hejzlan vydali dne 13. 12. 1978 prohlášení č. 23, které se věnuje právě romské otázce. Toto prohlášení se ale čistě nevztahuje jen na postavení Romů v Československu, ale odkrývá v pozadí i další otázky, které by si měla zodpovědět především sama společnost:

„Postoj veřejnosti kolísá mezi lhostejností a rasismem. Projevy rasismu a segregacionismu se množí a budou se množit. Cikáni-Romové, kteří jsou nejbezprávnější skupinou obyvatelstva v Československu, ve všeobecných představách k obětem nezákonností nepatří, to je naopak výsadou „slušných lidí“. Bude-li mlčení o těchto věcech pokračovat, může dojít k tragickému paradoxu: Cikáni-Romové splynou v obecném povědomí – povědomí občansky lhostejných

konzumentů právě tak jako v povědomí občanů zasazujících se o zákonnost – se společenskými zlořády a nakonec je ještě budou represivní orgány, které nesou hlavní vinu na tom, jak dnes Cikáni-Romové v Československu žijí, chránit před lidmi, kteří budou proti týmž orgánům prosazovat zákonnost a humanitu. A stará židovská úloha se dožije reprízy v novém obsazení, reprízy, která už vlastně začala. [...] V duchu zásad Charty 77 navrhuje, aby veškeré dosud utajované informace o Romech byly soustavně uveřejňovány, aby protizákonné zásahy proti Romům a jejich kulturním a organizačním činnostem byly přešetřeny a projednány v souladu s platným právním řádem [...] Bez pravdivého odhalení závažnosti problému, bez zásadní právní úpravy a bez skutečné účasti Romů samotných na rozhodování o věcech, které se jich týkají, jsou pokusy o řešení otázky romské menšiny u nás iluzorní. Tato otázka už není pouze otázkou menšinovou, ekonomickou nebo sociální, ale čím dál více se stává otázkou svědomí celé společnosti.“¹⁶

Politika státních orgánů v letech 1945–1989 měla ve svých počátcích dva základní aspekty. Na jedné straně došlo k formálnímu zrovnoprávnění Romů a ke zlepšení jejich materiální situace (zlepšení životní úrovně, přístup ke vzdělání), na straně druhé došlo k přetrhání tradičních vazeb a ke zničení tradičních norem. Romové tak neměli možnost rozhodovat sami o svém osudu a stali se pouhým objektem státní politiky. Neopomenutelnou kapitolou historie Romů zůstává také sterilizace žen, prováděná někdy i bez souhlasu a vědomí, jež měla za cíl zabránit této menšinové etnické skupině v rození dětí (Davidová, 1995, s. 224).

1.3.5 Romové na Slovensku po roce 1989

Společenské otřesy po roce 1989 vyvolaly mnoho politických, ekonomických, ale i sociálních změn, které byly pro Slovensko začátkem složitého transformačního procesu. Tyto změny přinesly pro Romy jak mnoho pozitivního (např. právo na sebeurčení a prostor pro politickou angažovanost), tak i mnoho negativního, což se projevovalo zejména v propadu do nezaměstnanosti, v nových sociálních problémech, ve zhoršujícím se veřejném mínění, v narůstající netoleranci a v neposlední řadě i v projevech xenofobie.

Mezi nejvýznamnější mezníky polistopadových událostí patří bezesporu vznik první romské politické strany *Romská občanská iniciativa* (ROI), jejichž deset členů bylo v prvních volbách v roce 1990 na zkrácené funkční období zvoleno poslanci do vrcholných orgánů tehdejšího Československa. Úspěchem bylo přijetí „Zásad vládní politiky Slovenské republiky k Romům“ z 9. dubna 1991, díky kterým byli Romové zrovnoprávněni s ostatními

¹⁶ Online : http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_15_1978.pdf

národnostními menšinami a byla jim zaručena podpora v rozvoji vlastní kultury, v oblasti školství a vzdělávání. Při sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991 se pak poprvé k romské národnosti přihlásilo 75 802 osob (v roce 2001 pak 89 920, v roce 2011 pak 105 738).¹⁷

Začátek 90. let je charakteristický také vznikem nejrůznějších kulturních svazů, zájmových spolků a činností, neziskových organizací, nadací, ale i folklórních souborů. Začínají pravidelně vycházet romská periodika (dvouměsíčník *ROMA*, dětský časopis *Lul'udi*, dvoutýdeník *Sam Adaj*, noviny *Romano lil*), veřejnoprávní média, jako je rozhlas a televize, začala vysílat programy v romském jazyce a pro zachování a rozvoj autentické romské kultury a umění vzniklo v roce 1992 v Košicích profesionální romské divadlo *Romathan*. Dokumentaci romské kultury se začala věnovat muzea (Vihorlatské múzeum v Humenném, Gemersko-malohontské múzeum v Rimavské Sobotě nebo *Dokumentačné centrum rómskej kultúry* v Slovenském národném múzeu v Martině). Rozvíjela se i romská literární tvorba a s tím vzrostl zájem o publikace romských autorů (mj. Elena Lacková, Ján Berka, Dezider Banga).¹⁸

Změna politického systému po roce 1989 tedy zásadním způsobem ovlivnila v mnoha ohledech situaci Romů na Slovensku. V roce 1999 je jmenován zplnomocněnec Vlády SR pro řešení problémů romské národnostní menšiny. Od roku 2001 působí jako zplnomocněnec Vlády SR pro romské komunity, organizačně začleněný pod Úřad vlády. Od konce devadesátých let se postupně do centra pozornosti dostávají obyvatelé vyloučených romských osad a vznikají podpůrné programy, které mají napomáhat k jejich postupné integraci.

Vstupem Slovenska do Evropské Unie v roce 2004 jsou vytyčeny programy zaměřené na integraci Romů, které byly jednou z přístupových podmínek. Snaha o začlenění Romů se projevila i v nastavení podmínek pro využívání fondů EU. Od roku 2007 je tak problematika marginalizovaných romských komunit jednou z hlavních priorit, která by se měla naplnit prostřednictvím podpory lokálních strategií a komplexních integračních projektů. Důležitým krokem mezinárodního charakteru je také přihlášení Slovenské republiky k Dekádě začlenění romské populace 2005–2015. Mezinárodní závazek Slovenska tímto podporuje integraci Romů v oblasti vzdělávání, zaměstnanosti, zdraví a bydlení.¹⁹

¹⁷ Online : <http://www.scitanie2011.sk/wp-content/uploads/Tab.-101.pdf>

¹⁸ Online : <http://www.romadocument.sk/index.php/sk/oblasti.html>

¹⁹ Srov. Online : <http://www.romadocument.sk/index.php/sk/oblasti/spoloensko-politicka-situacia.html>

Polistopadové události přinášejí bohužel i jiný rozměr změn. Patří mezi ně především obrovský nárůst nezaměstnanosti a s ní spojené problémy se vzděláním, snížení životní úrovně a ztráta sociálních jistot. Zánik totalitního režimu ukončil výstavbu bytů pro romské rodiny a dochází ke stěhování Romů z městských obydlí do segregovaných a sociálně vyloučených osad. Zvyšuje se také počet nelegálně postavených obydlí, v osadách narůstá chudoba a s pocitem beznaděje a neschopnosti řešit vlastní existenční problémy se rozšiřuje počet lidí závislých na alkoholu, vzrůstá kriminalita a čím dál častěji se také vyhrocují vztahy mezi Romy a majoritou.

Odlíšná kultura a celkový způsob života Romů je stále vnímána negativně a ani po roce 1989 se vztah mezi majoritou a romskou menšinou výrazně nezměnil. Ve společnosti obecně převládá názor, že značná část Romů se nechce přizpůsobit společenským normám a Romové jsou obviňováni z toho, že zneužívají sociální dávky. Uplatňuje se také princip kolektivní viny, při kterém jsou všichni Romové zařazeni do jediného celku, z něhož nemají šanci uniknout, a nezaměstnanost a různé vynucené asociální aktivity se staly dobrým důvodem pro skandalizaci (Horváthová, 2002, s. 58).

Špatná osobní zkušenost s konkrétní osobou nebo osobami je vztahována na celé etnikum a negativní celospolečenské naladění ve vztahu k Romům je citelné nejen v obraze nejrůznějších sdělovacích prostředků, vytvářejících „romský problém“, ale existuje bohužel i na všech vzdělanostních úrovních a nevyhýbá se ani státní správě a samosprávě, kde ve svých důsledcích umožňuje bujení skutečného rasismu. *„Nová vlna nenávisti vyúsťuje v drastických projevech pravicových extrémistů. Část Romů pak řeší svou situaci podle tradičního scénáře: útekem a emigrací“* (Hübschmannová, 2005, s. 59)

Situace po roce 1989 umožnila Romům nebývalou možnost, aby si uvědomili, kdo jsou. Mnozí z nich, kteří se chtěli vymanit ze zaostalého prostředí a vyrovnat se tak způsobem života majoritě, zvolili cestu vědomého distancování se od etnického původu. Snaží se napodobovat způsob života majoritního obyvatelstva jak navenek (způsob bydlení, oblečení, stravování), tak udržováním odstupů od tradičních romských zvyků, které považují za projevy překonaného a zaostalého způsobu života. Další cestou v hledání možnosti sociálního a kulturního vyrovnání se s majoritou je cesta pozitivní identifikace a uvědomění si hodnot vlastního jazyka a kultury. Když si ale uvědomíme, že veřejné mínění na Slovensku není

Romům příliš nakloněno a že průvodními znaky romské nezaměstnanosti je nejen sociální, ale i morální úpadek, pochopíme, že tento proces bude dlouhodobý a složitý.²⁰

1.4 Vymezení pojmů

Ještě předtím, než se pustíme do metodologického úvodu a praktické části etnografického výzkumu, se zaměříme na obecné pojetí kultury, charakteristiku romské osady a tři základní typy kultur či kulturních systémů, které bývají spojovány s adjektivem „romská“.

1.4.1 Kultura

Pojem kultura patří mezi nejsložitější pojmy, kterými se člověk zabývá. Slovinský jezuita Marko Ivan Rupnik (In. Špidlík a kol., 1995, s. 145) charakterizuje kulturu jako „významy a hodnoty, které jsou sdíleny určitou skupinou. Každá skupina má kulturu, tj. významy, prostřednictvím kterých komunikuje, a hodnoty, z kterých a pro které žije. Kultura se v tomto smyslu jeví jako organické tkanivo hodnot a významů, prostřednictvím kterých se tyto hodnoty komunikují, budují a realizují.“ Kultura je také negenetická, ale naučená a skládá se ze zvyků a obyčejů – tj. z naučených návyků reagovat získaných každým jedincem během jeho životní zkušenosti po narození (Murdock, 1969, s. 80-86). Kultura je také nehodnotící a zahrnuje všechny oblasti lidského jednání, které si člověk osvojil jako člen dané společnosti a odkazuje k celkovému způsobu života společnosti, nikoli pouze k těm jeho částem, které daná společnost považuje za vyšší či více žádoucí (Linton, 1945, s. 30).

Kulturní prvky jsou pak podle Soukupa analytické a klasifikační pojmy sloužící k označení třídy nejjednodušších strukturálních a funkčních jednotek (artefaktů, sociokulturních regulativů a ideí), které je možno identifikovat jako základní stavební prvky systému. Stejně tak jako kultura se vyvíjí v čase a inovují (Soukup, 2000, s. 40).

1.4.2 Romská kultura

Většina autorů chápe kulturu Romů jako součást těl Romů definovaných právě svou specifickou tělesností. Podle antropologického pojetí kultury je ale nositelem romské kultury ten, kdo sdílí specifický způsob života v daných útvarech praktikovaný. Romská kultura tak není vlastnictvím nějaké skupiny vymezené specifickou tělesností na základě antropologického typu, ale právě naopak má své nositele a ty je možno označit za Romy. Obecně tak můžeme identifikovat zhruba tři základní typy kultur či kulturních systémů, které s adjektivem „romská“ bývají spojovány: tradiční romská kultura, národní romská kultura a

²⁰ Online http://www.gipsy.sk/index_1.php?akc=historia

kultura příměstských, chudinských čtvrtí a ghatt, kterou můžeme klasifikovat jako kulturu chudoby (Jakoubek, Hirt, 2005, s. 227).

1.4.2.1 Tradiční romská kultura

Nejvýraznějším rysem tradiční romské kultury je skutečnost, že dominantním organizačním principem je příbuzenství. Nositelé této kultury se primárně cítí být příslušníky příbuzenské skupiny, od níž také odvozují svou identitu a vůči níž jsou přednostně loajální. Společenství nositelů tradiční romské kultury tedy patří mezi populace, u kterých národnost či etnicita chybí. Vedle příbuzenského principu tak mezi další významné faktory těchto společenství patří subetnická²¹ příslušnost a koncept rituální nečistoty (Jakoubek, Hirt, 2005, s. 227-229).

1.4.2.2 Národní romská kultura

Národní romská kultura je programově budována jako analogie kultury majoritní a ve všech ohledech je s ní shodná. Základním principem společenství nositelů této kultury je jejich primární identifikace s romským národem. Na rozdíl od tradiční romské kultury je ale kulturou psanou a z řad jejich nositelů se rekrutují tzv. romské elity, romští lídři a zejména pak romská politická reprezentace, tedy skupiny, které v tradiční romské kultuře nemají místo, neboť nemají mandát a překračují příbuzenské linie. Vedle romských dějin a standardizované podoby romštiny ve všemožných učebnicích a slabikářích se pojí s touto kulturou také romská hymna, vlajka, kalendář, romská divadla, muzea, rozhlasové relace a televizní pořady, které v tradiční romské kultuře nenacházíme a jež jsou často v rozporu s jejími principy. Na těchto principech vzniklé romské iniciativy pouze kopírují a napodobují činnosti, které jsou obvyklé v majoritní společnosti a žádným způsobem nepodporují onu kulturní výšeč romské kultury nalézající se v romských osadách, ale zaměřují se pouze na instituce tzv. vysoké kultury majoritního typu. Přestože romské národní kultuře se dostává výrazné podpory, romský národ dosud nikterak výraznou „členskou základnu“ nemá; počet jeho příslušníků zhruba odpovídá počtu osob hlásících se k romské národnosti. Tento nesoulad je způsoben zejména zahrnutím nositelů tradiční romské kultury do počtu participantů romského národa. Tento akt je však nelegitimní, neboť základní principy obou kultur se vzájemně vylučují (Jakoubek, Hirt, 2005, s. 229-230).

²¹ Subetnická skupina je skupina lidí, kteří mají společný původ, společný jazyk a sdílejí společnou materiální a duchovní kulturu, jež je součástí větší jazykově- kulturní pospolitosti.

1.4.2.3 Kultura chudoby

Koncepce kultury chudoby je velice blízká pojetí sociálního vyloučení a vychází z předpokladu, že obyvatelé sociálně vyloučených lokalit jsou nositeli specifického kulturního vzorce, který vznikl v procesu adaptace na dlouhodobou chudobu, stejně jako sociální, symbolické i prostorové vyloučení. Kultura chudoby je subkulturou majoritní společnosti, na níž je v mnoha ohledech závislá, na druhou stranu však funguje jako relativně autonomní kulturní systém, který vykazuje všude na světě shodné strukturální rysy, a to nezávisle na etnické, rasové, religiózní, jazykové, regionální či národnostní příslušnosti jejich nositelů (Jakoubek, Hirt, 2005, s. 230-232).

1.4.3 Romská osada

Centrálním bodem různých definic bylo vymezovat romské osady jejich obyvateli. Pokud ale přijmeme jako východisko antropologické pojetí kultury je Romem, resp. nositelem romské kultury jen a pouze ten, kdo sdílí specifický způsob života v daných útvarech praktikovaný. Romské osady tak proto můžeme chápat a definovat jako sociální formace se svébytnou kulturou, resp. jako kulturní systémy odlišující se svými principy kategoricky od kultury majoritní populace (Jakoubek, Hirt, 2008, s. 693). Osada může být také sociálně konstruovaným světem, protisvětlem či protispolečností poskytující svým obyvatelům uznání v jejich lidskosti a potvrzení jejich obecně lidské hodnoty (Skupnik, 2007, s. 141).

2. Metodologie

Jedním z hlavních cílů mé diplomové práce je analýza kulturního prostředí, vzájemných vztahů a faktorů, které zásadním způsobem ovlivňují sociální fungování obyvatel romské osady v Kojaticích. Vzhledem k charakteru a tématu práce jsem se rozhodl pro terénní šetření, které se vztahuje na výzkumníkovu kontinuální přítomnost ve výzkumném poli. Terénní šetření jsem realizoval v rámci etnografické metodologie, jejímž primárním zdrojem informací je stejně tak jako u sociologického či antropologického výzkumu pozorování (Giddens, 2000, s. 512).

2.1 Vymezení etnografie jako výzkumné strategie

„Etnografický výzkum se provádí s cílem získat holistický obraz určité skupiny, instituce nebo společnosti. Důraz se klade na dokumentování každodennosti jedinců tím, že je pozorujeme a vedeme s nimi rozhovory“(Hendl, 2005, s. 117). Etnografie není jen metoda, ale obecný přístup ke studiu výzkumného tématu. Je to celková výzkumná strategie, jejímž klíčovým kognitivním modelem pro studium sociálních fenoménů je pozorování (Gobo, 2008, s. 18-19). Etnografii charakterizuje nejen proces sběru dat v rámci terénního výzkumu, ale i specifický způsob zpracování dat a jako metodologie je vhodná ke zkoumání symbolických významů a organizace způsobů života sociálních skupin a jedinců v nich (Šedřová, Šváříček, 2007, s. 124). Kromě pozorování je důležitou součástí etnografické metodologie také naslouchání neformálním konverzacím aktérů, dotazování se prostřednictvím individuálních nebo skupinových rozhovorů a studium dokumentů.

Etnografická metodologie zahrnuje dvě základní výzkumné strategie: nezúčastněné a zúčastněné pozorování. V případě nezúčastněného pozorování má výzkumník odstup od zkoumané skupiny lidí a pozoruje je z dálky bez interakce s nimi. Zúčastněné pozorování naopak označuje to, že výzkumník zůstává v přirozeném prostředí lidí, které studuje, účastní se jejich společenského života, vytváří přímé vztahy, pozoruje co se děje a táže se, pokud něčemu nerozumí. Většina informací tak pochází spíše z každodenní interakce než z formálních interview (Murphy, 1998, s. 213-214).

Vedle toho etnografie také vyžaduje, aby se výzkumník účastnil sociálního života aktérů, které pozoruje, zároveň si ale musí udržovat odstup tak, aby jeho vědecká práce byla úspěšná (Gobo, 2008, s. 5-6).

2.2 Metody sběru a způsob zpracování dat

Mé šetření v terénu bylo realizováno natřikrát a to vždy po dobu jednoho nepřetržitého měsíce v místě šetření, v období od května 2011 až března 2013. Díky opětovným návštěvám jsem měl možnost reflektovat skutečnost v jiných souvislostech a zachycovat do určité míry i probíhající dynamiku změn. Ubytování v letních měsících mi bylo poskytnuto na faře ve Svínii, odkud jsem docházel každé ráno do Kojatic pěšky. Během mé poslední návštěvy (březen–únor 2013) jsem byl ubytován přímo v Kojaticích, v hasičské zbrojnici vedle obecního úřadu.

Páteří samotného šetření a mou základní metodou sběru dat bylo zúčastněné pozorování, tedy dlouhodobý a opakovaný pobyt ve zkoumané lokalitě. Během svého pobytu ve výzkumném poli jsem si vedl terénní deník, kam jsem ručně zaznamenával etnografické poznámky a po každém dni stráveném ve výzkumném poli jsem tyto ruční poznámky po večerech přepisoval do počítače. V terénu jsem také využíval diktafon na záznam terénních nahrávek a namlouvání poznámek, které jsem následně přepisoval do elektronické podoby terénního deníku. Do terénního deníku jsem zaznamenával poznámky týkající se toho, co pozoruji, zároveň také metodologické poznámky, které mi měly být zpětnou vazbou mezi pozorovanými aktivitami, použitými metodami a reakcemi účastníků výzkumu. Dalším typem poznámek byly moje myšlenky a interpretace, ale i poznámky emoční, které měly být mou sebereflexí odkazující ke stereotypnímu vnímání případně předsudkům.

Kromě pozorování jsem užíval také metodu strukturovaných a nestrukturovaných rozhovorů, které spadají do rámce kvalitativního dotazování. Kvalitativní dotazování umožňuje zasadit jednání do kontextu a porozumět tomuto jednání. Kvalitativní šetření založené na dotazování se pokouší rozumět světu z pohledu jeho subjektů, pokouší se vyložit významy lidské zkušenosti. Předmětem kvalitativního šetření založeného na technice dotazování je tedy každodenní zkušenost s žitým světem (Závorská In. Spravedlnost a služba, 2010, s. 162).

V rámci terénního šetření jsem uskutečnil téměř deset rozhovorů, jejichž respondenty se za celou dobu výzkumu staly osoby všech věkových kategorií žijící v nejrůznějších částech osady. Rozhovory probíhaly různě. Odehrávaly se buď zpravidla v domácím prostředí dotazovaného, výjimečně byly domluveny předem. Většina rozhovorů se ale uskutečňovala přímo v každodenních interakcích, přijatými byly veřejně prospěšné práce, návštěvy, úklid, sekání dřeva, vysedávání před chýží a podobně.

Kromě romských obyvatel zkoumané osady byli mými informátory pochopitelně i občané z řad majority, jako například zaměstnanci státních i církevních institucí (starosta, ředitelka školy, učitelky, farář), ale i řadoví občané. Cenné údaje a informace mi poskytly zejména sociální a terénní pracovníce, jejichž dlouholeté zkušenosti s místními Romy pro mě byly bohatým zdrojem informací.

Během pobytu jsem také analyzoval nejrůznější dokumenty. Důležitým zdrojem informací mi byla obecní kronika, evidence obyvatelstva, školní seznamy či výkazy pracovního úřadu, které posloužily především jako zdroj statistických a demografických dat.

Analýza dat probíhající společně s jejich sběrem a data získaná pozorováním, ale i rozhovory nebo studiem dokumentů byla dále kódována. Kódování je základní analytický proces pro mnoho typů kvalitativního výzkumu, který namáhá popisu dat. Kódy jsou symboly přiřazené k úseku dat, které mají relevanci k výzkumným otázkám, konceptům a tématům. Proces kódování přiřazuje kódy úsekům textu a shlukuje kódy do smysluplných skupin podle témat (Hendl, 2005, s. 228-229). Zakódovaná data jsem postupně třídil do vystupujících kategorií a dále pak mezi nimi zaznamenával vztahy.

3. Kulturní prvky romské osady Kojatice

3.1 Historie a vznik osady

„Kedže v našej obci v Kojaticiach máme aj občanov cigánskeho pôvodu, veľmi často vzniká otázka, kedy, ako a odkiaľ k nám prišli Cigáni. Je to otázka veľmi ťažká aj dosť problematická“.

(Kronika 1984)

Podle výpovědi místního kronikáře přišli první Romové do obce někdy v polovině dvacátých let minulého století, přibližně kolem roku 1926. Stejný autor ale v obecní kronice zasazuje událost do druhé půlky devatenáctého století s tím, že se sám se sebou shoduje v tom, že první Romové přišli z nedalekých Chminian, kde byla již tehdy (podle ústní verze ve dvacátých letech) poměrně velká osada. Do Kojatic odtamtud přišel Ladislav Giňa se ženou Karolínou a několika dětmi, podle verze z kroniky (zápis z roku 1984) byl ale prvním Romem v Kojaticích jejich dědeček, otec Ladislava, Ondřej Giňa, po jehož smrti zde zůstal právě syn Ladislav se ženou Karolínou a sedmi dětmi: Šándórem, Ladislavem, dále pak s Márií, Regínou, Fanou, Helenou a Betou.

Ať už byli první Romové v obci o generaci starší nebo o generaci mladší Giňovci, jisté je, že se usadili na kraji vesnice ve směru na Šarišské Lužiánky, kde si postavili u potoka nejprve jeden, poté i druhý domek z valků, z nichž jeden, který místní znají jako Kukuricův, zde stojí dodnes. Neobývají jej ovšem Romové, nýbrž gádžové. Kronikářovo líčení dalšího vývoje by se dalo použít prakticky na převážnou většinu východoslovenských vesnic:

„Rómovia začali obchádzať po dedine, žobrali a v každom dome im vraj niečo dali (či už zemiaky, múku, ktoré mal každý gádžo dosť, alebo mlieko, tvaroh či maslo). Jedenkrát do roka dostávali aj niečo zo zabijačky. Tam, kde potraviny nedostali zadarmo, si ich museli odpracovať na poliach alebo v hospodárstve, a tak sa medzi dedinčanmi a Rómami vytvorila symbióza, ktorá bola násilne zničená až vyhlásením Slovenského štátu a po vojne komunistickým režimom.“

(Kronika 1984)

Romové také podle zápisů kronikáře, ale i podle místních pamětníků, velmi rádi a často hrávali na svatbách a zábavách, a byli to právě oni, kdo tehdy na venkově „tvrdili muziku“:

„Pamätám si ako hrali na zábavách. Husle, kontrabas, gitara. Malo to gule a všetci tancovali. Cigán bol pán muzikant, ti poviem. Jednoducho nebolo vtedy v Kojaticiach lepších muzikantov. Za pol deci ti zahrali, cos chcel.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Kromě toho se Romové v Kojaticích stejně jako jinde živili i drobnými, podružnými kovářskými pracemi a z nasbíraných podkov například kuli řetězy a hřeby. Hraní a kovářství bylo dominantou mužů, ženy chodily po žebrotě anebo na pole. Kovářství jako řemeslo zabývající se zpracováním železa, oceli a jiných kovů ale podle kronikáře Františka Gašparíka vymizelo velmi brzy zásluhou a rozvojem průmyslové výroby. Romští hudebníci se naopak, nejenom na východním Slovensku, vyskytovali hojně ještě donedávna, zde v Kojaticích ale umlkli zhruba před dvaceti lety, protože většina z nich odešla do Čech.

„Môj otec hral. Hral na husle. Daroval mi je, ale ja ich nedávno predal a kúpil si satelit. No ale aj jej brat hral. (ukazuje na svoji manželku) Ale šiel potom na Čechy.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Počet romských rodin a dětí v Kojaticích během 30. a 40. let rapidně vzrůstal. Jelikož místo, kde byli Romové doteď usazeni, již nevyhovovalo, došlo v letech 1942–1943, tj. v období, během kterého byli Romové nejvíc diskriminováni, na příkaz obecní vrchnosti k nucenému přesídlení už početných rodin kojatických Romů dál od obce, k lesu, na místo nazývané „Pod pašviskom“, kde je můžeme najít i dnes. Pod lesem si tehdy Giňovci postavili z valek, dřeva, kamení a bláta nové chyžky²². Muži si přiváděli ženy, ženy si přiváděly muže (podle kronikáře tak půl na půl), někteří uzavírali sňatek.

Po válce pracovali kojatičtí Romové převážně buď na stavbách, anebo u Technických služeb města Prešov. Začátkem 60. let našlo také velké množství z nich uplatnění v místním Jednotném rolnickém polnohospodářském družstvu, založeném během procesu kolektivizace v roce 1959. Od 70. let také místní Romové začínají odcházet do Čech, jak dokládá kronika:

„V roku 1970 štyri rodiny sa presťahovali do Českých krajoch pracovať na Jednotné Zemědělské družstvo a niektorí tam pracujú ako lesní robotníci. Ostatní Cigáni ostali tu doma až podnes. Toho času je tu 12 cigánských rodín s počtom 76 ľudí.“

²² Typická romská obydlí.

V Šarišských Lužiankach, ani v osade Kojatická Dolina, nikdy predtým ani teraz Cigáni usadení neboli.“

(Kronika 1984)

Díky tomuto zápisu v kronice z roku 1984 můžeme také pozorovat malý nárůst počtu obyvatel oproti zápisu z roku 1960 (50 lidí). Kromě toho v této době brzdil nárůst počtu obyvatel romských osad i výnos ministerstva zdravotnictví o odměnách za dobrovolnou sterilizaci romských matek, na který upozorňuje ve svém článku *Šrámy romských žen* i novinářka Jarmila Balážová (2003, online).²³ Nutno ale podotknout, že spousta dětí trávila své dětství po nejrůznějších ústavách a dětských domovech. Důvodem jejich umístování do podobných institucí bylo a nadále i je pro příslušné státní orgány zanedbávání povinné školní docházky nebo špatný zdravotní stav. Na obojí, stejně tak jako na nevyhovující životní podmínky, které v osadě panují či na vyhýbání se pracovnímu poměru, si ostatně místní kronikář a svého času i pracovník Múzea Slovenskej republiky rád v Prešově v kronice obce opakovaně stěžuje:

„Školu navštěvujú aj deti cigánskeho pôvodu. Dochádzka do školy je však veľmi nepravidelná. Učítelia sa starajú a vynakladajú maximálne úsilie, aby sa aj títo žiaci stali platnými občanmi socialistickej spoločnosti. Rodičia ale neprejavujú záujem o výchovu a deti trpia podvýživou a nedostatkom šatstva a obuvi.“

(Kronika 1959)

„Ich životná úroveň je nízka. Nie su na takej kulturné a sociálnej výške, jako ostatní obyvalia, no oproti minulosti sa zlepšuje. Žijú v osade, obydlie je chatrné, nevyhovujúce aj vzhľadom na početnosť členov rodin. Obytné domy pozastavajú z jednej malej obracej miestnosti a malej kuchynky.“

(Kronika 1962)

Podobné poznatky a stížnosti na adresu Romů ale nalezneme takřka v každé kronice takové obce, poblíž které se nějaká romská osada nachází. Jediným zpestřením a vytržením z kronikářovy neustále se opakující rutiny popisu stále a té samé skutečnosti jsou bohužel jen tři poznámky. První je z roku 1961 a hovoří o tom, že občané cigánského původu rádi

²³ Online:<http://www.romea.cz/index.php?id=archiv/2003-03/0405>

navštěvují bojová filmová představení. Druhou je požadavek kojatické buňky VPN²⁴, která roku 1989 žádá o zrušení zvláštních sociálních výhod, které stát cigánským občanům poskytuje, a tou třetí je poznámka z roku 1969 o tom, že v lesích nad osadou žije „*srna, diviak, liška a zajac*“.

V první polovině 90. let začíná masivní propouštění pracovních sil, které se v první řadě týká právě Romů. Dnes není z kojatické osady kromě příležitostných veřejně prospěšných prací a brigád zaměstnán nikdo.

3.2 Poloha a charakteristika osady

Romská osada se nachází na hranici extravilánu a intravilánu²⁵ obce Kojatice v okrese Prešov v Košickém kraji a k trvalému pobytu je zde hlášeno 142 obyvatel²⁶, nicméně skutečný počet obyvatel zde žijících je vyšší.²⁷ Osada leží zhruba 200 metrů od posledních obytných domů, nedaleko fotbalového hřiště, překvapivě dost daleko od říčky Sviňky, která v obdobích velké vody pravidelně zaplavuje přilehlá romská obydlí v blízké Svinii a Jarovnicích²⁸. Převážně valkované domy – chyže²⁹ jsou vystavěny pod lesem na vcelku příkrém nekultivovaném svahu, což zapříčiňuje neuvěřitelné množství bláta nejen mezi domy, ale následně i v nich kdykoli, když déle prší.

Voda stékající z výše rostlého lesa proměňuje osadu v jedno velké bahniště a znemožňuje tak prakticky udržovat v domech alespoň základní čistotu.

(Terénní deník)

„Tak jako jiné osady v tomto regionu i v Kojaticích žijí Romové v naprosto nevyhovujícím sociálním prostředí.“ – dočteme se v dokumentu Diecézní charity Litoměřice. *„Komplex problémů, který postihuje kojatické Romy, zahrnuje nevyhovující bydlení ve valkových*

²⁴ Verejnost' proti násiliu (VPN, čes. *Veřejnost proti násilí*) bylo slovenské občanské politické hnutí, které vzniklo po 17. listopadu 1989. K jeho zakladatelům patřili Milan Kňažko, Ján Budaj, Jan Jelínek, Fedor Gál, Jozef Kučerák a další. Hrál na Slovensku obdobnou roli jako v českých zemích Občanské fórum. Z VPN se postupně vydělilo několik slovenských politických stran, např. Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS).

²⁵ Katastr slovenské vesnice je rozdělen na tzv. intravilán – na vlastní vesnici a její bezprostřední okolí a tzv. extravilán – okolostojné polnosti, pastviny. Zatímco v intravilánu se smí stavět, v extravilánu jen stavby o maximálních rozměrech 3 × 3 m. Většina romských osad na Slovensku se nachází v extravilánu a domy tedy nemohou být zkolaudovány, přestože by splňovaly všechny ostatní podmínky k tomu potřebné. Záleží tedy opravdu jen na libovůli a rozhodnutí jednotlivých starostů, zda osadu nechají stát, nebo rozjezdí buldozery.

²⁶ Aktuální údaje ze 4. 3. 2013.

²⁷ Celkem 17 obyvatel romské osady není přihlášeno k trvalému pobytu.

²⁸ Na březích Malé Sviňky došlo 20. 7. 1998 k největší živelné pohromě v dějinách samostatného Slovenska. Jen v 8 km vzdálených Jarovnicích si povodeň vyžádala 50 lidských životů.

²⁹ Toto označení není myšleno pejorativně. Na šarišsku se i gážovským domům říká chyža. Chyža je tedy doslova domek.

*chyžích, které jsou postavy bez kolaudace na obecních, ale i soukromých pozemcích, do kterých není zavedena voda a není k dispozici ani kanalizace. Prakticky všichni obyvatelé osady v produktivním věku jsou nezaměstnaní a vzhledem k nízké úrovni vzdělání bez perspektivy dosažení ekonomické nezávislosti a závislí na systému sociálních dávek. Mezi dospělými členy komunity je rozšířen alkoholismus, jehož progresse devastuje sociální prostředí jak uvnitř komunity, tak i negativně dopadá na vztahy vůči majoritě, dochází k zanedbávání povinné péče a výchovy nezletilých dětí.*³⁰

3.3 Vybavenost a architektura

Osada je elektrifikována a elektřina je oficiálně zavedena do tří domů, do kterých byly instalovány tři přípojky a troje hodiny. Nové stavby elektřinu zavedenou nemají a oficiální cestou toho ani nelze dosáhnout, protože elektrárny pro zavedení proudu vyžadují předložení stavebního povolení, které v osadě, kromě těchto tří domů, nikdo nemá. Do ostatních domů je elektřina rozvedena tzv. „na černo“ a díky situování přípojek a černým rozvodům se tak můžeme lépe orientovat v příbuzenských vazbách a s nimi se víceméně kryjících hranicích solidární sítě.

A jak to tady vlastně máte s tou elektřinou? Co když někdo nezaplatí?

David: *„To je napísané na moju babičku. Ona tu má tú najstarší chyžu. Peniaze platíme tak, že sa striedame, a keď nám peniaze nevyjdú, tak si požičiame alebo zaplatíme neskôr. Kamarát má u niekoho iného, ti nečakajú, už mu to niekoľkokrát vypli.“*

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

V osadě jsou dvě lampy veřejného osvětlení. Vodovod, kanalizace ani plyn zde zaveden není. Všechny domácnosti topí dřevem, které kradou z okolních lesů.³¹ Nenajdeme zde ani sběrný kontejner na odpadky, jelikož za jeho vyvážení místní Romové odmítali platit, a tak se problém s odpadky řeší tím, že se buď pálí v kamnech, anebo vyhazují do okolí. Zdrojem pitné vody bývala kdysi studna, ale údajně od té doby, co odsud do Čech odešli poslední

³⁰ Online : <http://dchltm.cz/pomoc-v-zahranici/slovensko-romska-osada/>

³¹ Romové praktikují velmi svérázný způsob kácení stromů asi ve výšce pasu dospělého muže. Při cestě východoslovenským venkovem podle těchto „pahýlů“ snadno poznáte, že romská osada není daleko.

příslušníci „staré slušné generace“, se o ni obyvatelé osady přestali starat a studna zůstala zaneřáděná a zaházená odpadky³²:

„Hádzali tam bordel, hnus. Nikto sa o to nestaral, tak teraz chodíme tam hore. A mladí, tí už vôbec nevie, ako to tu vtedy vyzeralo. Bež tam hore, ale daj si pozor nech nestúpneš do hovna.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Jediným zdrojem vody tak kromě hygienické buňky, která je napojena na vlastní studnu, zůstal pramen poblíž chyžek v horní části osady. Přístupová cesta k němu, stejně jako jeho bezprostřední okolí, je však znečištěno výkaly.

Místní mi ukázali pramen, ale měl jsem co dělat, abych k němu vůbec došel, protože mě cestou párkrát natáhlo. Je to jenom rezavá trubka, ze které teče pomalu voda. Všude kolem je spousta odpadků, starého promoklého oblečení, vyhozeného jídla a psů, kteří ty věci roznášejí do všech světových stran. Hned o kousek dál chodí všichni na záchod. Všichni kromě tří domácností, které mají kadibudky.

(Terénní deník)

Pozemek, na kterém je osada vystavěná, patří obci a místní Romové jej mají bezplatně k užívání. I přes upozornění starosty se ale během posledních pár let v souvislosti s navyšujícím počtem obyvatel a vznikem nových rodin, postavilo několik samostatných chýží, které překračují rámec obecních pozemků a zasahují do lesa, který již obci nepatří. To, co se bude s těmito domy dít a jaký bude další postup, komentuje starosta následovně:

„Tieto domy budú jednoducho zbúrané a v spolupráci s Človekom v tiesni a jeho projektom Strecha nad hlavou si počas tohtoročného leta Romovia postaví domy nové a na obecných pozemkoch.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Z celkového počtu 20 domů – chyží – jsou pouze dva domy, tzv. „štvorce“ (tvárnice domy) zkolaudovány a jeden na schválení čeká. Ostatní chyžky jsou nepovolené černé stavby postavené bez vydání územního rozhodnutí a bez příslušného stavebního povolení. Shodou

³² Informátoři: lidé z obce, obyvatelé štvorců, starosta.

okolností v oněch „štvorcích“ bydleli již vzpomínání příslušníci staré, dobré generace, s jejichž odchodem odešla údajně i hospodárnost, pracovitost a slušnost.

„To boli aspoň Cigáni. Starali sa o seba, boli čistí, pracovali, pomáhali, keď bolo treba. Nie ako teraz.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Podle vyprávění samotných Romů, ovšem jen těch, kteří jsou jejich přímými potomky, vypadala osada dříve podstatně více k světu. Rodiny ze „štvorců“ chovaly drůbež i prasata, za domy pěstovaly na políčkách kořenovou zeleninu a někteří měli údajně i vysazené brambory.

„Márek, všetko bolo iné. Mali sme prácu, mali sme peniaze. Dobre nám bolo. Čo teraz môžeš robiť? Nič. Akurát robiť na aktivačných.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Je znát, že dnešní obyvatelé „štvorců“ jsou jejich potomky. Alespoň nějaký náznak zahrádky lze za jejich domy najít i dnes. Taky vnitřní vybavenost bytů se očividně liší od vybavenosti domácností ostatních. Na rozdíl od bláta anebo linolea tu tlumí mé kroky pestrobarevné koberec a objímá mě matný lesk typických československých obývacích stěn. Všelijaké dečky, potahy a polštářky mi připomínají prázdniny u babičky. Plotna je v kuchyni. Tím chci říct, že v těchto domech se jinde vaří a jinde spí.

(Terénní deník)

Nižší životní úroveň ostatních chýžek je odhadnutelná už při samotném pohledu zvenčí. Většina je z nepálených cihel³³, které si Romové přímo sami vyrábějí šlapáním bláta se slámou v příslušné, většinou dřevěné formě. Kromě valkovaných domů, které jsou typické pro tento region a jejichž domy se pyšní i mnozí gádžové v obci³⁴, lze v osadě najít i domy s dřevěnou kostrou a hliněným spárováním, které patří mezi nejrozšířenější typ romského obydlí na slovenském venkově (Davidová, 1992, s. 8-15).

Michal Sládek, koordinátor projektu Střecha nad hlavou: „Domy z valek sú dnes na ústupe, čiže je skoro unikát, že sa v Kojaticiach túto metódou stavajú d’alšie a d’alšie.“

³³ Valka je nepálená cihla (z jílu a plev) (Hübschmannová, Šebková, Žigová, 2001, s. 275)

³⁴ Starostův dům je také z valek.

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Oba tyto typy domů jsou ale v Kojaticích kombinovatelné jak vzájemně, tak s dalšími materiály,³⁵ a tak se i zde uplatňuje nejčastěji užívaná technika romských osad „brikoláž“ – kutilství, jehož vůdčí ideou je funkčnost užití materiálů, které „jsou zrovna po ruce“, často s využitím hotových částí z jiných budov z okolí (Jakoubek, Poduška, 2003, s. 75). „*Soubor prostředků, jimiž domácí kutil disponuje je definován pouze svou instrumentalitou, nebo řečeno jinak a jazykem takového kutila samotného, je definován pouze tím, že jeho součásti byly shromážděny a uschovány na základě zásady: „že se to může vždycky k něčemu hodit“* (Lévi-Strauss, 2000, s. 34). Převládající a univerzální technikou je tak stále nekonečná improvizace.

V některých chyžkách jde vidět skrz rozpadající se valky ven. Okna jsou zasazena jen tak od oka a vstupní dveře se přemísťují podle toho, jak se komu zrovna zlíbí. Střechy jsou povětšinou pokryty plechem, a pokud taje sníh, tak do chýží zcela běžně zatéká. Obyvatelé osady si také stěžují na potkany. Nedokážou si ale připustit a nechápou, že jim díky odpadkům a jídlu, které běžně vyhazují před chyžku, vytvářejí ideální podmínky pro život.

(Terénní deník)

Střechy jsou z většiny sedlové, s otevřenými štíty, a jsou pokryty a poskládané z různých velkých a barevných plechových dílců. Prostory pod trémovím slouží jednak jako půda,³⁶ jednak jako místo na přespání³⁷ a v neposlední řadě například i jako provizorní bouda pro zrovna narozené štěňata.

„Ja tam psíka mám teraz. Dole by ho mohli pohryzt psi. Je ešte malý. A tiež by mohol niečo zožrať a zdechnúť.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Komíny jsou vyvedeny nejčastěji přímo zdi domu, ale lze najít i komín na střeše. Okna a dveře nejsou obvykle do budovy organicky začleněna a neplní ani svůj primární účel (okna se nedají otevírat, dveře se mnohdy zavazují šňůrkou). Domy čítají obvykle jednu nebo dvě místnosti. Pokud jsou místnosti dvě, pak jedna slouží jako kuchyň, což znamená jen to, že

³⁵ V osadě je již postaveno několik nových domů z tvárnice a cihel.

³⁶ V zimě zde mají některé rodiny uschovány zásoby dřeva.

³⁷ Díky nedostatku místa děti v letních měsících občas přespávají na „půdě“.

jsou v ní kamna (v horším případě pouze petřík), a druhá jako všechno ostatní. Tyto místnosti jsou odděleny částečně zdí s dveřním vstupem, kde ovšem chybí to podstatné – dveře samotné. V některých případech se kuchyň proměňuje na noc v druhou ložnici. Počty spáčů se domácnost od domácnosti liší. Asi nejextrémnější případem byla chyžka o jedné místnosti 4 × 4 metry, ve které se tísnilo 16 lidí (z toho 5 dospělých) a přitom byla k dispozici jen jedna postel obyčejných rozměrů.

Paní Giňová: „Mladým spadla chyža tak teraz byvajú tu.“

A jak tady teď teda spíte? Moc místa tady není.

Paní Giňová: „Ja s manželom spím na posteli a s nami ešte štyri deti ako pindral³⁸. Ostatné spí na zemi. Máme igelit, matrace, deky, nie? “

(Úryvek z nestruktovaného rozhovoru)

Vybavení domácností je jednoduché, funkční a zároveň velice skromné. V některých domácnostech je jen petřík, postel, kredenc s šuplíky a skříňka. V ostatních pak ještě navrch židle anebo křeslo, málokde stůl. Téměř všude lze však narazit na staré televizory a kazetáky, stejně tak jako na satelity³⁹ vysílající každodenně desítky televizních programů z celého světa. Satelit a televize jsou v osadě nejen statusovým symbolem, ale i prostředky, díky kterým se lidé v osadě (především ti mladí) setkávají a tráví tak svůj volný čas pospolu.

„Som bul včera u Michala zo ženou. Sme sa pozerali na Masku. Hej a pozeráš sa na Šeherezádu, dilino?“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

V romských chyžkách stále přetrvává hliněná podlaha překryvaná několika vzájemně nekorespondujícími kusy linolea, mezi nimiž se většími či menšími škvírami dere na světlo boží hliněný podklad. V osadě se tak nesetkáme s ničím takovým, jako je instituce zouvání, která byla zavedená v zemích bývalého Československa.

Za pozornost stojí i výzdoba interiérů. Nezbytnými kousky jsou rodinné fotografie, obrázky svatých, umělé květiny anebo obří náramkové hodiny. Některé ženy dokážou svůj interiér

³⁸ Poloha ve spaní, kdy se spí nohama proti sobě.

³⁹ Většinou u mladých Rómů.

vyzdobit naprosto originálně – například pomalováním stěn vodovými barvami, polepením zdí předními stránkami krabic pracích prášků či vyzdobením celého pokoje panenkami anebo plyšovými hračkami.

Jsou tady snad jen dvě rodiny, které mají pračku, a ta, když je třeba, koluje po celé osadě. Většina si ale pere oblečení v potůčku dole u příjezdové cesty. I děti to hrozně baví. Běhají do půl pasu nahé, křičí, stavějí z bahna hrázky, házejí po sobě kamínky a stříkají na sebe vodu. Jsou prázdniny a je to zábava, jak má být. Jedna rodina se mi také chlubila tím, že má ledničku s mrazákem. Lednička byla samozřejmě rozbitá a nezapojená. Statusový symbol par excellence.

(Terénní deník)

Prádlo se pere běžně v umělohmotných vaničkách, používá se mýdlo, v lepším případě prášek na praní. Ve stejných vaničkách se lidé čas od času i myjí s tím, že si vodu ohřejí na kamnech. K dispozici je ale také hygienická buňka, která se nachází hned vedle Romského komunitního centra, které poskytuje především vzdělávací aktivity pro děti předškolního věku v dopoledních hodinách a pro děti školního věku v odpoledních hodinách. Buňka je kromě zimy, kdy jsou trubky zamrzlé a voda tak neteče, k dispozici každému. Přesto ale není některými využívána a chod buňky závisí i na tom, která rodina od ní má zrovna klíče.

„Tá hygienická bunka to nie je dobrá vec. Deti z toho boli choré, mali vyrážky. A navyše má niekto klúče a keď sme tam chceli ísť, tak nám ich nechceli dať. My sa radšej okúpať tam v potoku. Alebo doma v lavore.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Automobil v osadě nevlastní nikdo, ale do 15 km vzdáleného Prešova jezdí několikrát denně pravidelná linka, která v Kojaticích staví na třech zastávkách.

Šofér autobusu: „Oni jazdia len prvý týždeň po dávkach a to máš vidieť. Prevážajú mäso a smrdí jako tchory. Však čo, ja nie som povinný ich vziať. Potom už ale nemajú peniaze, pretože nevie hospodáriť a chodia do mesta pešo.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

3.4 Demografie

V této podkapitole si představíme základní demografické údaje z posledního sčítání lidu, podpořené navíc aktuálními zprávami z prešovského Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny. Najnovější údaje o počtu obyvatel v Kojaticích pocházejí z 20. 2. 2013.⁴⁰

Počet obyvatel obce		1 056
Počet Romů v osadě		142 ⁴¹
	do 6 let	30
	od 6 do 15 let	33
	od 15 do 65 let	78
	nad 65 let	1
Počet Romů přihlášených k trvalému pobytu		17
Počet nukleárních rodin v osadě		32
Romové bydlící	- ve zděných domech	32
	- v jiných obydlích	110
Romské děti navštěvující	- MŠ	0 ⁴²
	- ZŠ	17
	- Speciální školu	16
Počet vyučených Romů v osadě		4 + 1 ⁴³
Roční přírůstek	- romských dětí	4
	- neromských dětí	8
Míra nezaměstnanosti v osadě		100 %

3.5 Sociální struktura (příbuzenství, solidární síť, status)

„V osade sú všetci nejako príbuzní. A to buď cez krv alebo cez sobáš. Najvzdialenejšie sú asi partnerky štvrtých bratrancov, respektíve partneri štvrtých sesterníc.

⁴⁰ Zdroj: Obecný úrad Kojatice.

⁴¹ Z toho 70 žen a 72 mužů.

⁴² Celkem 8 dětí ale navštěvuje komunitní centrum s předškolní výchovou.

⁴³ Čtyři Romové a jedna gádžovka – vyučení jsou ti, co trávili dětství v domově nebo ústavu.

Celé rozsiahle príbuzenstvo sa odvíja od zakladateľa osady, dvoch bratov Šándora a Ladislava. Ich priame potomstvo sa delí do ďalších a ďalších vetiev, dcérskych odnoží, aby sa znovu spájalo príbuzenskými zväzkami.“

(Kronika 1984)

Výjimku ale podle sociální pracovnice, a jí vypracované genealogické mapy, tvoří větev Šándorova⁴⁴, vnuka Ľudovíta, jehož potomci si hledají partnery a partnerky v jiných rodinách než v rodinách Giňovců. V drtivé většině se jedná o rodiny z jiných osad, ale v jednom případě i o rodinu, jejíž matka sice byla Giňová z Kojatic, ale jen za svobodna. Nejvíce frekventovanou lokalitou tak při výběru partnerů jsou nedaleké Jarovnice, odkud do Kojatic přibývají výhradně Kalejovci. Dále jsou to ještě bližší Rokycany (Dudovci) a na třetím místě se umísťuje překvapivě poměrně vzdálená obec Ruská nová ves.

Během výzkumu jsem nezaznamenal nějakou vyloženě preferovanou osadu pro výběr životního partnera, i když případ Jarovnic k takovému výkladu svádí. Vše je ale podle mě dáno tím, že rodiny z Jarovnic a Kojatic se pravidelně navštěvují a mladí se tak potkávají s mladými z druhé osady.

(Terénní deník)

Blízké Chminianské Jakubovany a Svinia však nemají v kojatické osadě žádného zástupce, poněvadž rodiny zde žijící jsou považovány za rituálně nečisté.

Koncepce rituální nečistoty vychází z předpokladu existence určité nehmotné, magicky pojímané iracionální kvality, která svou přítomností rituálně (tedy nikoli v našem obvyklém smyslu hygieny) znečišťuje svého nositele. Tímto nositelem může být věc, zvíře anebo člověk. Nositele rituální nečistoty můžeme rozdělit do dvou skupin: 1) ti, kteří jsou nečistí ze své vlastní podstaty (zejména určitá zvířata jako jsou psi, hadi, žáby či slimáci, a dále pak zdechliny či výkaly); 2) ti, kteří o svou rituální čistotu přišli stykem s nositeli primárními. Rituální nečistota je tak obyvateli pojímána jako vlastnost ovlivňující kvalitu samotného lidství.

Lidství je tedy touto optikou nahlíženo jako diferencovaná kategorie, jejíž jednotliví nositelé jsou si, na základě příslušnosti k některé jeho z jeho konkrétních forem, nerovni co do jeho kvality a jednotlivé skupiny se liší a jednotlivé skupiny se liší mírou sociální úcty, která je jim

⁴⁴ Jeden z bratrů zakladatelů, tím druhým byl Ladislav

prokazována. Myšlenka přirozené lidskosti zde absentuje, základem sociálního řádu v tradiční romské kultuře je představa o bytostné nerovnosti mezi lidmi. Velice důležitá je pak skutečnost, že jak status příslušníka subetnické skupiny, tak i status osoby rituálně nečisté, je člověku připsán při jeho narození a není v jeho moci jej jakoukoli záměrnou aktivitou změnit (Jakoubek, Poduška, 2003, s. 17).

Kluci, a vy byste si fakt nechtěli vzít žádnou holku z Jakubovan?

Michal: „*Nie, čo blázníš. Oni tam sú degeši. Sú špinaví, žerú psy, obchádzajú lesy a zbierajú zdochliny. Sú to hovädá a nie Pudí. Fuj.*“

Počkat. Jak je tedy možné, že některé ženy žijou u mužů ve Svinii a pár mužů z Kojatic se tam nakonec přistěhovalo taky? Jak je tedy možné, že si vybrali za své životní partnery zrovna degeše, které nemáte rádi?

Michal: „*No však nie všetci vo Svinii také mäso jedia. Môžeš si vybrať nie.*“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Stereotypní soudy a snaha nalézt vlastní identitu skupiny a odlišit se tak od ostatních skupin, jsou u Romů dováděny až do absurdních podob a segregace mezi jednotlivými romskými skupinami, ať už na rovině subetnické, rituální, příbuzenské nebo teritoriální, je někdy mnohem ostřejší a méně snadno překonatelná, nežli segregace mezi romskou minoritou jako celkem a neromskou majoritou (Jakoubek, Poduška, 2003, s. 20).⁴⁵ Důvody k očerňování jiných romských skupin na základě rituální nečistoty a vyzdvihování vlastní skupiny jsou navíc mnohdy i úsměvné. O tom nás ale může přesvědčit i samotná kojatická kronika:

„Miestny Rómovia získavali mäso od roľníkov z chorých alebo uhynutých domácich zvierat a konzumovali aj všelijakú lesnú zver, ktorú našli a ktorá uhynula následkom postrelení poľovníkov a lovcov.“

(Kronika 1984)

⁴⁵ Vztahy mezi jednotlivými romskými skupinami jsou o mnoho horší než mezi Romy a obyvateli majority. Proto nejparadoxnější je tedy ta skutečnost, že v pomyslném společenství, jehož účastníky se jednotlivé romské skupiny cítí být, jsou jejich nejbližšími příslušníky – příslušníci majority.

V osadě žije také jedna gádžovka, pocházející dle slov místních „zo spoločenského dna biele obce“, nemající zde ovšem žádné zvláštní postavení. Její přítomnost muži, který si ji přivedl, sociální status nijak nezvýšila.

„No, ona bývala tam v bytovke naproti úradu. A vzal si ju náš Cigán a je naša ”

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Romové žijící v osadě patří do skupiny slovenských Romů (Servike Roma). „Označení slovenský se vžilo zejména v odborné literatuře proto, že příslušníci této skupiny žili několik století na Slovensku, a to usedle.“ (Hübschmannová, 2002, s. 20)

Obyvatelé osady sami sebe nazývají Romové, někdy také Cigáni. Toto označení nevnímají jako hanlivé, ale chápou jej spíše jako překladový termín do slovenštiny. V normálním kontaktu uvnitř osady používají výhradně romštinu, při kontaktu s místními potom šarišskou slovenštinu. Někteří, především chlapi, ovládají částečně i češtinu, protože v Čechách pracovali a strávili zde určitou dobu na vojně nebo ve vězení.

(Terénní deník)

Jak již bylo řečeno na začátku, v osadě se nacházejí tři oficiálně zavedené přípojky elektřiny, které jsou jakýmiś centry jednotlivých rodových větví Giňovců. V domech s takto zavedenou elektřinou žili i nejstarší obyvatelé osady, jejichž potomci si od nich pak elektřinu natáhli do svých, v blízkosti stojících, chyžek „načerno“, dle jejich slov „od otca, od matky, od babky“.

Způsob platby za spotřebovanou elektřinu je takový, že každý měsíc platí jedna domácnost z těch, jež jsou napojeny na stejné hodiny, celkovou částku, a takto se stále dokola v platbě střídají.

(Terénní deník)

S hranicemi domácností připojených na jednu přípojku se víceméně kryjí i hranice solidární sítě a širšího příbuzenství, ze kterých se potom formují aktuální příbuzenské skupiny. Mezi takovými domácnostmi funguje kooperace a vzájemná výpomoc především materiálního (jídlo, léky, nářadí), ale i finančního rázu a příbuzenské skupiny mezi sebou sdílí velkou část každodenních aktivit.

„Rodina a především příbuzenská skupina zaplňuje téměř všechny články života a s jednotlivými členy zde každý člověk tráví veškerý svůj volný čas. Členové jsou zároveň

spolupracovníci, kamarádi i sousedé, kteří spolu pracují, tráví společně volný čas, oslavují i odpočívají. Sociální kontakty jiné než příbuzenské povahy zde téměř absentují a vzájemné příbuzenství v osadě označuje i prostor – společenství ve vzájemné blízkosti stojících chyžek v nichž bydlí rodiny považující se za vzájemně příbuzné.“(Budilová, Jakoubek, 2007, s. 32-36)

Přestože je v současnosti trendem spíše atomizace nukleárních rodin, v Kojaticích zatím ještě stále přežívá tradičnější model společné domácnosti širší rodiny (Budilová, Jakoubek, 2007, s. 32)

Od té doby, co jsem tu byl naposledy, se v osadě narodilo 8 nových dětí. Počet lidí žijících v osadě se neustále zvětšuje, ale prostor pro život jako takový, se paradoxně zmenšuje. Nové rodiny, které nemají kde bydlet, se sestěhovávají k rodičům anebo k prarodičům. Mladí nemají peníze na postavení nové chyžky, některým prý spadla a čekají na léto, aby ji mohli znovu postavit. Někdy se sám sebe ptám, jestli náhodou nemám až moc soukromí...

(Terénní deník)

Rozdělení osady na jednotlivé rodové větve a rozdělení korespondující s jednotlivými oficiálními přípojkami elektřiny a distribucí pomoci a solidarity není absolutní a nepřekonatelné, a tak je možné vysledovat separační tendence obyvatel již několikrát zmiňovaných „štvorců“ z dolní části osady a dokonce i pocítit jakousi vzájemnou nevráživost mezi nimi a zbytkem chyžek. Obyvatele „štvorců“ se s ostatními takřka nestýkají, opovrhují jejich alkoholismem⁴⁶ a žijí si „na svém prostoru své vlastní životy“:

„My tu držíme pri sebe a s ostatnými nechceme mať nič spoločné. Sú to ožralci, furt len pijú, všetko propia. Keď si požičijú peniaze, tak nevracajú, a preto im už nepožičiavame. My sa zhodneme snad len na tom, že tu nikoho cudzieho nechceme. Ani cigánov zo Svinii, ani z Jakubovan.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Obyvatelé „štvorců“, jejichž předci tvořili podle svědectví vesničanů výkvět osady, onu starou dobrou generaci se studnou, obhospodařující políčka, zahrádky a chovající domácí zvířata, mají i nejlépe oblečené děti, nejlépe vybavené domácnosti a podle svých slov i nejmenší

⁴⁶ Sami ale také občas pijí, ale na rozdíl od zbytku osady, zde pijí jen muži.

dluhy. Odsud prý také pocházel jeden z kandidátů do obecního zastupitelstva, jehož zvolení bylo ale spíše direktivním aktem „shora“ a jehož funkce byla tudíž víceméně symbolická a uměle podporovaná politickými tlaky. Starosta Kojatic k tomu a vůbec k celé angažovanosti a zapojování kojatických Romů do občanské společnosti dodává:

„Nemáme tu žiadne lídrov, ktorí by sa chceli angažovať. V osade nie je ani vajda, teda akýsi hovorca Rómov, taký rómsky starosta, ktorý by nám pomáhal reflektovať určité sociálne problémy v osade. Skrátka taký človek tu teraz chýba. Taký človek tu síce bol, ale myslím si, že najväčší problém je zodpovednosť, pretože hneď pri prvej príležitosti, kedy sa objavil problém, sa stiahol a bál sa, že ho ostatní napadnú. No a k voľbám chodí len pár ľudí a to napríklad len v prípade, keď niečo potrebujú. Niekedy ich príde dvadsať, niekedy desať, ale o politiku dediny sa obyvatelia osady nezaujímajú a na verejné zasadnutia zastupiteľstva nedochádzajú.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Vysoký sociální status jejich předků částečně přechází i na ně, ale společenskou prestiž si udržují už jen v očích některých vesničanů.

Prodavačka: *„Ale tak dá sa to s nimi. Nejslušnejší sú asi tí z tých prvých dvoch murovaných domov. Ale tak viete ako, predtým to bolo iné, všetci pracovali a kto nepracoval, na toho prišli šandáre. Posledná dobrá generácia bola rovnako stará ako my, ale po revoluci a s nástupom demokracie došlo k totálnej degradácii. Cigáni stratili chuť žiť, pretože im dáme všetko zadarmo.“*

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Od ostatních obyvatel osady se projevů úcty a respektu rozhodně nedočkají a vzájemné výrazy nesympatie a nevraživosti vyšly najevo i v odmítavém postoji ke starostovu plánu postavit v osadě bytovku,⁴⁷ kde by bydlely rodiny těsně vedle sebe a musely tak přicházet do častého vzájemného kontaktu.

„He, tamti dole sú nafúkaný a nemajú na čo. My sa s nimi ani nestýkáme ani nechcem. Nech zostanú tam, kde sú. Ako oni k nám, tak my k nim.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

⁴⁷ Klasický řadový dům.

Řevnivost a konflikty se ale objevují i mezi ostatními domácnostmi, ovšem zatímco výše popsaná nevraživost je dlouhodobějšího rázu, ta, o níž se chci zmínit, vždy zhasne stejně tak rychle jako vzplane.

Dnes jsem byl svědkem hádky o alkohol a osočování z lakoty, když tu ten či onen nenabídne něco, co by nabídnuto být mělo. „*Tí sú lakomí, keď majú pálenku, tak nepovedia a vypijú ju sami. To ja sa vždy rozdelím.*“ Je po dávkách a tak všichni pijou, co se dá. Nejvíc ale pálenku a levné čučo Milenku a Jolanku v plastových jeden a půl litrovkách. Stojí jedno euro. Nekup to.

(Terénní deník)

Díky všemocnému alkoholu se v Kojaticích hroutí i tradiční rodinná struktura. Mladí si neváží starých, syn jedná s matkou jako se služkou, dcera se vysmívá otci, o děti není postaráno a autority a vzory už dávno vymizely.

„*Oni ako vypijú, mamamia, to si nevieš predstaviť. Nebezpeční ľudia. Bijú sa, rozbíjajú okna. Ja už nepijem, ale keď som normálne pil, tak som plakal, pretože mám srdce dobré. Ale oni ako vypijú – to je diabol.*“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Příslušníci starší generace zase říkají, že současná polistopadová mládež už není vedena k tomu, k čemu je vedli jejich vlastní rodiče v minulosti:

„*Dnešná mládež je naprd. Dnešná mládež je o ničom. Mladší už berú drogy, pijú alkohol, nemajú rytmus života. Rodičia nás viedli k niečomu úplne inému. Ale oni za to vlastne nemôžu. Nie je práca...*“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Většina okolností je ale ovlivňována dalšími prvky a jednotlivé atributy je třeba chápat jako celek. K tomu se ale dostaneme v následující kapitole, ve které se zaměříme především na ekonomické faktory ovlivňující hodnoty a životní postoje každodenního života, stejně tak jako na motivaci místních Romů zlepšit svou vlastní situaci.

3.6 Ekonomika a subsistence

Romové v Kojaticích, stejně jako jinde na Slovensku, žijí především z nejrůznějších sociálních dávek, kdy hlavním zdrojem příjmů jsou přídatky na děti. Tento stav se odvíjí jednak z vysoké míry nezaměstnanosti na východním Slovensku,⁴⁸ ale i ze stereotypního a více či méně rasistického přístupu drtivé většiny potenciálních zaměstnavatelů k Romům obecně. Současný rámec stereotypu o zaměstnatelnosti Romů je totiž založen především na názoru, že „*Romové jsou líní a nechce se jim pracovat*“ anebo dokonce na tom, že „*jsou nevzdělatelní*“ (Jakoubek, Hirt, 2008, s. 203).

Rozbor historicko-politického pozadí současné situace však není předmětem této zprávy. Faktem ale zůstává, že v kojatické osadě dosáhla míra nezaměstnanosti 100 %.⁴⁹ Zažitý stereotyp o tom, že Romové nechtějí pracovat, starosta vyvrací. Zároveň upozorňuje na jádro celého problému, kterým je vysoká míra nezaměstnanosti v celém kraji, nevzdělanost Romů ale především systémové nastavení sociálních dávek, které obyvatele osady nemotivuje k tomu, aby si sami práci hledali a naopak je udržuje spíše v nečinnosti a v závislosti na jednotlivých dávkách.

Starosta: „*Rómovia by pracovali, keby mali robotu. Oni by pokojne pracovali 8 hodín, len by sme im museli dať nejakú prácu. Ale prečo a odkiaľ, keď tu nemá prácu ani majorita. To sú také večné dilemy. Počúvaj, počet ľudí v lokalitách sa stále zväčšuje a my starostovia nevieme, čo ďalej robiť. Príde jedna vláda, druhá, všetko sa zmení, projekty sú náhle nedokončené a pre mňa je to absolútne neriešiteľný problém. Nejakú úlohu hrá samozrejme ešte aj rómska nevzdelanosť a vyššie sociálnych dávok. Všetko je to ako začarovaný kruh a do toho všetkého ešte... Kto dnes zamestná Roma, povedz?‘‘*

(Úryvek ze strukturovaného rozhovoru)

Pozitivním zjištěním však je, že v Kojaticích stále přežívají jisté pracovní vazby mezi romským a neromským obyvatelstvem. Tato vesnická neformální ekonomika, která je také tradičním projevem a způsobem integrace (Jakoubek, Hirt, 2008, s. 75), se neodehrává na základě právní smlouvy, nedojednává se mzda a neplatí se daně. Namísto zemědělských prací⁵⁰, které byly tak populární a žádané v minulosti, se jedná v současné době především o

⁴⁸ Míra nezaměstnanosti v Prešovském kraji k 31.1 2013 – 20,92%

⁴⁹ Viz. Demografie a nejnovější údaje z 20.2. 2013, zdroj : Obecný úrad Kojatice.

⁵⁰ V Kojaticích se JRD nerozpadlo, nýbrž se nenásilně přeměnilo v Poľnohospodárské družstvo, a tak vesničané hospodaří na svých políčkách jen v malém.

výpomoc Romů při stavbě gádžovských domů, a to buď za úplatu ve finanční podobě, anebo za odměnu v naturáliích – v takových případech ale bohužel Romové nedostávají od gádžů potraviny jako kdysi, nýbrž domácí pálenku a cigarety.

Marek: „*Cez leto, väčšinou počas prázdnin pomáhame tam u uja v dedine. On tu pre nás vždy príde. Minulý rok sme napríklad kopali pivnicu. Čo máš inak tu robiť ? Keď práca nebude pôjdem za bratom do Čech alebo za tetou do Košíc. Cez leto totiž práca je. Budem kosiť, kopat' základy, mŕovať alebo jazdiť s erikami ako normálny pomocní robotníci na stavbách.*“

To je dobrý. A kolik jste schopní si tam třeba takhle během dne vydělat?

Marek: „*Niekedy aj dvadsať euro. Väčšinou nám ale kúpi pálenku alebo víno. Ujo je dobrý človek.*“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Katastrofální nezaměstnanost a praktickou nemožnost najít si práci ilustruje i fakt, že během posledních pěti let byla jedinou pracovní příležitostí zprostředkovanou obcí výstavba protipovodňových hrázek, do jejíž realizace se na dohodu o provedení práce zapojilo 24 místních Romů.⁵¹

„Tam to bolo dobré. Bola to makačka, ale mali sme pol roka v kuse každý deň prácu. Robili sme v lese tam na kopci (ukazuje směrem na protilehlý kopec nad Šarišskými Lužánky) a potom pár hrádzí aj nad osadou, aby nám voda netiekla do chyží. No a potom aj v Chminianskej a ďalších dedinách.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Kromě příležitostných brigád jsou tak jednou z mála možností, jak si Romové nejen v Kojaticích mohou přivydělat, aktivační programy.⁵² Ty ale skýtají mnohá úskalí a i přesto, že by si drtivá většina z nezaměstnaných ráda zvýšila příjem alespoň aktivační prací, ne každý může být do těchto prací zařazen. Obec má totiž omezené kapacity a jednotliví členové rodin se tak na programech střídají, jak popisuje kojatický koordinátor aktivačních programů:

Koordinátor aktivačních programů: „*Starosta so sociálnymi pracovníčkami vymyslel, že sa budú Cigáni z osady strieďať na aktivačných po pol roku, pretože za rok a*

⁵¹ Zdroj : Obecný úrad Kojatice.

⁵² Veřejně prospěšné práce.

pol musíš mať povinnú šesťmesačnú prestávku. Takto je aspoň stále jeden člen rodiny na aktivačných a oni majú aspoň nejaký príjem naviac.“

A jak se vám s místními borci pracuje? Jaká je pracovní morálka?

Koordinátor: „No však vidíš to sám ako to vyzerá, na niektoré nie je absolútne žiadny spoľah. S nimi sa nedá nič dohovoriť. Slovo tu neplatí. Dáš im úlohu, ale musíš stáť za nimi a neustále ich kontrolovať, aby to vôbec urobili. Celkovo je to choré, pretože zákon umožňuje to, že oni môžu prísť, podpísať sa a majú potom na celý mesiac postarané. Ale neboj sa, že je im zle. Za komunistov sa mali dobre, teraz sa majú tiež dobre.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

V súčasnej dobe je do aktivačných programů zapojeno 20 obyvateľ, z toho 17 obyvateľ z miestnej osady. Aktivačne motivační poplatok za takto vykonané služby činí rovných 63, 07 €. I tak je ale forma menších obecných služieb podporujúci udržiavanie pracovných návykú dlhodobě nezamestnaných občanů, ktorí jsou příjemci příspěvků v hmotné nouzi a příspěvků k dávce v hmotné nouzi,⁵³ terčem kritiky médií, která čas od času přinášejí zprávy o tom, „*jak Romové zneužívají náš úžasný sociální systém*“.⁵⁴

Terénní sociální pracovníce: „Tak pred týždňom zapnem televíziu a tam je na Markíze reportáž o Jarovniciach. Prišiel tam redaktor a točil ako to tam vyzerá no a z 1 100 ľudí, ktorí mali byť na aktivačných, nebol v uliciach nikto. Proste veľká senzácia. Najhoršie na tom je, že sa prípad z Jarovnice teraz generalizuje na všetkých Rómov, ktorí sú zapojení do aktivačných. Pritom treba taky v Kojaticiach sú niektorí ochotní pracovať na aktivačných aj za 30 euro.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Mezi další ekonomické aktivity v rámci osady patří výroba ručně pletených košíků a metel z proutí, které se pak dále prodávají gádžům v Kojaticích, v Šarišských Lužánkách a v Kojatické dolině. Několik osob si také přivydělává sběrem starého železa a hliníku. Podle slov jedné ze sociálních pracovníček se způsoby přivýdělnku rozšířily po zavedení nové sociální

⁵³ <http://www.employment.gov.sk/index.php?SMC=1&mod=news&nid=803&lg=sk>

⁵⁴ Dne 8.2 2013 odvysílala nejsledovanější slovenská televize Markíza v hlavních zprávách reportáž o „zneužívání sociálního systému“ skrze aktivační práce v nedalekých Jarovnicích. Moderátor televize natočil v obci v dopoledních hodinách špinu a nepořádek v době kdy v ulicích nepracoval ani jeden z 1100 lidí, kteří jsou zapojeni do aktivačních prací. Vše na závěr komentoval slovy „*A na příspěvky pro tyto lidi se skládáme my všichni*“.

reformy v roce 2004, v jejímž důsledku se většině rodin radikálně snížily příjmy ze sociálních dávek (Zachar, 2004, s. 97).⁵⁵ Tímto je ale veškerá výrobní a výdělečná činnost vyčerpána.

Téměř každý den potkávám kojatické Romy prodávat hříby u cesty anebo s nimi jen tak obcházet domy po vesnici. Je léto, tak je sbírají po kilech, stejně jako lesní plody. Dělají to většinou mladí. Starší raději holdují alkoholu, ale najdou se i takoví, kteří vyrábějí košíky, metly anebo bužírkami zdobně oplétají skleničky, lžičky, vázičky, rukojeti nožů a další předměty. Zbytky zručnosti ještě zůstaly. Chybí však vytrvalost a pocit smysluplnosti.

(Terénní deník)

V kojatické osadě je stejně jako v naprosté většině východoslovenských osad rozšířena instituce tzv. „úžery“⁵⁶, tedy půjčování peněz na vysoký úrok, které je charakteristické tím, že zadlužené osoby nejsou schopny neustále narůstající dluh splatit, čímž vznikají téměř nepřekonatelné socioekonomické rozdíly uvnitř osad samotných, jež brání jakýmkoli rozvojovým a integračním aktivitám (Jakoubek, Hirt, 2008, s. 9). Některé kojatické rodiny jsou zadlužené už takovým způsobem, že odevzdají úžerníkům ze Svinie vše, co dostanou. a musejí si jít půjčit znovu. Praxe je ale taková, že budou příště vracet dvakrát tolik.

Pošťačka: „Rómovia z Kojatic chodia pre dávky k nám do Svinie. Tam už pred samotnou poštou stojí zaparkované autá a úžerníci si hned' berú, čo im patrí. Požičiaš si päťdesiat euro, za mesiac vraciaš sto. Ja poznám užerníky podľa toho, ako sú tuční. A tiež podľa toho, že majú auto. Užera je šialená vec. Ale kde je polícia? Prečo tam nie je polícia?“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Přestože je lichva samozřejmě nezákonná, policejně je téměř nepostihnutelná, neboť naprostá většina osob je na svých úžernících závislá. Nenajde se tedy nikdo, kdo by proti nim šel svědčit a dluhy tak rostou a dosahují někdy i nevyčíslitelných částek.

⁵⁵ Podoba reformy sociálního systému vykazovala motivační charakter; jejím smyslem bylo přimět nezaměstnané k začlenění se do pracovního procesu na základě snížení sociálních příspěvků. Výsledkem reformy bylo zejména snížení příjmu (nejen) romských rodin pobírajících sociální dávky přibližně o polovinu. V konečném důsledku reforma naopak sociální exkluzi východoslovenských Romů spíše prohloubila, jelikož se snížila reálná možnost zajistit dětem léčení, jež bylo doposud bezplatné, zároveň se stala problematictější participace na vzdělávacím procesu, včetně dopravy, a v neposlední řadě byly výrazně zhoršeny i podmínky sociální práce. Srov. Zachar, D. (2004, s. 97-99)

⁵⁶ Užera je lichva - půjčování peněz na 100% a vyšší úrok. Fenomén v romských osadách velice rozšířený přispívající k rozkladu jejich sociální organizace.

Šándor (kouří cigaretu, odplivává si na zem a dívá se přes okno, jestli nás náhodou někdo neposlouchá): „Tu si všetci požičiavajú, inak by si tu neprežil. Aj ja, ale len treba päťdesiat euro. To nie vela.“

A co se stane, když nezaplatíte? Měli jste někdy nějaké problémy?

Šándor: „Mali, ale to už je pár rokov naspät'. Neplatili sme a oni prišli a rabovali nám chyžky. Báli sme sa ich. Spali sme potom aj s deťmi niekoľko dní v lese. Potom sa to ale upokojilo a teraz spolu vychádzame dobre. Nie sú to zlí ľudia.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

V případech, kdy dochází ke zneužívání dávek hmotné nouze na splácení dluhů a ne na účely spojené se zabezpečením základních životních podmínek sebe, ale i celé rodiny, na které je stát poskytuje, obec nabízí využití možnosti nástroje institutu osobitného příjemce, prostřednictvím kterého stát účelně a nejefektivněji vynakládá prostředky na pomoc v hmotné nouzi.

Obec po zjištění zneužití anebo možného zneužití dávky a příspěvků občanů své obce oznámí tuto skutečnost Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny a dochází k přezkoumání možnosti určení osobitného příjemce. Po nabití právoplatnosti rozhodnutí úřad vyplatí dávky a příspěvky bezhotovostním převodem ze svého účtu na účet osobitného příjemce (obce). Obec pak určí způsob a datum výplaty dávky a příspěvků v hmotné nouzi u každého individuálně a dohlídí na to, jakým způsobem určený osobitný příjemce plní své povinnosti.⁵⁷ Více už o samotné realizaci v praxi terénní sociální pracovnice:

„Nedávno sme tu mali jeden prípad užery, ktorý sme riešili cez osobitného príjemcu. Rodina bola zavražovaná, suma vymáhaná násilím a ten pán odovzdával všetky dávky hmotnej núdze a všetky prídavky na deti úžerníkom. Určili sme teda príjemcu na rodinné prídavky a rodičovský príspevok a pod naším dohľadom si jeho rodina musela nakúpiť základné potraviny, hygienické potreby, pomôcky pre deti do školy, oblečenie, lieky a len niečo málo si mohli nechať v hotovosti. Takto sme zamedzili ďalšie možnosti úžery a naučili rodičia hospodáriť. Peniaze sú uchované na bezpečnom mieste v trezore obce a pri potrebe výberu sa vždy kontaktuje starosta, ktorý mu peniaze vydá.“

⁵⁷ Výkon osobitného příjemce upravuje § 28 zákona 599/2003 Z. z. o pomoci v hmotnej núdzi.

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Ukázalo se však, že ani takovéto opatření v některých případech úžeře a nakupování potravin, které do tohoto balíčku nepatří (káva, alkohol, cigarety), zabránit nedokáže.

Prodavačka: *„Tu hore im normálne predajú alkohol, kávu a cigarety, aj keď nemôžu a je to zakázané. Namarkuje fazuľe, predá cigarety alebo víno. Je im to jedno. Ako jednoduché, že?:“*

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

3.7 Vzdelání

„Ak sa dieťa už dnes narodí v prostredí rómskej osady, tak už je odpísané. Je to vplyvom demotivujúceho prostredia, ktorého ho obklopuje a prostredie známych a rodičov, ktorí nepracujú, hrajú karty. Je tam samozrejme aj vplyv alkoholu, vplyv drog a je to také depresívne prostredie, ktoré nemotivuje k ničomu. Je skôr malým zázrakom, že dnes z tohto prostredia vyjdú jedinci, ktorí sú ochotní na sebe tvrdo pracovať a svojou vlastnou prácou sa dostanú z tohto prostredia.“

(Úryvek z filmu *O farbách*)⁵⁸

V Kojaticích funguje mateřská a základní škola, kterou navštěvují jak děti z Kojatic, tak děti z přilehlých obcí Šarišské Lužánky a Kojatická Dolina. Základní škola v Kojaticích má pouze 5 tříd a z celkového počtu 58 žáků navštěvuje prvních pět ročníků 22 romských dětí, které jsou za dopomoci asistenta pedagoga plně integrovány do vzdělávacího procesu nejen ve škole, ale i v oblasti mimoškolní výchovy.

Ředitelka školy: *„S rómskymi deťmi nemáme nejaký väčší problém. Samozrejme sú tu určité nedostatky pri vstupe do prvej triedy, ale integrácia ako taká je dobrá. Hlavne vďaka tomu, že sme taká malá obec. Vedľa vo Svinii už sú tri špeciálne rómskej školy.“*

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Přímo v osadě se také nachází romské komunitní centrum, zaměřené především na předškolní přípravu dětí a volnočasové aktivity, které od roku 2002 finančně zabezpečuje litoměřická charita ve spolupráci s místním obecním úřadem. V rámci komunitního centra se děti v dopoledních hodinách s asistentkou terénního sociálního pracovníka učí malovat, psát,

⁵⁸ Dokumentární film : *O farbách* (režie : Paula Ďurinová, 2011)

počítat, recitovat anebo zpívat písničky. Nejrůznějšími činnostmi také rozvíjí jemnou motoriku, která je podle asistentky důležitá už jen z toho důvodu, že většina dětí při nástupu do školy drží tužku vůbec poprvé v ruce. Důležitou roli také sehrává řeč, která má dopad na rozvoj inteligence (sociální a mentální) a celkové osobnosti jedince (Bartoňová, 2006, s. 26). Celkově učitelé na provoz komunitního centra nahlížejí pozitivně, podle slov asistentky se toho ale oproti minulosti moc nezměnilo:

„Ja si myslím, že sa toho veľa nezmenilo. Stále registrujem veľké nedostatky v domácej príprave. Deti ktoré prídu do prvej triedy nevie slovensky a nepoznajú základné návyky. Nevie sa obliecť, nenesí spodné prádlo a nevie, čo je to záchod.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Velké problémy jsou také podle učitelů s hygienou. Hlavně přes zimu, když není díky mrazům otevřené hygienické centrum a děti se tak nemůžou důkladně umýt. To se odráží i na počtu zameškaných hodin, protože každé ráno ještě před oficiálním začátkem školy, musí děti projít hygienickou kontrolou.

Dneska poslala učitelka domů čtyři kluky s tím, že se mají ostříhat a umýt si hlavu speciálním šampónem, protože mají vši. Zdá se ale, že nikdo nůžky v osadě nemá a šampón proti vším taky ne. Dalšíh pár dětí, které jsem cestou do osady potkal, nebylo zas ve škole kvůli tomu, že šli na dřevo. Je totiž zima, a tak se topí nepřetržitě. Priority jsou priority.

(Terénní deník)

Podle výpovědi jednotlivých učitelů jsou ale romské děti šikovné, živé, zapojují se do kolektivu a ostatní děti je respektují a berou takové, jaké jsou.

„Vysvetlili sme det'om, prečo rómske deti nedostávajú domáce úlohy, tak ako oni, a prečo si učebné pomôcky nenesí domov, ale nechávajú je priamo v škole.⁵⁹ O to viac ma potom mrzí, že tým, že idú do Svinie na vyšší stupeň, je so všetkým koniec a deti sú absolútne bez perspektívy.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

⁵⁹ Rodiče často v minulosti řešili akutní nedostatek podpalového materiálu právě školními sešity.

Na druhý stupeň základní školy chodí děti do nedaleké Svinie. Naprostá většina romských dětí je ale ihned přeřazena do zvláštní školy a o tom, zda bude dítě zařazeno do běžné nebo zvláštní školy, rozhoduje psycholog, který každoročně dojíždí z Prešova. V současnosti ve Svinii studuje 18 dětí z kojatické osady, z toho jen jedno na základní škole. Zbytek dochází do zvláštní školy, která se nachází ve vedlejší budově.

„Tam u nás sme sa tešili do školy, ale tu je nedobre. Cigáni zo Svinie nás bijú. Sme tu v menšine. Bojíme sa ich a nechodíme tu radi.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Romská osada ve Svinii je považována podle lidí z přilehlého okolí jednoznačně za jednu z nejhorších osad v celém okrese, což vykresluje i fakt, že učitelský sbor čelí tomu, že děti ve škole fetují a čichají toluen⁶⁰, který je nejlevnější, nejdostupnější a nejoblíbenější drogou v romských osadách. Učitelé se dále potýkají s raným těhotenstvím romských dívek – ve škole se setkávají s 13–14letými matkami. Ačkoli se snaží situaci řešit sexuální výchovou a propagací antikoncepce, je jejich úsilí marné. Podle slov zástupkyně ředitele ZŠ Svinia děti vyučování zvláště nezajímá a tendence stále narůstajícího počtu romských žáků⁶¹ a s ní spojená segregace na zvláštních školách je znevýhodňuje nejen na pracovním trhu, ale i v budoucím životě:

„Oni nemajú žiadny vzor. Robia jednoducho to, čo vidia doma. Ich hlavná motivácia je predovšetkým, že je tu teplo, voda, záchod a že v desať hodín dostanú desiatu⁶². Oni berú pomoc ako samozrejmosť. Vzdelanie ako také pre nich ale nemá žiadnu zvlášť veľkú hodnotu, pretože u ostatných vidia, že sú rovnako nezamestnaní, a keď sa predsa len nájde nejaká osobnosť, kolektív ho prevaluje. Je to smutné, pretože sa zase dostávame do nejakého neriešiteľného kruhu, z ktorého nie je cesty späť.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

V současnosti (březen 2013) nestuduje nikdo z romských dětí z Kojatic na učňovských oborech a vyššího vzdělání zatím v osadě nikdo nedosáhl. V obci funguje rovněž mateřská škola, kterou doteď nenavštívilo ani jedno z romských dětí, protože rodiče za ni nejsou ochotni platit.

⁶⁰ Je ve větší míře využíván především před dávkami, když není co jíst. Děti po něm údajně nemají hlad.

⁶¹ Do 1. ročníku bylo letos nahlášeno 58 dětí (z tohoto počtu pouze 3 neromské). Aby se v obci zachovala alespoň základní škola se v jedné třídě vyučují žáci 1. a 3. ročníku a ve druhé žáci 2., 4. a 5. ročníku.

⁶² Nárok na „desiatu“ (svačinu) mají všechny děti, jejichž rodiče jsou v hmotné nouzi.

3.8 Religio

Kojatičtí Romové se hlásí k římsko-katolické církvi, i když podle vyjádření faráře vlastně nevědí, co to obnáší, a nedokázali by určit rozdíl mezi katolíky a evangelíky. I přesto, že naprostá většina prvků religiozity obyvatel má křesťanský charakter, tvoří podle mnohých badatelů základ religiozity romských osad na východním Slovensku magické praktiky, které bývají často označovány jako přežitky či relikty „původní romské religiozity (Jakoubek, Poduška, 2003, s. 97). Romové v romských osadách v drtivé většině věří v Boha, jejich domy jsou vyzdobeny množstvím svatých obrázků, ale jejich pojetí křesťanství se od věrouky římskokatolické církve dosti liší. Bůh je pojímán především jako ochránce před zlými silami, proto je největší hrůzou pro rodiče, mají-li doma nepokřtěné dítě (Jakoubek, Poduška, 2003, s. 109).

Farář: „Viera Rómov je silná a odohráva sa však naskrz v srdci, kde je zrejme úplne jedno, o aké vyznanie sa jedná. Samotný krst je ale pre väčšinu moc dôležitý. Nepokřtít dieťa by si Rómovia nedovolili.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Podle slov faráře dochází ke křtinám kojatických dětí z romské osady tak jednou až dvakrát do roka. Křtí se zcela běžně více dětí najednou a datum křtu je většinou naplánováno okolo dvacátého dne v měsíci, kdy většina rodin dostává sociální dávky:

„Ja od nich nechcem žiadne peniaze, ale oni si nevie predstaviť krstiny bez hostiny. Vždy nakúpi veľa jedla a deťom úplne nové oblečenie. Posledne na sebe mali ešte visačky s cenami.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Běžně ale do kostela kojatičtí Romové nechodí a údajně se tam podle místních neukázali od té doby, co odjel z Kojatic misionář Pavel Procházka, během jehož působení v letech 2000–2003 došlo v místním kostele bez přípravy k hromadnému křtu 24 dětí, které nesplňovaly podmínky křtu jinak pro církev nezbytné. To se samozřejmě neobešlo bez zlostných poznámek vesničanů, které pohoršovala už jen samotná přítomnost Romů v kostele.

„My sme chodili do kostola, ale ľudí nám hovorili, že smrdíme a že tam nemáme čo robiť. Ty by si tam chodil, keby sa na teba takto pozerali a dávali ti najavo, že tam nepatríš? My veríme v boha, každý deň sa modlíme pred spaním, ale do kostola nechodíme.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Na rozdíl od některých ostatních farářů, kteří odmítají křtít romské děti a vyžadují vždy přesně stanovenou finanční částku či případné odměny za každý církevní úkon⁶³, je farář ze Svinie k Romům otevřený. Mrzí ho ale slabá vůle Romů v plnění alespoň minimálních základních požadavků, který ze křtu pro rodiče vyplývá:

„Majú strašne slabú vôľu k tomu, aby plnili nejaké požiadavky. Keď poviem ‚musíte pred krstom prísť aspoň 2krát na náuku‘, neprídu. Keď poviem ‚príd’te aspoň 4krát za mesiac do kostola, neprídu a dieťa nebude pokrstené ani do troch rokov. V tejto veci sú tak slabí. Pokrstiť áno, ale nechcete od nás nič. Dalo by sa povedať, že z môjho pohľadu a uváženeho rozhodnutia, by som to ani nemal robiť, pretože je to znesvätenie sviatosti. Ja to ale robím, pretože sú to božie deti.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Ačkoli má romská religiozita svůj specifický ráz, ve kterém se mísí křesťanství s řadou pověr a křesťanských praktik, křesťanské svátky Romové dodržují. Chodí na hřbitov na Svátek všech svatých, dodržují tradice Vánoc a Velikonoc a nejvýznamnějšími životními okamžiky jsou pro ně již zmiňované křtiny, ale i pohřby, před kterými se celá rodina sejde do chyže zemřelého a mezitím, co se ženy modlí, hrají muži celý večer karty a popíjejí u toho na počest zemřelého pálenku. Na hřbitově jsou romské hroby pospolu a poněkud stranou od ostatních. Hroby jsou chudé a prakticky se jedná jen o zaházenou jámu a dřevěný kříž s vyrytým nápisem.

I když se tradiční kultura slovenských Romů pod vlivem řady společenských přeměn postupem času rozkládá, některé věci a jevy jsou pojímány zcela odlišně než v majoritní kultuře. Často se věří, a Kojatice jsou toho důkazem, že těhotná žena si nesmí nic odpírat, musí se jí dostat všeho na co má chuť, má žít, jak je zvyklá. Proto jestli ráda kouřila a pila alkohol, neměla by si toho odpírat ani při těhotenství (Jakoubek, Poduška, 2003, s. 110).

Děti mají přehnaný strach ze tmy a ze samoty v noci. Jsou totiž zvyklé spát v jedné místnosti ve více lidech. Pokud se bojí, modlí se před spaním Otčenáš a Zdrávas.

(Terénní deník)

⁶³ Farář z Chminianskych Jakubovan děti běžně nekřtí a rodiče dětí tak jezdí s žádostí o křest právě do Svinie.

Jak již bylo řečeno výše, některá konání Romů jsou pro příslušníka naší kultury nepochopitelná a postrádající smysl. Typickým příkladem je například fenomén uhranutí (tzv. zoči), jeden z nejrozšířenějších projevů magického myšlení se zakomponovanými prvky křesťanské symboliky. Jedná se o neúmyslné uhranutí někoho, kdo je dlouhodoběji středem větší pozornosti. Podle místních to může být například pěkná dívka, kterou si někdo prohlíží a může ji uhranout. Či existují lidé, o kterých se říká, že mají divné oči, a ti mohou svým pohledem taktéž někoho uhranout. Mezi prvotní symptomy uhranutí patří nevolnost, slabost, horečka, bolest hlavy a celková podrážděnost doprovázená nespavostí a nechutenstvím. Takovéto uhranutí se léčí tzv. uhlíkovou vodou (jagalo paňi), což je sklenka vody, do níž se z kamen hodí několik uhlíků a vypálených sirek (většinou tři). Pokud klesnou na dno, znamená to, že je člověk skutečně uhranut. Kolik uhlíků či sirek na dno klesne, z tolika párů očí v člověku něco zůstalo (Jakoubek, Poduška, 2003, s. 113). Je-li uhranutí takto potvrzeno, přistupuje se k léčbě:

„To si musíš dvoma prstami na pravej ruke na trikrát potriet’ postupne srdca, spánky, čelo a zápästia. Potom sa ruky vystriedajú. No a potom sa musíš z pohára trikrát napit’. U toho sa musia odriekat’ ,V mene Otca, Syna i Duchu Svätého‘. Nakoniec sa voda z pohára vyleje na futro dverí chyžky.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

3.9 Zdraví

Podle vyjádření lékařky z obce Svinia, kam obyvatelé Kojatic docházejí, jsou Romové z kojatické osady oproti Romům ze Svinie relativně zdraví. Oproti zbytku obyvatel ale jejich celkový zdravotní stav moc dobrý není. Nejčastějšími zdravotními komplikacemi jsou nejružnější srdeční onemocnění, onemocnění dýchacích cest (ať už z kouření, z mrazu anebo z nachlazení), problémy se slinivkou anebo potíže s chrupem.

„Deti sú podvyživené, zanedbané, ich strava nemá dostatok vitamínov. Veľa kojatických detí sa tiež vôbec nepribližuje priemernému vrazstu. Trpí tiež rôznymi ekzémami a vyrážkami a raz za čas sa objaví aj žltacka.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Všichni z osady mají karty pojištěnců a tak jako ostatní jsou jednou za dva roky v souladu se zákonem předvoláni k preventivním prohlídkám. Tam se ale nedostavují, a proto jim lékařka

provádí komplexní vyšetření tehdy, když za ní přijdou už s nějakým konkrétním problémem. Stejným způsobem řeší i očkování, protože pozvánky na ně Romové také ignorují. Léky se snaží lékařka podle vlastních slov předepisovat takové, na které se nedoplácí. Faktem ale je, že některým místním Romům je prakticky jedno, jaký lék berou, neboť pilulka má pro ně účinek spíše magický, nežli faktický, chemický.

Už několikrát jsem byl svědkem toho, jak Romové běžně užívají staré léky anebo léky, které jsou určené na něco úplně jiného. Když jsem říkal, že jim tyhle léky asi nezaberou, tvrdili, že je dostali na předpis, že jsou léčivé a pomáhají.

(Terénní deník)

Lékařka si dále stěžuje nejenom na celkový přístup Romů ke zdraví, ale poukazuje i na to, že pokud jsou Romové zaměstnaní na aktivačních programech, chodí si k ní pro omluvenky údajně hned druhý den po nástupu do práce. Neopomene se zmínit o systémovém nastavení dávek a zneužívání zdravotního systému jako takového:

„Oni aby mohli marodovat a nemuseli chodit' do práce, tak zneužívajú zdravotníctva ako to len ide. Žijú na deťoch a dostávajú všetko zadarmo. Ja v súčasnom systéme nevidím žiadne pozitíva, za komunizmu mali aspoň disciplínu. Zle sme si ich vychovali. Pracuje sa mi s nimi naozaj ťažko.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Potíž je v Kojaticích dále s blechami, svrabem a dalšími kožními onemocněními. Jedním z největších problémů je ale zhusta rozšířený alkoholismus, kterým je kojatická osada „proslavená“ i u celkem vzdálených osad. Alkohol totiž neničí zdraví jen dospělým, ale i dětem, o které se matky pod jeho vlivem nedokážou postarat. Častým důsledkem užívání alkoholu u žen bývá také narušení prenatálního vývoje a s ním související poškození plodu a dalších orgánů (Vágnerová, 2000, s. 68).

Dospělí chlapi pijou všichni a pije se, kdy se jen dá. Nejvíce ale logicky po dávkách. Alkoholů ale bohužel holduje i hodně žen a pije se všechno. Nejčastěji ovocná vína „Milenka“ anebo „Jolanka“, které se pijou po litrech a stojí pár korun. Kromě alkoholu a cigaret jsem ale nezaznamenal žádné užívání jiných drog. Děti sice nepijí, ale desetiletý kuřák zde není výjimkou.

(Terénní deník)

3.10 Jídlo

Nejfrekventovanějším chodem na romském jídelníčku jsou *marik'le*, slovensky *pagáče*, čili jednoduché, ale chutné placky z mouky, vody a soli, pečené přímo na rozžhavené plotně bez omastku. Marik'le mohou být dále maštěny sádlem anebo se k nim podávají houby, kterých je v okolních lesích hodně, případně zelí. Další oblíbenou pochoutkou jsou halušky se špekem, se zelím, s tvarohem, s bramborami a cibulkou, nebo jen omaštěné sádlem, podobně jako v případě pagáčů. Třetím častým jídlem z kategorie chudších je polévka.

„My do nej dáme čo doma nájdeme. Aj zeleninu, aj zemiaky, olej. A robíme aj tú z obchodu. Drškovku aj gulášovku.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Maso je mezi Romy samozřejmě pokrmem číslo jedna. Podle místní prodavačky jej ale Romové nakupují jen v období dávek, protože později už na něj nejsou peníze.

„Po dávkach kupujú veľa krídla, rebrá, kosti na polievku a sem tam nejakú údeninu. Potom už to sú klasické nákupy. Múka, múka, múka, cestoviny, múka.“

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Jednou z tradičních místních specialit jsou *goja*, vyčištěná vepřová střeva získaná při zabíjačce od vesničanů, plněná strouhanými bramborami smíchanými s moukou, česnekem a kořením.

Střeva se nejprve povaří ve vodě, aby změkla na povrchu i uvnitř, a poté se smaží na sádle, dokud se nevytvoří křupavá kůrčička. Žádnému gádžovi ale goja prý nechutnají.

(Terénní deník)

Společné rodinné stolování neexistuje, jídlo se jí nepravidelně a v chudších rodinách třeba jen jednou denně. Pár dní před dávkami se také stává, že děti hladovějí i dva dny a sytí se především trháním a sbíráním jablek a dalšího ovoce po vesnici. Jednou uvařené jídlo se u Romů již neohřívá. Ohřívané jídlo a především pak jídlo z minulého dne se totiž stává rituálně nečistým a nejčastěji se vyhazuje před dveře chyže, kde se o něj postarají pobíhající psi a kočky. Tento zvyk místní Romové vysvětlují následovně:

„My to tak robíme odjakživa. Je to taký zvyk. To ohrievané jedlo nám potom už nechutí, neni dobre.“⁶⁴

(Úryvek nestrukturovaného rozhovoru)

Kromě ohřivaného jídla by žádný Rom z Kojatic nevzal do úst psi, kočičí, hadí a koňské maso a ani nevyopil sklenku vody u někoho, kdo takové maso jí. Stejně tak by nepojal za družku nikoho z rodiny, kde se toto maso podává, či rodiny, o níž se něco podobného tvrdí. Znamenalo by to totiž znečištění a pád v očích ostatních Romů na samé dno lidství.

3.11 Vnější faktory jako nástroj segregace

3.11.1 Prostorové vyloučení

Prostorové vyloučení velké části Romů na Slovensku je nejen historickým fenoménem, ale také jedním ze základních a nejviditelnějších projevů sociálního vyloučení (Toušek, 2007, s. 12). To, že je romská osada v Kojaticích od obce izolována již svou samotnou polohou, je patrné na první pohled. Od posledních obytných domů je totiž vzdálena přibližně 200 metrů a nachází se navíc na hranici extravilánu a intravilánu, která oficiálně rozděluje obec na vlastní vesnici a její bezprostřední okolí. Osada se rozkládá na mírném svahu a z horní strany k ní přiléhá les. Dolní část je pak ohraničena příjezdovou cestou k fotbalovému hřišti, které se nachází asi 100 metrů od prvních romských obydlí. K vyloučení osady dále přispívá i absence základních inženýrských sítí (voda, plyn).

Přestože zde neexistuje žádná pevná hranice, která by nutila setrvávat obyvatele osady v jim vymezeném prostoru, je zřetelné, že tento prostor je kvalitativně odlišný od ostatních částí obce. Už jen samotný fakt, že osada leží na pozemcích s nejasnými vlastnickými vztahy a na půdě, která je a byla v minulosti v podstatě nevyužitelná a nikdo na ní tedy nechtěl ani stavět, vytváří nejen symbolický rámec segregace mezi „černými a bílými“, ale i dva světy, které jsou přes svou relativní blízkost odděleny neprostupnou sociální hranicí s odlišnou kognitivní a emociální logikou, která stojí za vzájemně nepochopitelným a konfliktním jednáním (Skupnik, 2007, s. 134).

„Len nech zostanú tam v osade. My im tu domy nepredáme. Nechceme dopadnúť ako vedľa vo Svinii, kde Cigáni začínajú bývať uprostred dediny.“

⁶⁴ Sami Romové přiznávají, že by si jídlo z předešlého dne nevzali ani u gádžů, kteří ho přes noc nechali v lednici. Je tedy jasné, že tento zvyk dodržují nejen kvůli absenci skladovacích mechanismů.

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

„Prostorové vyloučení už z podstaty věci znevýhodňuje rezidenty v mnoha aspektech: stigmatizace na základě adresy bydliště, nižší či žádné pracovní příležitosti, nevyhovující hygienické podmínky, vyloučení či ztížení přístupu ke službám, rozpad sociální koheze a úpadek sociální organizace nebo zvýšený výskyt sociálně deviantního chování. Není třeba zdůrazňovat, že život v sociálně vyloučené lokalitě ovlivňuje chování jedince a přímo ho determinuje.“ (Jakoubek, Hirt, 2008, s. 257)

Zjevné prostorové vyloučení Romů v Kojaticích zapadá do koloritu „tradičního“ uspořádání východoslovenského venkova. Typickým příkladem provázanosti jednotlivých dimenzí vyloučení, kterými se budu v následujících podkapitolách zabývat, je tak symbolická segregace romských hrobů na místním hřbitově.

3.11.2 Ekonomické vyloučení a kultura chudoby

Ekonomické vyloučení bývá označováno jako hlavní mechanismus působení sociální exkluze a projevuje se uzavřením přístupu na primární, ale i na sekundární trh práce, chudobou a následným uzavřením životních šancí. Na situaci ekonomického vyloučení, která znamená ztížený nebo zamezený přístup k finančním zdrojům, lidé reagují tak, aby dokázali sehnat alespoň minimální prostředky nutné k uspokojení základních potřeb. Jejich chování je adaptací na situaci, ve které se ocitli. Adaptací na ekonomické vyloučení je orientace na sféru černé ekonomiky, černého trhu práce a závislost na sociálních dávkách (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 11).

Jak bylo již uvedeno výše, Romové v Kojaticích žijí především z nejrůznějších sociálních dávek a vyloučení z trhu práce je stoprocentní. Jediným zdrojem příjmů jsou příležitostné brigády a aktivační programy formou menších obecních služeb podporující udržování pracovních návyků dlouhodobě nezaměstnaných občanů. Z dlouhodobé perspektivy lze ale konstatovat, že většina obyvatel je nezaměstnatelná a díky vysoké nezaměstnanosti v regionu, nízké úrovni vzdělání a diskriminaci na trhu práce, je tak prakticky nemožné sehnat stálou a legální práci. Nedostatek adekvátních pracovních příležitostí se u obyvatel romské osady projevuje rezignací na obstarávání stabilního zaměstnávání a tato rezignace je částečně založena na negativní zkušenosti se sháněním zaměstnání:

„Ako teraz ma mrzí, že som sa nenechal vyučiť, ale bavil som sa s kamošom, ktorý je vyučený, a hovoril mi, že ho aj tak nikto nezamestná, pretože je cigán. Prečo sa máš potom o niečo snažiť?“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Výrazné ekonomické vyloučení je také umocňované uzavřeným ekonomickým systémem, který je charakteristický nákupy na dluh, půjčováním peněz na vysoké úroky a v neposlední řadě i ekonomikou okamžité spotřeby. Tyto fenomény tak volně navazují na koncepci kultury chudoby⁶⁵, která vychází z předpokladu, že obyvatelé sociálně vyloučených lokalit jsou nositeli specifického kulturního vzorce, který vznikl v procesu adaptace na dlouhodobou chudobu, stejně jako sociální, symbolické i prostorové vyloučení a jako reakce na tyto skutečnosti (Jakoubek, Hirt, 2005, s. 230).

Tento specifický kulturní systém je podle Oskara Lewise jak adaptací, tak reakcí chudých na jejich okrajovou pozici v třídně uspořádané, vysoce individualizované společnosti, na níž je v mnoha ohledech závislá. Dojde-li přitom jednou k etablování vzorců kultury chudoby, a tedy i adaptaci na dlouhodobou chudobu jakožto životní strategii, má tato tendenci se reprodukovat a mezigeneračně předávat, takže následující generace je do něj již primárně socializována. Mezi charakteristické rysy kultury chudoby jsou považovány zejména: nedůvěra ke státním institucím, solidarita omezená především na nukleární rodinu, životní strategie zaměřená na přítomnost, absence majetku, tolerance a vysoká míra tolerance k sociálním patologiím anebo rané sexuální zkušenosti anebo (Jakoubek, Hirt, 2005, s. 231).

V prostředí kojatické osady tak můžeme nalézt téměř všechny Lewisem vyjmenované charakteristiky. Nejvýraznějším fenoménem je ale půjčování peněz na vysoké úroky, které je rozšířeno ve většině romských osad a postihuje také větší část jejich obyvatel.

Dalším faktorem, který udržuje chudé lidi v chudobě je podle mnohých obyvatel současný sociální systém, který demotivuje lidi k práci a dále prohlubuje jejich chudobu.

Farář: „Ako chceš Rómom motivovať k práci, keď majú 200 eur na mesiac? Mal by chcieť mladý chlapec robiť košíky? To by znamenalo, že by musel predávať 100 košíkov mesačne. Ale prečo by to robil, keď dostane 200 eur mesačne? Tým, že im dáme zbytočné veľké peniaze, tým je nevychováme, nemotivujeme ak ničomu nevedieme. Oni majú proste tak nízke nároky, že im to stačí a nie sú nútení hľadať niečo viac. Ale to samozrejme súvisí

⁶⁵ The Culture of Poverty; některými autory překládáno též jako „kultura bídy“

s tým, že sa jedná o systémovú chybu. Oni majú možno čistú dušu, keby sme ju im možno my svojou kultúrou smrti nezašpinili.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

V súčasnosti se na Slovensku vytvárajú zájmové skupiny, ktoré na dôsledky sociálneho systému poukazujú a navrhujú jeho zmenu. Je ale otázkou, zda zmena systému môže radikálne zmeniť situáciu chudých. Mnoho teoretiků v oblasti sociálnej péče je v tomto ohľadu skeptických.⁶⁶

3.11.3 Sociálné a symbolické vylúčenie

Sociálnym vylúčením se obecně rozumí určitá forma izolácie vylúčené sociálnej skupiny (v našom prípade ze strany majoritného obyvateľstva), ktorá má za následok obmedzenie tejto skupiny v prístupe ke kultúrnemu a sociálnemu kapitálu spoločnosti, obmedzenie v participácii na bežnom sociálnom živote (Room, 1995, s. 7). Symbolické vylúčenie pak akcentuje stigmatizáciu jedinců na základe rôznych atributů, sociálneho statusu jedince či etnicity a prejavů ostatných mechanizmov sociálneho vylúčenia v rovine symbolické. Vylúčeným osobám jsou také majoritou prisuzovány charaktery, ktoré nemusejí byť pravdivé (Brož, Kintlová, Toušek, 2007, s. 13).

I když jsou vztahy mezi majoritou a Romy podle většiny dotazovaných dobré, s projevy diskriminace a segregace místního romského obyvateľstva se v obci setkáme takřka na všech veřejných místech. Nejčastěji se ale s tímto jevem můžeme setkat na úrovni služeb.

V obchodě se Romům normálně tyká a se stejnou praxí se setkáme na úřadech, v dopravních prostředcích anebo v nemocnici. V místní hospodě měli Romové údajně donedávna vyhrazen stůl u dveří a do kostela přestali chodit kvůli tomu, že se jim ostatní posmívali a říkali, že smrdí.

(Terénní deník)

Řadoví občané se za rasisty neoznačují, ale na jejich romských spoluobčanech jim vadí celá řada věcí. Nejčastěji jsou skloňovány otázky životního stylu, hygieny, zneužívání systému sociálních dávek, způsobu bydlení, časté krádeže ovoce v letních měsících anebo agresivita nové generace či uplatňování přístupu dvojího metru ze strany státu vůči nim a Romům:

⁶⁶ Viz. <http://www.sme.sk/c/1278408/vlada-kvoli-romom-nebudeme-menit-princip.html>

„Oni môžu všetko. Oni môžu bývať zadarmo, krahnúť drevo z lesa a kúriť si zadarmo. Im nikto nič neurobí. Ale keby to urobil biely, tak ide hneď sedieť. Kde je spravodlivosť?“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Situace v obci ale podle slov starosty nebyla nikdy příliš vypjatá, tak jako například ve vedlejší Svinii anebo v Jarovnicích, ale zhoršila se údajně po roce 1989 a stále se zhoršuje kvůli špatné ekonomické situaci a s ní spojené vysoké nezaměstnanosti.

Největší strach mají samotní Romové z místních fotbalistů, kteří již několikrát vykročili k osadě i s početným davem jejich fanoušků. V prvním případě se jednalo o sjednání nápravy za ukradené zboží, v druhém pak o čisté nedorozumění, které zapadá do současného rámce stereotypu, a vykresluje tak i charakter symbolického vyloučení, při němž jsou všichni Romové bez rozlišení házeni do jednoho pytle.

Tak pět let zpátky tady vyeskaloval problém mezi Romy z osady a místními fotbalisty, protože děti při jednom ze zápasů ukradli z otevřeného mrazáku pár nanuků. Nikdo se samozřejmě nepřiznal, a tak se o týden později po zápase sebrali všichni, kdo na fotbale byli, a šli si to do osady vyřídit. Důsledkem toho strávila celá osada víc než týden v lese. Zuřivost fotbalistů se opakovala i předloni, když byl během prázdnin vykraden bufet. Romové opět strávili nějaký ten čas v lese, i když tentokrát za nic nemohli. Bufet totiž vykradli Romové z Rokycan. Vina ale spadla na místní a dodnes se jim nikdo neomluvil.

(Terénní deník)

Pro většinu majority je také nepochopitelné, jak vůbec mohou jejich romští sousedé v takovém bídném, nehygienickém a nelidském světě žít a proč nežijí jinak či neodejdou žít jinam. Pokud jsou ale upozorněni na segregační tlaky zvenčí, popírají je anebo odkazují právě k situacím, kdy tyto přímé mechanismy chyběly:

„Za komunistov mohli robít ako všetci, a keby robili celý život ako ja, mohli mat to iste, ako ja.“

(Úryvek z nestrukturovaného rozhovoru)

Celá situace je tak velice obtížně pochopitelná a vytváří začarovaný kruh, ze kterého není cesty zpět. Na Romy je nahlíženo jako na nepřizpůsobivé, kteří nejeví zájem o integraci do společnosti a o vzdělání, a jakákoliv odlišnost založená na jiných hodnotových principech není tolerována.⁶⁷ Největší překážky jsou kladeny v socio-ekonomické integraci⁶⁸ a největší diskriminaci podle Karla Nováka zaznamenáváme právě v oblasti zaměstnanosti a bydlení. Majorita chce vidět výsledky integrace a přáním příslušníků minority je dosáhnout podobného společenského postavení, jaké mají příslušníci majority. Snaha to bude ale nadmíru složitá, protože pravděpodobně funguje mechanismus, který vnímá výrazně odlišné skupiny jako nositele negativních atributů (Jakoubek, Hirt, 2008, s. 211).

K symbolické rovině sociálního vyloučení se vyjadřuje i Zygmunt Bauman (2000, s. 176-177), který naznačuje, že plná integrace marginalizované skupiny by natolik narušila vnímání pořádku vládnoucí kultury, že by stejně bylo nutné najít jiný důvod či stereotyp, který by skupinu opět zařadil na okraj společnosti. Touha po přijetí, potřeba někam patřit a žít ve světě s druhými ale odkazují na lidskou potřebu udržovat vztahy s jinými lidmi a touhu zařadit se a mít ve společnosti určitý status (Berger, 1991, s. 105).

Osada svým obyvatelům sice neposkytuje materiální komfort a pohodlí, ale v jejím rámci nabízí obyvatelům specifické uznání a potvrzení jejich hodnoty, a tím i individuálně akceptovatelnou identitu a sebehodnocení. Je tedy nasnadě, že pokud musíme žít ve společnosti a musíme dosahovat uznání a potvrzení naší hodnoty, budeme se snažit žít s lidmi, kteří nám toto uznání a potvrzení poskytnou. Osada je tak paradoxně jako místo, které je mnohými považováno za nedůstojné pro lidskou existenci, vyjádřením i potvrzením lidské existence a důstojnosti svých obyvatel (Skupnik, 2007, s. 142).

Je bohužel jasné, že není úplně jednoduché nabídnout uznání a vážit si někoho, koho si z mnoha objektivních či neobjektivních důvodů vážit nelze. Někoho, kdo jedná způsobem, který je vnímán jako naprosto nepřijatelný, a není ochoten či už možná není ani schopen jednat jinak. Výzvou každého z nás ale může být snaha o pochopení kultury a její jinakosti, která nutně nemusí znamenat nepřekonatelnou překážku v integraci, ale může spíše směřovat k potřebě vzájemného poznání, v němž dospíváme k lepšímu porozumění – a to je úkol bez konce.

⁶⁷ Podle průzkumu Jakoubka a Hirta je pouze 1/3 společnosti ochotna tolerovat jinakost v podstatě jen ve formě folklórní exotičnosti, nikoliv ve formě odlišného životního stylu. Následných 90% dotazovaných si myslí, že by se Romové měli přizpůsobit hodnotám a zvykům většinové společnosti.

⁶⁸ Více o ekonomickém vyloučení v kapitole 3.6 Ekonomika a subsistence.

Závěr

Romská osada v Kojaticích představuje specifický kulturní systém, který je v rozporu s normami a hodnotami majoritního obyvatelstva a odráží také skutečnost, která není kompatibilní s naším hodnotovým systémem a chápáním sociální a kulturní reality. Komplex problémů, který postihuje kojatické Romy, zahrnuje nejenom nevyhovující bydlení ve valkových chýžích anebo absenci inženýrských sítí, ale především nejrůznější projevy a mechanismy sociálního vyloučení. Ty pak mají za následek omezení v participaci na běžném sociálním životě, ale i omezení v přístupu ke kulturnímu, sociálnímu a ekonomickému kapitálu, jehož uzavřenost vytváří podmínky závislosti na sociálních dávkách a naplňuje tak i charakteristiky Lewisova pojetí kultury chudoby.

Tato diplomová práce na základě opakovaného terénního šetření zakotveného v etnografické metodologii předkládá analýzu jednotlivých vyhodnocených kulturních projevů a reflektuje kulturní prostředí romské osady v Kojaticích v období od května 2011 až března 2013. Prostřednictvím pozorování, zápisů z terénního deníku, studia dokumentů, nejrůznějších rozhovorů a metod kvalitativního výzkumu zaznamenává skutečnost v historickém, ekonomickém, kulturním a sociálním kontextu a dává možnost nahlédnout do samotného nitra romské osady se všemi kulturními odlišnostmi.

Práce popisuje také uspořádání sociálních vztahů, ekonomické aspekty interakce obyvatel osad s obyvateli vesnice, tradiční rituály, unikátní architekturu, ale i problematiku soužití místních Romů s majoritou. Obsahuje i nejnovější demografické a faktografické údaje z místa šetření a poskytuje především pohled na pozadí jednotlivých vnějších faktorů, které jsou nástrojem segregace a již zmíněného sociálního vyloučení, které zásadním způsobem ovlivňuje sociální fungování jednotlivých obyvatel osady.

Opakovaný pobyt a procedura vstupu do zkoumaného prostředí byla sice časově náročná a nepředvídatelná, ale první kontakt s obyvateli romské osady prostřednictvím neformálních rozhovorů a volnočasových aktivit organizovaných pro děti, byly ideální vstupní metodou pro práci ve výzkumném poli, stejně tak jako v mém začlenění do role zúčastněného pozorovatele a výzkumníka. Samotné zpracování tématu prostřednictvím terénního šetření, které se metodologicky opírá o etnografii, bylo velice kreativní, inspirativní a přínosné.

Práce nehodnotí, ale uvádí do popředí různé problematiky a interpretuje specifické sociální a kulturní prostředí. Může posloužit především těm, kteří mají zájem se o Romech dozvědět

něco víc, stejně tak jako může být podnětem pro ty, kteří sociální politiku vytvářejí anebo vykonávají. V neposlední řadě také může přispět k pochopení kultury a její jinakosti, která nemusí nutně znamenat nepřekonatelnou překážku v integraci, ale může spíše směřovat k potřebě setkání, vzájemného poznání a z toho vyplývajícího spolubytí ve společné snaze o rozvoj lidstva jako celku.

Seznam použitých zdrojů

Literatura

Bartoňová, M. (2006). *Kapitoly ze specifických poruch učení I*. Brno: Masarykova Univerzita.

Bauman, Z. (2000). *Myslet sociologicky*. Praha: SLON.

Berger, P. (1991). *Pozvání do sociologie*. Praha: Barrister & Principál.

Brož, M., Kintlová, P., Toušek, L. (2007). *Kdo drží Černého Petra*. Praha: Člověk v tísni o.p.s.

Budilová, L., Jakoubek, M. (2007). *Cikánská rodina a příbuzenství*. Ústí nad Labem: Dryada.

Daniel, B. (1994). *Dějiny Romů*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Davidová, E. (1995). *Romano Drom : Cesty Romů 1945-1990*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Fraser, A. (1998). *Cikáni*. Praha: Lidové noviny.

Giddens, A. (2000). *Sociologie*. Praha: Argo.

Gobo, G. (2008). *Doing Ethnography*. London: SAGE.

Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.

Horváthová a kol. (1999). *Romové – O Roma*. Brno: Muzeum romské kultury.

Horváthová, E. (1964). *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: SAV.

Horváthová, J. (2002). *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Lidové Noviny, Člověk v tísni o.p.s.

Hübschmannová, M. (2002). *Můžeme se domluvit*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Hübschmannová, M. (2005). *Po Židoch Cigáni: svědectví Romů ze Slovenska* 1. svazek 1939-1945: Triáda.

Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A. (2001). *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Fortuna.

Jakoubek, M., Poduška, O. (2003). *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk.

Jakoubek, M., Hirt, T. (2005). *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Plzeň: Vydavatelství Aleš Čeněk.

Jakoubek M., Hirt, T. (Eds.) (2008). *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu*. Bratislava, Plzeň: Nadácia otvorenej spoločnosti/Open Society Foundation.

Lévi-Strauss, C. (2000). *Myšlení přírodních národů*. Podlesí: Dauphin.

Linton, R. (1945). *The cultural background of personality*. New York: Appleton Century Co.

Mann, A. (2001). *Rómsky dejepis*. Bratislava: Kalligram.

Matlovičová, K., Matlovič, R., Mušinka, A., Židová, A. (2012). *The Roma population in Slovakia. Basics characteristics of the Roma population with emphasis on the spatial aspects of its differentiation*. In Penczes, J., Radics, Z. (Eds.) *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries*. Debrecen, s. 77-104.

Murdock, G.P. (1965). *Culture and society*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Murphy, R. (1998). *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: SLON.

Nečas, C. (2002). *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Skupnik, J. (2007). *Světy se zrcadlem. Marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společnosti*. Sociologický časopis, č.1, s. 133-148.

Soukup, V. (2000). *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portál.

Šedřová, K., Šváříček R., (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

Špidlík, T. a kol. (1995). *Spiritualita, formáci a kultura*. Velehrad: Refugium Velehrad - Roma.

Toušek, L. (2007). *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. Atropowebzin, č. 2-3, s. 12-26.

Zachar, D. (2004). *Reformy na Slovensku 2003-2004*. Projekt HESO. Bratislava: Milan Kisztner - PR1.

Závorská, V. (2010). *Uvedení do kvalitativního dotazování s důrazem na narativní přístup*. In Spravedlnost a služba IV : sborník odborných příspěvků a studijních textů CARITAS VOŠ sociální Olomouc : CARITAS VOŠ sociální, s. 161-168.

Jiné audiovizuální zdroje

O farbách (film) (režie : Paula Ďurinová, 2011)

Internet

Wikipedia : Slovenská republika (1939-1945) (Online). Dostupné 18.1. 2013 z [http://cs.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_\(1939-1945\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_(1939-1945))

Jurová Anna : Romovia na Slovensku po roce 1945 a v procese transformácie našej spoločnosti (Online). Dostupné 20.1.2013 z <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-98/jurova.html>

Charta 77 : Postavení Romů v ČSSR (Online). Dostupné 26.2.2013 z http://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1978/INFOCH_15_1978.pdf

Sčítanie obyvateľstva SR (Online). Dostupné 20.2. 2013 z <http://www.scitanie2011.sk/wp-content/uploads/Tab.-101.pdf>

Romadokument : Rómovia na Slovensku po roku 1989 (Online). Dostupné 24.3 2013 z <http://www.romadocument.sk/index.php/sk/oblasti.html>

Romadokument : Spoločensko-politická situácia (Online). Dostupné 24.3 2013 z <http://www.romadocument.sk/index.php/sk/oblasti/spoloensko-politicka-situacia.html>

Arne B. Mann : História Romov (Online). Dostupné 22.2 2013 z http://www.gipsy.sk/index_1.php?akc=historia

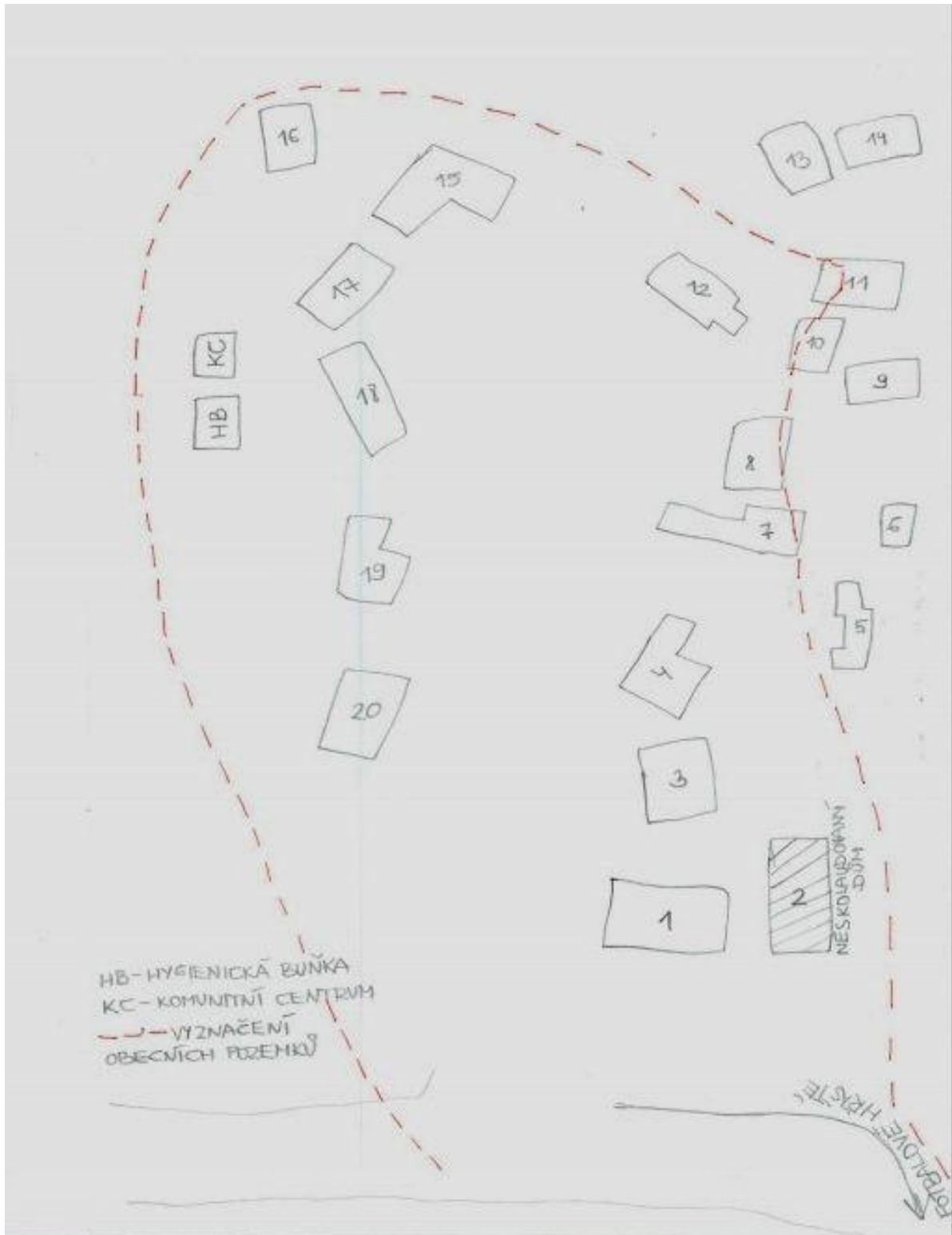
MPSV : Aktivačný príspevok (Online). Dostupné 12.3 2013 z <http://www.employment.gov.sk/aktivacny-prispevok.html>

DCHLTM : Romská osada Kojatice (Online). Dostupné 12.1 2013 z <http://dchltm.cz/pomoc-v-zahranici/slovensko-romska-osada/>

SME : Kvôli Romom nebudeme meniť princíp (Online). Dostupné 16.3 2013 z <http://www.sme.sk/c/1278408/vlada-kvoli-romom-nebudeme-menit-princip.html>

Jana Balážová: Šrámy romských žien (Online). Dostupné 10.1 2013 z <http://www.romea.cz/index.php?id=archiv/2003-03/0405>

Přílohy

Mapka osady

